

**KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA**

Vytautas Jokubauskas
Baltijos šalių istorijos programos magistrantas

**LIETUVOS KARIUOMENĖS
PASIRENGIMAS EVENTUALIAM KARUI SU VOKIETIJA
1939 METAIS**

Magistro baigiamasis darbas

Mokslinis darbo vadovas:
doc. dr. Vygantas Vareikis

Klaipėda, 2009

Turinys

Santrumpos	3
Įvadas	5
1. Klaipėdos krašto istorinė, ūkinė ir socialinė raida tarpukario metais	11
2. Lietuvos kariuomenės daliniai Klaipėdos krašte	15
3. Politinės Klaipėdos krašto praradimo aplinkybės	19
3.1. Politinė padėtis Europoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje ir Lietuvos saugumo problemos	19
3.2. 1939 m. Vokietijos ultimatumas ir jo priėmimas	28
4. Lietuvos kariuomenė 1939 m.: kiekybinė ir kokybinė apžvalga	34
4.1. Statistiniai duomenys apie Lietuvos kariuomenės	34
4.2. Lietuvos kariuomenės organizacija ir dislokacija	35
4.3. Kariuomenės ginkluotė	43
4.4. Lietuvos karinis laivynas: planai ir galimybės	51
4.5. Kariuomenės rezervai ir mobilizacinės galimybės	54
5. Lietuvos kariuomenės operatyviniai planai karo atvejui	63
5.1. Operatyvinių planų praktiniai bandymai – manevrai	64
5.2. Lietuvos kariuomenės operatyvinis planas „V“	67
5.2.1. Operatyvinio „V“ plano A variantas	67
5.2.2. Operatyvinio „V“ plano B variantas	69
5.3. Sienos priedanga ir pasienio apsaugos batalionai pasienyje su Vokietija	74
5.4. Šaulių sąjungos vaidmuo gynybiniuose planuose ir XX Klaipėdos rinktinė	77
5.5. Kariuomenės mobilizacijos ir koncentracijos planai 1939 m.	82
6. Vokietijos kariuomenės Rytų Prūsijoje charakteristika 1939 m. pradžioje	85
7. Lietuvos ir Vokietijos karinių pajėgų santykis Rytų Prūsijoje	88
8. Lietuvos kariuomenės atsitraukimas iš Klaipėdos krašto 1939 metais	91
9. Išvados	99
10. Naudoti šaltiniai ir literatūra	102
11. Priedai	111

Santrumpos

AG – artilerijos grupė;
AP – artilerijos pulkas;
art. – artilerija;
art. gen. – artilerijos generolas;
btl. – batalionas;
br. gen. – brigados generolas;
div. gen. – divizijos generolas;
DLR – divizijos lengvoji (kavalerijos) rinktinė;
gen. ltn. – generolas leitenantas;
gen. maj. – generolas majoras;
gen. št. – generalinio štabo;
gyv. – gyventojai;
jaun. ltn. – jaunesnysis leitenantas;
KAM – Krašto apsaugos ministerija;
kav. – kavalerija;
KP – kavalerijos pulkas;
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas;
ltn. – leitenantas;
LK – Lietuvos kariuomenė;
LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga;
mjr. – majoras;
PAB – pasienio apsaugos batalionas;
PB – pėstininkų brigada;
PD – pėstininkų divizija;
pėst. – pėstininkai;
PP – pėstininkų pulkas;
PR – priedangos rinktinė;
plk. – pulkininkas;
plk. ltn. – pulkininkas leitenantas;
SA – vok. *Sturmabteilung* (smogikų būriai);
SD – vok. *Sicherheitsdienst* (Vokietijos valstybės saugumo tarnyba);
SS – vok. *Schutzstaffel* (apsaugos rinktinė);
SSRS – Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga;
URM – Užsienio reikalų ministerija;

VSD – Valstybės saugumo departamentas.

Įvadas

Beginklių ir nepasiruošusių – niekas nevertina.

A. Smetona¹

1939 m. kovo 23 d. Vokietijos ginkluotosios pajėgos peržengė Lietuvos Respublikos sieną ir likvidavo prieš 16 metų realizuotą Lietuvos siekį „vartus“ į pasaulį. Vokietija Klaipėdos kraštą užėmė demonstruodama savo karinę jėgą ir ultimatumu priversdama kapituluoti Lietuvos vyriausybę. Iš krašto skubotai buvo atitrauktos vyriausybines institucijas ir ginkluotosios pajėgos. „Gelbėdama valstybingumą“ vyriausybė nusileido didesniai kaimyniui, o už Lietuvos saugumą ir vientisumą atsakingiems kariams nurodė ginklu nesipriešinti.

1939 m. Vokietijos politika rėmėsi karine galia. Pasaulinė praktika rodo, kad prieš karinę jėgą (ar jos demonstravimą) atsakoma karine jėga. Kyla klausimas, kokia karine jėga disponavo Lietuva 1939 m. kovo mėn. ir kokia buvo jos karinių pajėgų būklė? Kokiomis pajėgomis Lietuvos vyriausybė galėjo priešpriešinti Vokietijos vermachtui, kokie Lietuvos daliniai buvo dislokuoti Klaipėdos krašte ir kokiomis aplinkybėmis iš jo atsitraukė?

Ilgą laiką ši tema Lietuvoje nebuvo tyrinėjama. Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, o vėliau sovietinė okupacija neleido Lietuvos istorikams išsamiau patyrinėti Lietuvos Respublikos 1918–1940 m. ginkluotojų pajėgų būklės.

Lietuvos kariuomenės padėties 1939 m. pradžioje tyrimas yra aktualus bendrame 1938–1940 m. tarptautinių įvykių kontekste. Po trijų Lietuvos priimtų ultimatumų buvo prarasta nepriklausomybė. Nagrinėjant to meto tarptautinės politikos aplinkybes išskyla keletas teorinių Lietuvos likimo galimybių, kurios yra plačiau aptarinėjamos ir susilaukia visuomenės dėmesio. Nagrinėjant tas galimybes labai svarbu išanalizuoti kariuomenės vaidmenį ir jos pasirengimą karo veiksmams. 1939 metus Europoje istorikai vadina metais, kai „pasaulis vėl pradėjo kariauti“². Modeliuojant Lietuvos pasirinkimą, verta išskirti keturias tuo metu egzistavusias politines-karines alternatyvas. Antra ir trečia alternatyvos yra grynai teorinės, ir Lietuvos vyriausybė jų net nebandė realizuoti, nepriklausomybės išsaugojimą laikydama svarbiausiu prioritetu.

Pirmas (neutraliteto kelias) – Lietuva drauge su Latvija ir Estija nuo 1938 m. oficialiai laikėsi neutralumo politikos. Šalys siekė likti gresiančio karinio konflikto nuošalyje ir karinę jėgą naudoti prieš tą šalį, kuri pasikėsins į suverenumą, iš anksto nesijungiant į jokiais sąjungas. Politiškai šis pasirinkimas buvo neperspektyvus, nes mažos šalys, neturėdamos jokių saugumo garantijų, o kariniu atžvilgiu būdamos nevieningos, negalėjo užtikrinti savo neutralumo.

¹ LABANAUSKAS, P. Neatidėliotinu reikalu. *Kardas*, 1939, Nr. 2, p. 38.

² DAVIES, N. *Europa*. Vilnius, 2002, p. 986.

Antra (Lenkijos kelias) – pasipriešinimas bet kokiam agresoriui, neatsižvelgiant į jėgų santykį ir galimus nuostolius bei sugriovimus, tikintis išsilaikyti kuo ilgiau ir sulaukti užsienio šalių karinės ir politinės pagalbos. Šį modelį 1939 m. rugsėjo mėn. pasirinko Lenkija, stodama į kovą su Vokietija. Lenkija kariuomenei kėlė panašius tikslus kaip ir Lietuva – atsilaikyti porą savaičių, kol diplomatai suras realią paramą. Nors Prancūzija ir D. Britanija išitraukė į karą su Vokietija, realios karinės paramos Lenkija nesulaukė ir buvo okupuota bei padalinta tarp SSRS ir Vokietijos. Panašus likimas galėjo ištikti ir Lietuvą. Lietuvos kariuomenės štabas numatė, o įvykiai patvirtino, kad kilus karui su Lenkija Vokietija būtų okupavusi dalį Lietuvos. Tikėtinas scenarijus, jog kilus karui su Vokietija Lenkija būtų okupavusi dalį Lietuvos. Šiuo keliu 1938–1940 m. Lietuva galėjo pasukti tris kartus: 1938 m. kovo mėn. Lenkijai pateikus ultimatumą dėl diplomatinių santykių užmezgimo, 1939 m. kovo mėn. Vokietijai pareikalavus perleisti Klaipėdos kraštą ir 1940 m. birželio mėn. SSRS pareikalavus įsileisti naujas karines įgulas ir sudaryti naują vyriausybę. Beje, ir Lietuvos, ir Lenkijos geopolitinė padėtis buvo labai panaši. Abi šalys turėjo teritorinių nesutarimų su kaimynėmis, šalių sienos buvo ilgos ir atviros, jas valdė autoritariniai režimai, o visuomenėje trūko pilietiškumo ir demokratijos. Šalių kariuomenės santykinai buvo silpnos ir išgyveno reformų periodą.

Trečia (Vokietijos protektorato – sąjungininkės kelias) – galimybė Lietuvai tapti Vokietijos sąjungininke ar net protektoratu, kaip nutiko Slovakijai. Tokią galimybę Lietuva turėjo 1939 m. rugsėjo mėn., kai prasidėjus karui Vokietija per savo atstovą Kaune ir ambasadorių K. Škirpą siūlė paramą ir ginklu atsiimti Vilnių, o 1939 m. rugsėjo 20–23 d. J. Ribbentropas bandė realizuoti susitarimą su Lietuva, siekdamas pajungti ją Vokietijos įtakai. Pagal tuo metu galiojusį Ribbentropo ir Molotovo susitarimą Lietuva buvo palikta Vokietijos įtakos sferoje.³ Lietuvos išitraukimas į karą Vokietijos pusėje būtų kardinaliai pakeitęs tolesnį šalies kelią iki 1945 metų, bet ne jos likimą. Visam regionui patekus į SSRS įtakos sferą, Lietuva nebūtų likusi nuošalyje. Vilniaus ir Klaipėdos priklausomybę po karo nuspėti sunku, o ir Lietuva galbūt nebūtų tapusi SSRS dalimi, o tik satelitine valstybe.

Ketvirta (Čekoslovakijos kelias) – tai kelias, kuriuo žlugus neutralumo politikai nuėjo Lietuva. Panašiai kaip 1938 m. čekai Sudetus, Lietuva 1939 m. kovo mėn. Vokietijai atidavė vokišką Klaipėdos kraštą. 1940 m. baiminantis sovietų puolimo ir didelių aukų, kaip argumentavo K. Bizauskas, buvo priimtas SSRS ultimatumas ir įsileistos papildomos raudonarmiečių įgulos. Panašiai 1939 m. kovo viduryje pasielgė Čekoslovakijos vyriausybė, praradusi pasienio įtvirtinimus su Sudetų kraštu ir grasinant Vokietijai subombarduoti Prahą buvo okupuota be pasipriešinimo.

Suomijos pavyzdžio pateikimas Lietuvai yra netinkamas, nes valstybių padėtis skyrėsi iš esmės. Skyrėsi šalių geografinės sąlygos: Lietuva turėjo ilgas atviras sienas, o Suomijos rytinė siena buvo išraižyta daugybės natūralių kliūčių – ežerų, upių, pelkių, aukštumų. Suomija buvo labai

³ *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sud. A. ANUŠAUSKAS; Č. LAURINAVIČIUS. Vilnius, 2007, p. 46–52.

miškinga ir šiaurinėje dalyje kelių tinklas buvo minimalus, o tai varžė prieš karo veiksmus. Klimatas Suomijoje, ypač šaltą žiemą su giliu sniegu, darė neefektyvius sovietų tankus ir leido sėkmingai gintis. Suomija, skirtingai nei Lietuva, pasienyje su potencialiu priešu – SSRS dar taikos metu buvo pasistačiusi karinius įtvirtinimus, vadinamąją *Manerheimo liniją*. Politinė situacija taip pat skyrėsi. Suomiją aktyviai rėmė Skandinavijos šalys: Danija, Norvegija, o labiausiai Švedija. Suomija iš jų gavo ne tik materialinę pagalbą, bet ir paramą savanoriais. Pagaliau Suomija sulaukė Vakarų sąjungininkų: Prancūzijos ir D. Britanijos pasiūlymo atsiųsti savo karines pajėgas. Visos šios aplinkybės nulėmė, kad Suomija, praradusi dalį teritorijos ir patyrusi daug aukų, išsaugojo valstybingumą. Lietuva tokių galimybių 1938–1940 m. neturėjo.

Kaip matome iš alternatyvų sąrašo, išskirtinis vaidmuo kariuomenei teko keturis kartus: tai trys jau anksčiau minėti Lietuvai kaimynių – Lenkijos, Vokietijos ir SSRS – pateikti ultimatumai ir 1939 m. rugsėjo mėn. susidariusi galimybė, vykdant karinį žygį, atsiimti Vilniaus kraštą. Du iš jų susiję su labai skaudžiais Lietuvai praradimais: Klaipėdos krašto ir nepriklausomybės. Lenkijos ultimatumas turėjo tik moralinio pralaimėjimo atspalvį, bet politiškai buvo pozityvus dėl santykių su Lenkija normalizavimo. 1939 m. rugsėjo mėn. neįvykęs žygis į Vilnių buvo tik nerealizuota galimybė. Todėl šiame darbe bus nagrinėjamos Lietuvos kariuomenės ir valstybės saugumo problemos 1939 m. pradžioje Klaipėdos krašto netekimo ir eventualaus karo su Vokietija kontekste. Iki pat Lietuvos okupacijos 1940 m. birželio mėn. kariuomenės struktūra ir apginklavimas iš esmės nepakito, nors dėl 1939 m. savitarpio pagalbos sutarties su SSRS ir Vilniaus atgavimo keitėsi dalinių dislokacija ir gynybos doktrina.

Darbo tikslas, atsižvelgiant į Lietuvos saugumo problemas ir politines aplinkybes, atskleisti Lietuvos kariuomenės pasirengimą eventualiam karui su Vokietija 1939 m. pradžioje ir atsitraukimą iš Klaipėdos krašto. Realizuojant tyrimo tikslą numatomi šie uždaviniai:

1. išanalizuoti Lietuvos kariuomenės struktūrą taikos ir karo metu;
2. įvertinti Lietuvos ir jos kariuomenės pajėgumą, mobilizacinius išteklius ir turėtas ginkluotės atsargas 1939 m. pradžioje;
3. išnagrinėti Lietuvos kariuomenės operatyvinius ir mobilizacinius planus karo su Vokietija atveju;
4. išnagrinėti Lietuvos sienų apsaugos klausimą karo atveju ir Lietuvos šaulių sąjungos vaidmenį gynybiniuose planuose;
5. įvertinti Vokietijos karines pajėgas Rytų Prūsijoje;
6. išanalizuoti Vokietijos ultimatumo priėmimo ir Lietuvos kariuomenės pasitraukimo iš Klaipėdos krašto 1939 m. kovo 22–23 d. aplinkybes;
7. iširti Lietuvos kariuomenės galimybes ir perspektyvas karo su Vokietija atveju.

Darbą sudaro įvadas, dėstomoji dalis, kuri siekiant realizuoti tikslą ir atsižvelgiant į uždavinius padalinta į aštuonis skyrius, išvados, naudotų šaltinių bei literatūros sąrašas ir 25 priedai. Darbe taikomi aprašomasis, analizuojamasis ir lyginamasis metodai. Magistro darbas yra kariuomenės ir karo meno istorijos, kurios yra karybos istorijos šakos, sintezė, nes kariuomenės istorijos objektas yra žmonės, ginklai, technika ir kariuomenės organizacija, o karo meno istorijos – strategija, operacijos ir taktika.⁴ Šiame darbe ir bus nagrinėjama Lietuvos kariuomenės 1939 m. organizacija, statistika, ginkluotė bei strategija ir planuota taktika karo atveju.

Darbe naudojama Lietuvos centrinio valstybės archyvo bylų medžiaga iš 8 fondų: f. 3 Ginklavimo valdyba, f. 378 Valstybės saugumo departamentas, f. 383 Užsienio reikalų ministerija, f. 384 Krašto apsaugos ministerija, f. 561 Lietuvos šaulių sąjunga, f. 648 Lietuvos pasiuntinybė Londone, f. 923 Lietuvos Respublikos ministrų kabinetas, f. 929 Kariuomenės štabas. Naudojama tarpukario ir po 1990 m. išleista periodika karine tematika: „Karys“, „Trimitas“, „Kardas“, „Mūsų žinynas“ ir moksliniuose periodiniuose leidiniuose: „Karo archyvas“, „Darbai ir dienos“, „Acta Historica Universitatis Klaipedensis“ publikuota medžiaga. Atskiroms temoms atskleisti naudotasi straipsniais iš periodinių leidinių: „Mokslas ir technika“, „Lituanica“, „Plieno sparnai“, „Mažoji Lietuva“.

Istoriografiją apie tarpukario Lietuvos ginkluotąsias pajėgas galima suskirstyti į dvi dalis – tai pokario metais ir iki 1990 m. pasirodžiusios įvairios publikacijos išėivijoje bei publikacijos Lietuvoje po 1990 m. Išėivijoje daugiausia buvo publikuojami prisiminimai, o mokslinės publikacijos turėjo trūkumų, nes atskirti nuo šaltinių autoriai rėmėsi vien amžininkų prisiminimais.

Istoriografijoje, skirtoje Pirmosios Lietuvos Respublikos kariuomenei, kariuomenės pasirengimas karui 1939 m. su Vokietija ir atsitraukimas iš Klaipėdos krašto nagrinėta menkai. Didžiausio veikalo, skirto tarpukario Lietuvos kariuomenei, autorius V. Statkus⁵, būdamas išėivijoje, negalėjo susipažinti su Lietuvoje esančių archyvų medžiaga. Kariuomenę jis aptarė tik struktūriškai. Panašiai A. Liekis monografijoje „Lietuvių karyba ir ginkluotė (iki 1918 m.)“ daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos kariuomenės ginkluotei ir organizacijai.⁶ G. Surgailis paskyrė keletą savo darbų tarpukario kariuomenės tematikai. Knygoje „Lietuvos kariuomenės vadai“⁷ jis pristatė asmenybes, bet operatyvinių planų nenagrinėjo. „Lietuvos karinis laivynas 1935–1940“⁸ – studija, pristatanti, kokie buvo Lietuvos kariuomenės laimėjimai kuriant karinį laivyną ir kokie buvo ateities planai. V. Jankauskas knygoje „Nepriklausomos Lietuvos generolai“ pristatė tarpukario Lietuvos karininkijos elitą.⁹ Tirdamas Lietuvos kariuomenę, nemažai nuveikė J. Vaičenonis, kuris knygoje „Lietuvos karių

⁴ RAKUTIS, V. *Karo meno istorijos tyrimų metodika*. Vilnius, 2006, p. 9.

⁵ STATKUS, V. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.* Chicago, 1986.

⁶ LIEKIS, A. *Lietuvių karyba ir ginkluotė (iki 1918 m.)*. Vilnius, 2002.

⁷ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenės vadai*. Vilnius, 1992.

⁸ SURGAILIS, G. *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940 m.* Vilnius, 2003.

⁹ JANKAUSKAS, V. *Nepriklausomos Lietuvos generolai*. T. 1. Vilnius, 1998.

uniformos ir lengvieji ginklai XX a.“¹⁰ pristatė kariuomenės uniformos raidą ir naudotą lengvąją ginkluotę, o knygoje „Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)“¹¹ nagrinėjo, kokį vaidmenį kariuomenė atliko autoritarinio režimo metais. Autorius pateikė daug faktų apie Šaulių sąjungą ir jos panaudojimą krašto gynybai bei statistinių kariuomenės duomenų ir pristatė kariuomenės moralinį pasirengimą. Nemažai J. Vaičėnionio mokslinių publikacijų galima rasti periodiniuose leidiniuose „Darbai ir dienos“, „Karo archyvas“, kuriuose autorius pateikė Lietuvos kariuomenės statistinius duomenis, aptarė kariuomenės modernizavimą ir reorganizavimą, tautinę sudėtį ir trumpai operatyvinius planus „V“ ir „L“, nurodė pagrindinius jų kūrimo principus, aptarė valstybės sienų apsaugos klausimą. Šaulių sąjungos panaudojimą valstybės gynimui tyrinėjo J. Vaičėnionis¹², V. Vareikis¹³, A. Liekis¹⁴. Savo atsiminimus apie kariuomenę paliko S. Raštikis, K. Škirpa, V. Vitkauskas. Buvęs užsienio reikalų ministras J. Urbšys aprašė 1939 m. pradžioje susidariusią padėtį netenkant Klaipėdos krašto.¹⁵

Lietuvos kariuomenė buvo tyrinėta ir Lenkijos istorikų. Ši tema buvo pradėta tirti dar tarpukariu.¹⁶ 2002 m. J. Rutkiewicz ir W. N. Kulikow Lenkijoje išleido knygą, kurioje pristatė Lietuvos kariuomenės susikūrimą ir nepriklausomybės kovas, jos struktūrą ir dalinius taikos metu, skyrė dėmesio ginkluotei ir uniformoms.¹⁷ Latvijos istorikas A. Pētersons knygoje „Krustugnis. 60 gadus no tautas slēptais 1940-1945” aptarė Baltijos valstybių karines pajėgas, karo strategiją ir Latvijos kariuomenę bei jos planus karo atveju veikti Lietuvos teritorijoje.¹⁸

Lietuvos neutralumo politikos kursą ir kylančias problemas tyrė Č. Laurinavičius ir V. Žalys. Č. Laurinavičius nagrinėjęs Baltijos regiono saugumo kompleksų problemą rašė: „<...> saugumo komplekso sąvoka yra pasiskolinta iš politologo Barrio Buzano. Ji apimtų grupę valstybių, kurių pagrindiniai saugumo interesai <...> yra susiję taip, kad funkcinis tų valstybių saugumas negali būti realistiškai suvokiamas atskirai viens nuo kito“. Č. Laurinavičius konstatuoja, kad „<...> Rytų Pabaltijyje brandus saugumo kompleksas buvo neįmanomas. <...> valstybės buvo pasmerktos po vieną gravituoti link stipresnių jėgos centrų <...> su pakankamai neapibrėžta saugumo perspektyva“¹⁹. Geopolitikos aspektai buvo aptarti kolektyviniame leidinyje „Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX a.“, kur aptartos Lietuvos ir kitų regiono valstybių saugumo problemos, Vokietijos ir SSRS

¹⁰ VAIČĖNIONIS, J. *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX a.* Vilnius, 2004.

¹¹ VAIČĖNIONIS, J. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius, 2004.

¹² VAIČĖNIONIS, J. Lietuvos šaulių sąjunga Valstybės gynyboje 1935–1940 m. In *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*. Red. J. VAIČĖNIONIS, S. DOVYDAITIS. Kaunas, 2002.

¹³ VAREIKIS, V. Šaulių sąjunga 1939–1940 metais ir jos likvidacija. *Trimitas*, 1992, Nr. 10.

¹⁴ LIEKIS, A. *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Vilnius, 1992.

¹⁵ URBŠYS, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius, 1988.

¹⁶ *Wojsko Litewskie*. Warszawa, 1925.

¹⁷ RUTKIEWICZ, J.; KULIKOW, W. N. *Wojsko Litewskie 1918–1940*. Warszawa, 2002.

¹⁸ PĒTERSONS, A. *Krustugnis. 60 gadus no tautas slēptais 1940–1945*. Rīga, 2007.

¹⁹ LAURINAVIČIUS, Č. Dėl saugumo komplekso formavimosi Rytų Pabaltijyje. In *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*. Sud. V. ŽALYS, R. LOPATA, Č. LAURINAVIČIUS. Vilnius, 1999, p. 119–124.

revizionistiniai siekiai.²⁰ Atskirai Lietuvos ir Vokietijos diplomatinius santykius tyrinėjo A. Paura. Savo knygoje jis aptarė santykių raidą ir Vokietijos politikos bei požiūrio kaitą Lietuvos ir Klaipėdos krašto atžvilgiu, šių santykių kaitą Veimaro ir nacistinėje Vokietijoje²¹. V. Žalys rašė, kad kolektyvinis saugumas tarpukariu buvo Lietuvos politikos postulatą, bet dėl Europos tarptautinės padėties 1938–1939 m. jo įgyvendinti nebuvo įmanoma, todėl neutralumo pasirinkimas buvo dėsningas.²² J. Tauber rašė: „Šalis galėjo imtis tik ginkluoto neutraliteto, kuris ribotųsi tiek su Vokietija, tiek su Lenkija, kartu saugotis neįsitraukti į karą.“²³

Klaipėdos krašto problemos istoriografijoje yra plačiai ištirta tema. P. Žostautaitė tyrė ir aprašė krašto ekonominius laimėjimus, politinę bei socialinę padėtį ir pristatė krašto netekimo aplinkybes. Aptartas ir hitlerininkų veiklos krašte aspektas.²⁴ V. Vareikis knygoje „Klaipėda XX amžiuje“ nagrinėjo Klaipėdos krašto autonomijos veiklą ir problemas, krašto vartimą nacionalsocialistų kalve ir krašto perleidimo Vokietijai aplinkybes.²⁵ V. Žalys nagrinėjo Klaipėdos krašto gyventojų identiteto ir Lietuvos Respublikos politikos Klaipėdos krašte 1923–1939 m. Problemas.²⁶ Tarpukariu R. Valsonokas nagrinėjo Klaipėdos krašto ūkinę reikšmę bei socialinius gyventojų sluoksnius ir politines krašto gyvenimo peripetijas.²⁷ Krašto ūkis ir jo reikšmė Lietuvai bei socialinė, ekonominė raida tirti ir po nepriklausomybės atkūrimo.²⁸ Lietuvos ūkio ir Klaipėdos krašto ekonominę būklę tyręs G. Vaskela knygoje „Lietuva 1939–1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką“ aptarė, su kokiais ekonomiais ir finansiniais sunkumais Lietuva susidūrė po Klaipėdos praradimo.²⁹

Tuo tarpu Lietuvos kariuomenės veiklos analizė Klaipėdos krašto netekimo metu platesnio dėmesio nesulaukė. Nėra išsamiai tyrinėti 4-ajame dešimtmetyje kariuomenės štabo parengti valstybės gynimo planai – operatyviniai planai „V“ ir „L“ bei „V + L“. Nenagrinėti mobilizaciniai planai ir Lietuvos mobilizaciniai ištekliai bei galimybės. Išsamiau neištirtas kariuomenės atsitraukimas iš Klaipėdos krašto, bei neatskleisti Klaipėdos krašto ir visos Lietuvos gynimo planai karo su Vokietija atveju.

²⁰ LAURINAVIČIUS, Č.; MOTIEKA, E.; STATKUS, N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX a.* Vilnius, 2005.

²¹ PAURA, A. *Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo reicho užsienio politikoje.* Vilnius, 2006.

²² ŽALYS, V. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938–1939 m. In *Lituanica*, 1990, Nr. 1, p. 39–51.

²³ TAUBER, J. Lietuvos–Vokietijos santykiai: Paskutiniai Lietuvos Respublikos mėnesiai: 1939 m. kovas – 1940 m. birželis. [Paskaitų mašinraštis]. Klaipėda, l. 2.

²⁴ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939.* Vilnius, 1992.

²⁵ VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje.* Klaipėda, 1993.

²⁶ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg, 1993.

²⁷ VALSONOKAS, R. *Klaipėdos problema.* Vilnius, 1989.

²⁸ JUŠKA, A.; MALIŠAUSKAS, J.; PUPŠYS, V. *Lietuvinių žemė.* Kaunas, 1994.

²⁹ VASKELA, G. *Lietuva 1939–1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką.* Vilnius, 2002.

1. Klaipėdos krašto istorinė, ūkinė ir socialinė raida tarpukario metais

1919 m. birželio 28 d. buvo pasirašyta Versalio sutartis, kurios dešimto skyriaus 99 straipsniu Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos. Krašto priklausomybės klausimas buvo paliktas nuspręsti vėliau. Klaipėdos kraštas – tai siauras maždaug 20 km pločio ir 140 km ilgio ruožas palei Kuršių marias ir Nemuną, apimantis 2848 km² teritoriją.³⁰

Etniniu požiūriu kraštas nebuvo vienalytis, čia maždaug po lygiai gyveno lietuvininkų (arba Prūsijos lietuvių) ir vokiečių, kurių kalba ir kultūra krašte dominavo. Absoliuti krašto gyventojų dauguma išpažino protestantizmą. Remiantis visuotinio 1910 m. gyventojų surašymo duomenimis, tuo metu teritorijoje, kuri vėliau sudarė Klaipėdos kraštą, gyveno 141 238 gyv., iš jų 69 061 (48,9%) lietuviai. Klaipėdos mieste – 21 470 gyv., iš jų 1977 lietuviai (9,2%).³¹ Prieš Pirmąjį pasaulinį karą 138 529 Klaipėdos krašto gyventojai (arba 98,35%) buvo evangelikai.³² Krašto kaimuose daugumą gyventojų sudarė lietuviai, o miestai buvo vokiški. Net ir 1923 m. prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, lietuviškai kalbančių vietos gyventojų skaičius mieste mažėjo, nes Klaipėdos krašto lietuviai vokiečių kalbą perimdavo daugiau socialiniais sumetimais arba prisitaikydavo prie aplinkos.³³ Po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos atlikus gyventojų surašymą (1925 m.) atsirado nauja grupė – „klaipėdiečiai“. Tuo metu krašte gyveno 141 645 gyv.: lietuvių 37 626 (26,5%), klaipėdiečių 34 337 (24,2%), vokiečių 64 158 (45,2%) bei 5524 (4,1%) kitų tautybių ir tų, kurie nenurodė tautybės, gyventojų.³⁴ Toks pasikeitimas rodo, kad nemaža krašto gyventojų dalis nebuvo linkusi savęs tapatinti su Didžiosios Lietuvos lietuviais katalikais dėl visiškai skirtingos konfesijos, mentaliteto ir kultūrinio bei materialinio gyvenimo lygio. Klaipėdos krašto gyventojai kultūrinio požiūriu buvo labai artimi vokiečiams.³⁵ V. Žalys rašė: „Šio krašto lietuviai buvo ilgai veikti svietimos kultūros, skirtingos politinės ir religinės tradicijos bei socialinių santykių. Ilgainiui klaipėdietis lietuvis išsiugdė savitą galvosena bei gyvensena, kurią jo broliui iš Didžiosios Lietuvos dažnai buvo nelengva perprasti (beje, nesupratimas dažniausiai būdavo abipusis...). Taip Klaipėdos krašte susidarė unikali etnopolitinė ir etnokultūrinė situacija, kurios išraiška tapo vadinamasis „klaipėdiškio“ (Klaipėdos lietuvio) ir „memelenderio“ (Klaipėdos vokiečio) tipų susiformavimas. <...> Vokiečių spaudoje <...> Klaipėdos krašto lietuviai buvo traktuojami kaip „vos ne vokiečiai“, atseit aukštesnės kultūros žmonės nei „vargingi žemaičiai“. Didlietuviai dažniausiai laikėsi pažiūros, esą klaipėdiškiai – tai nutautėję

³⁰ Bendras Lietuvos plotas buvo 55 670 km² (D. Lietuva – 52 822 km², Klaipėdos kraštas – 2848 km²). *Lietuvos statistikos metraštis*. Kaunas, 1938, p. 1–2.

³¹ VILEIŠIS, V. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Vilnius, 2009, p. 190.

³² VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 39.

³³ HERMANN, A. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius, 2000, p. 73–74.

³⁴ VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 267.

³⁵ CHANDAVOINE, I. *Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1932)*. Vilnius, 2003, p. 24.

autochtonai, t. y. vokiečių kultūros įtakoje iš dalies arba visiškai tautinę savimonę praradę lietuviai“.³⁶ Mažlietuvių nenoro tapatintis su didlietuviais tradicijos senos. Tautinio atgimimo (XIX a. pab. – XX a. pr.) metu mažlietuviai, būdami konservatyvūs, ištikimi Prūsijos monarchijai, didlietuvius, kuriuos vadino „žemaičiais“, prilygino lenkams ir maskoliams. Tokiai jų pozicijai įtakos turėjo religinis, socialinis, kultūrinis aspektai. Be to, lietuvininkai silpnai pažinojo savo kalbą ir kilme giminiškus brolius iš už sienos.³⁷ Be to, Lietuvos valdžios siekis „atlietuvinti“ lietuvininkus kėlė tiek vietinių vokiečių, tiek lietuvininkų nepasitenkinimą tokia radikalia „lituanizacijos“ politika. Vietos įstaigose dirbo senieji valdininkai vokiečiai, o Lietuvos Respublikos institucijose – iš Didžiosios Lietuvos atsiųsti arba dėl įvairių prasižengimų „ištremti“ asmenys, kurie su vietiniais menkai bendravo. Vienus nuo kitų skyrė ir religija – vietos gyventojai protestantai nepatikliai žiūrėjo į katalikų bažnyčių statybas Pagėgiuose, Plikiuose, Priekulėje, Smalininkuose. Klaipėdos krašto specifiškumas buvo nelabai suvokiamas Kaune, – daug ką atskleidžia vien stereotipinis pasakymas „klaipėdiečiai suvokietėję“.³⁸

R. Valsonokas nurodė, kad Lietuvos valdymo laikotarpiu vyko gyventojų migracija: iki 1932 m. kraštą paliko 9 792 optantai. Kartu į kraštą atvyko apie 8 000 žmonių iš Didžiosios Lietuvos (apie 6000 lietuvių ir 2 000 žydų).³⁹ Lietuvos vyriausybė, vokiškumui priešpriešindama lietuviškumą, įvairiomis priemonėmis skatino lietuvių vykimą į Klaipėdos kraštą. Tai, Lietuvos valdžios manymu, turėjo sustiprinti viso regiono, jo valdžios institucijų veiklą, nukreiptą prieš vokiečių kultūros ir nacionalizmo sklaidą. Praktinis tokios politikos įgyvendinimas buvo gana problemiškas, nes į Klaipėdos kraštą daugiausia vyko ne patriotiškai lietuvių tautinės kultūros skleidėjai, bet įvairūs oportunistai ir komunistuojantys asmenys. Tokią situaciją netiesiogiai pripažino ir ministras pirmininkas S. Lozoraitis, 4-ojo dešimtmečio pabaigoje teigęs, kad „...centro valdžia negalinti pasikliauti lietuviais, vykstančiais į Klaipėdos kraštą, ir duoti šiems asmenims ginklų, nes šie gali būti panaudoti prieš Lietuvos tikslus“⁴⁰.

Kraštas buvo gana stipriai urbanizuotas, net 34% gyventojų gyveno miestuose, tuo tarpu visoje Lietuvoje tuo metu – tik 19%.⁴¹ Pagrindiniuose Klaipėdos krašto miestuose ir apskričių centruose, 1938 m. gruodžio 31 d. duomenimis, gyveno apie 55 500 gyventojų: Klaipėdoje – 47 189, Šilutėje – 5168⁴², o Pagėgiuose – 3 100 gyventojų⁴³. 1938 m. gruodžio 31 d. Klaipėdos krašte gyveno 153 793 gyventojai. Gyventojų tautinė sudėtis buvo tokia: lietuviai – 43 226 (28,1%), klaipėdiškiai –

³⁶ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto...*, p. 9–10.

³⁷ POCYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002, p. 105–107.

³⁸ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 3, p. 68–69.

³⁹ VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 273.

⁴⁰ IVANOVAS, B. *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje. Tautinių įvaizdžių klausimas*. Vilnius, 2005, p. 222.

⁴¹ VASKELA, G. Op. cit., p. 21.

⁴² *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* Kaunas, 1939, p. 14.

⁴³ *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991, p. 58.

35 219 (22,9%), vokiečiai – 64 281 (41,8%), kiti – 11 067 (7,2%).⁴⁴ Visas autonominis kraštas buvo padalintas į tris apskritys: Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių.

Klaipėdos kraštui taip pat priklausė ir Kuršių nerijos pusiasalis, o kraštą išilgai nuo Dovilų iki Nemuno deltos skyrė Minijos upės žemupys, ties Vilkyškiais – Jūros upė. Krašto miškingumas nedidelis, tik 13,4% teritorijos.⁴⁵ Nemuno deltoje ir palei marias kraštas gana pelkėtas, o per ledonešį Nemunas išsilieja užliedamas aplinkines pievas. Po krašto prijungimo Lietuvos siena su Vokietija buvo 275 km,⁴⁶ iš jų 99 km Nemunu,⁴⁷ neskaitant sienos Kuršių mariomis ir Baltijos pajūriu.

Po 1923 m. sausio mėn. Lietuvos karinės akcijos Santarvės šalys ėmėsi spresti krašto priklausomybės klausimą. 1923 m. vasario 16 d. Ambasadorių konferencija priėmė sprendimą – Klaipėdos kraštas buvo perduotas Lietuvai numatytais sąlygomis: 1. Klaipėdos kraštas turėjo tapti autonominis, 2. turėjo būti sudarytos sąlygos Lenkijos tranzitui upėmis ir jūra, 3. Lietuva turėjo garantuoti Klaipėdos krašto vadovo ir jo darbo išlaidų apmokėjimą, 4. Lietuvai arba kraštui turėjo būti perduoti visi Reicho ar kitų vokiečių valstybių turtai ir nuosavybė, 5. turėjo būti parengti Klaipėdos krašto statutas ir konvencija. Lietuva šį Ambasadorių konferencijos sprendimą su išlyga dėl Lenkijos tranzito priėmė 1923 m. kovo 13 d.⁴⁸ Po derybų 1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje D. Britanija, Italija, Japonija ir Prancūzija pasirašė Klaipėdos konvenciją ir tris jos priedus. Lietuva ją ratifikavo 1924 m. liepos 31 d., ir sutartis įsigaliojo. Tad Klaipėdos kraštas buvo perduotas Lietuvai *de jure*.⁴⁹ Konvenciją pasirašė. Pagal Klaipėdos konvenciją Klaipėdos kraštas turėjo savo įstatymų leidimo organą – Seimelį, vykdomąjį organą – Direktoriją ir patariamąjį organą – Ūkio tarybą. Konvencijos vykdymą turėjo prižiūrėti Lietuvos Respublikos Prezidento skiriamas gubernatorius. Lietuvos valstybės jurisdikcija apėmė krašto apsaugą, pasienio ir jūrų policiją, muitus, telefono linijas, paštą ir valstybinės reikšmės geležinkelius bei plentus.⁵⁰

Klaipėdos uostas tapo Lietuvos vartais į pasaulį. 1938 m. 77% Lietuvos eksporto ir 65% importo keliavo per Klaipėdos uostą. 1935 m. į uostą įplaukė 1225, o išplaukė 1249 laivai bendros 1 382 000 BRT talpos. 1939 m. krašte veikė 190 pramonės įmonių, kuriose dirbo 9771 darbuotojas. Tuo metu visos Lietuvos pramonėje dirbo apie 35 000 darbininkų. Krašto žemės ūkis buvo gerokai našesnis. Kraštas sudarė 4,4% valstybės teritorijos su 5,9% to meto Lietuvos gyventojų, 1938 m. davė apie 6–7% žemės ūkio produkcijos, 9–10% nacionalinių pajamų, 27% pramonės ir amatų gamybos apimtys. Tuo metu apytikrės nacionalinės pajamos vidutiniškai vienam gyventojui visoje Lietuvoje

⁴⁴ Visoje Lietuvoje 1938 m. gruodžio 31 d. buvo 2 575 363 gyventojai, iš jų 490 706 miestuose. D. Lietuvoje gyveno 2 421 570 gyventojų: ARBUŠAUSKAITĖ, A. L. *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*. Klaipėda, 2002, p. 106; *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* Kaunas, 1939, p. 13.

⁴⁵ *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991, p. 194.

⁴⁶ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 21. Vilnius, 2006, p. 337.

⁴⁷ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 3. Vilnius, 2006, p. 260.

⁴⁸ CHANDAVOINE, I. Op. cit., p. 86–89.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 109.

⁵⁰ FREIDHEIMAS, P. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945*. Vilnius, 2008, p. 24–25.

sudarė 500 Lt, o Klaipėdos krašte – apie 75 Lt.⁵¹ 1930 m. duomenimis, Klaipėdos krašte buvo 11 552 ūkiai, iš jų apie 400 stambių ūkių ir dvarų. Šių ūkių savininkai valdė 174 363,64 ha.⁵² 1939 m. Lietuva Klaipėdos krašte turėjo 150 mln. Lt kapitalo (40 mln. Lt iš tos sumos priklausė valstybei).⁵³ Iki 1939 m. Lietuva tiesiogiai į uostą investavo beveik 42 mln. Lt, o iš viso krašte – apie 100 mln. Lt.⁵⁴ 1938 m. apie 18% (43 mln. Lt) Lietuvos eksporto prekių buvo iš Klaipėdos krašto.⁵⁵

Per 16 metų Klaipėdos uostas virto Lietuvos užsienio prekybos centru ir vaidino svarbų vaidmenį Lietuvos ekonomikoje⁵⁶. Kartu buvo svarbu išplėtoti uosto susisiekimą su kraštu ir visa Lietuva. Per visą kraštą nuo Smalininkų iki Bajorų (Kretingos) su atšakomis ėjo geležinkelio linija. Pirmojo pasaulinio karo metais vokiečiai šią liniją sujungė su Šiauliais ir nutiesė liniją Kretinga–Priekulė (Latvijoje), o Lietuva 3-iajame dešimtmetyje nutiesė geležinkelio liniją nuo Kuršėnų iki Kretingos, kad palengvintų susisiekimą su uostamiesčiu. 4-ajame dešimtmetyje buvo nutiestas „žemaičių“ plentas nuo Kauno iki Klaipėdos per Raseinius ir Rietavą. Taikos metu keliai ir geležinkeliai buvo naudojami ekonominiams tikslams, o karo metu turėjo lemiamą strateginę reikšmę užtikrinant kariuomenės permetimą ir jos aprūpinimą.

⁵¹ VASKELA, G. Op. cit., p. 18–21; *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Op. cit., p. 205.

⁵² JUŠKA, A.; MALIŠAUSKAS, J.; PUPŠYS, V. Op. cit., p. 90.

⁵³ VASKELA, G. Op. cit., p. 23.

⁵⁴ NIKŽENTAITIS, A. et al. *Klaipėda, istorija populiariai*. Klaipėda, 2002, p. 61–63.

⁵⁵ VASKELA, G. Op. cit., p. 24.

⁵⁶ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 162.

2. Lietuvos kariuomenės daliniai Klaipėdos krašte

Ilgai istoriografijoje buvo formuojama nuostata, kad 1923 m. sausio mėn. Klaipėdos krašte įvyko vietinių lietuvių sukilimas ir tik po to įžengė reguliarioji Lietuvos kariuomenė. Realybėje tai buvo tik priedanga, siekiant užmaskuoti tikruosius Lietuvos veiksmus. Karinei akcijai pridengti veikė Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas. Buvo akcentuojamas Lietuvos šaulių sąjungos, kaip savanoriškos organizacijos, „išgirdusios“ Prūsų lietuvių Tautinės Tarybos pagalbos prašymą, vaidmuo.⁵⁷

„Sukilimo“ kariniai vadai buvo pakeistomis pavardėmis Lietuvos karininkai ir karo valdininkai: vadas J. Polovinskas (J. Budrys), štabo viršininkas karininkas J. Tomkus (Oksas), jo padėjėjas kapitonas P. Šarauskas (Juozapaitis). Karinėje 1923 m. Klaipėdos operacijoje dalyvavo 621 Lietuvos kareivis, 41 karininkas, 887 šauliai ir 243 savanoriai. Dar sausio mėn. pradžioje specialiai suformuota rinktinė nesunkiai užėmė kraštą. Operacijos metu žuvo 2 lietuvių karininkai, 6 kareiviai ir 4 šauliai. 1923 m. vasario 26 d. Klaipėdos krašto armija, turėjusi 1500 kovotojų, buvo likviduota, o jos rikiuotės dalys perėjo Lietuvos kariuomenės 7-ojo pėstininkų pulko vado žinion.⁵⁸ Budrio vadovaujamiems kariniams daliniams pakeisti Lietuvos vyriausybė pasiuntė 1-ojo KP eskadroną ir vieną 7-ojo PP batalioną.⁵⁹ Visas 7-asis PP 1923 m. kovo 1 d. buvo perkeltas į Klaipėdą ir Šilutę.⁶⁰ 1923 m. gegužės 7 d. į Klaipėdą buvo atsiųsti du „Daimler“ šarvuočiai: „Aras“ (Nr. 4004), vadovaujamas jaun. ltn. Budzilo ir „Perkūnas“ (Nr. 3992), vadovaujamas jaun. ltn. Vilimo. Abiejų šarvuočių įgulas sudarė 26 kariai, kiekvienas iš jų buvo ginkluotas 4 kulkosvaidžiais. Šarvuočiai buvo palikti Klaipėdoje.⁶¹ 1922 m. lapkričio mėn. kariuomenėje buvo 31 114 karių, o 1923 m. sausio mėn. Lietuvos kariuomenės skaičius dėl vykdytos Klaipėdos krašto prijungimo karinės operacijos buvo padidėjęs iki 40 502 karių.⁶²

Nuo 1923 m. birželio 18 d. Klaipėdos krašto sieną (Nemunu, Kuršių mariomis, Kuršių nerija ir Baltijos jūra) pradėjo saugoti pasienio policija, suskirstyta į rajonus (iki 1931 m. vadinamus komisariatais), vadovaujama pasienio policijos vado. Vėliau ji buvo suskirstyta į Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių sektorius. 1935 m. Klaipėdos krašto sieną su Vokietija saugojo apie 500 policininkų.⁶³

1919 m. liepos 5 d. buvo suformuotas 7-asis Žemaičių Kunigaikščio Butegėdžio PP. Nuo 1922 m. pulkas stovėjo Kaišiadoryse, o 1923 m. sausio 12 d. I pulko batalionas buvo perkeltas į Kretingą.

⁵⁷ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto užėmimas. In *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV). Klaipėda, 1995, p. 36.

⁵⁸ Ibid., p. 36–38.

⁵⁹ CHANDAVOINE, I. Op. cit., p. 93.

⁶⁰ *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Op. cit., p. 113.

⁶¹ *Karo technikos dalių dvidešimtmetis 1919–1939*. Red. kom. JURSKIS ir kt. Kaunas, 1939, p. 181, 184, 190.

⁶² VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. In *Karo archyvas*. Ats. red. G. SURGAILIS. T. 17. Vilnius, 2002, p. 151–152.

⁶³ BALAIŠIS, A. Lietuvos valstybės sienos apsauga 1918–1940 metais. In *Karo archyvas*. Ats. red. G. SURGAILIS. T. 15. Vilnius, 1998, p. 170.

1923 m. vasario 25 d. pulkas buvo perkeltas į Klaipėdą ir čia Vokietijos pastatytose kareivinėse stovėjo iki 1934 m. kol buvo perkeltas į Tauragę. 1929 m. rugpjūčio 30 d. pulkas už dalyvavimą kovose prie Širvintų ir Giedraičių buvo apdovanotas Vyčio kryžiaus vėliava. Nuo 1922 m. rugpjūčio 14 d. pulkui vadovavo plk. ltn. Čaplikas, po jo, nuo 1923 m. spalio 30 d., mjr. Kaunas, o nuo 1924 m. kovo 1 d. – plk. ltn. P. Genys.⁶⁴ 1923 m. 7-ajam PP atvykus į Klaipėdos kraštą, I ir III btl. apsisistojo Klaipėdoje, II btl. stovėjo Šilutėje, Macikų dvare. 1929 m. Klaipėdoje stovėjęs III btl. buvo išformuotas. 1934 m. 7-ojo PP štabas ir II btl. (stovėjęs Šilutėje) buvo perkelti į Tauragę, kur iš šio branduolio išaugo iki trijų btl. pulko. Klaipėdoje likęs I btl. tapo naujai formuojamo 6-ojo PP pagrindu.⁶⁵ 1926 m. 7-ajame PP faktiškai buvo 1274 kariai, iš jų: 67 karininkai, 90 viršilų ir puskarininkių, 1117 grandiniai ir eiliniai. Pagal etatus pulkui priklausė turėti 1407 karių, iš jų: 70 karininkų, 257 viršilas ir puskarininkius, 1080 grandinius ir eilinius bei 144 arklius.⁶⁶ Klaipėdos įguloje 1931 m. buvo įsteigta ugniagesių komanda, kuri aktyviai dalyvavo gesinant gaisrus mieste.⁶⁷ 1936 m. gegužės 16 d. iš Klaipėdos krašto Kulėšų kaimo į Ž. Naumiestį, nuolatinio stovėjimo vietą, buvo perkelta 7-ojo PP 5-oji kuopa.⁶⁸

1934 m. vėl buvo atkurtas 6-asis Pilėnų Kunigaikščio Margirio PP ir iki 1939 m. stovėjo Klaipėdoje. Pulkas buvo suformuotas dar Nepriklausomybės kovų metu – 1919 m. birželio 15 d. Kovoms pasibaigus jis stovėjo Alytuje, o 1926 m., mažinant kariuomenės išlaidas, buvo išformuotas.⁶⁹ 1934 m. gen. št. plk. J. Lankaronskiui buvo pavesta atkurti 6-ąjį PP Klaipėdoje. Pulko branduolys buvo sudarytas iš 7-ojo PP. 1937 m. rugsėjo 26 d. Respublikos Prezidentas pulkui įteikė Vyčio kryžiaus ordino 3-iojo laipsnio vėliavą, su įrašytu šūkiu „Tau, tėvų žeme“. Pulkas aktyviai dalyvavo miesto kultūriniam gyvenime. Pulko orkestras vasaromis mieste rengdavo viešus koncertus. I btl. kariai, padedami Spaudos ir švietimo skyriaus, suorganizavo kino teatrą, kuris dėl mažesnės kainos nukonkuruodavo miesto kino teatrą. 1939 m. kovo mėn. evakuojantis iš krašto kino teatro įrangą pavyko išvežti ir vėliau panaudoti. Klaipėdoje veikė KSS (Klaipėdos sporto sąjunga), kurios pagrindą sudarė 6-ojo PP kariai – „margiečiai“.⁷⁰ Pulko kariams buvo skaitomos kultūrinės paskaitos, jie lankėsi Klaipėdos dramos teatre.⁷¹ 1935 m. Plungėje buvo suformuotas II btl., kuris po 1939 m. kovo mėn. persikėlė į Telšius. Plungėje įsikūrė Klaipėdos įgula.⁷² 6-ojo PP II btl. vado iniciatyva buvo

⁶⁴ ŠNIUOLIS, J. 7 pėstininkų Žemaičių Kunigaikščio Butegėdžio pulko istorinė apžvalga. *Karys*, 1939, Nr. 26, p. 763–766.

⁶⁵ STATKUS, V. Op. cit., p. 50.

⁶⁶ Vyriausiojo štabo viršininko 1926 m. liepos 27 d. raportas Krašto apsaugos ministrui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 536, l. 3.

⁶⁷ Klaipėdos įgulos ugniagesių komandai penkeri metai. *Karys*, 1936, Nr. 34, p. 658.

⁶⁸ III pėstininkų diviziono štabo viršininkas Kariuomenės štabo viršininkui 1936 m. gegužės 19 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 887, l. 37.

⁶⁹ *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Op. cit., p. 112.

⁷⁰ ŠIDLAUSKAS, A. Tau, Tėvų Žeme! Margėnų pulko metinė sukaktis. *Karys*, 1940, Nr. 24, p. 644–645.

⁷¹ Paskaita apie 1863–64 m. sukilimą. *Karys*, 1936, Nr. 10, p. 239.

⁷² STATKUS, V. Op. cit., p. 48.

suremontuotas senas vieno vietinio dvaro pastatas ir įrengta žaidimų salė bei skaitykla, kurios atidarymas įvyko 1936 m. vasario 9 d., nes iki tol įgulos liktiniai neturėjo ramovės.⁷³

1936 m. Klaipėdoje stovėjo 4-ojo AP vienas pabūklų būrys (2 artilerijos pabūklai)⁷⁴. V. Statkus rašė, kad 1934 m. birželio mėn. 4-asis AP iš II PD buvo perduotas III pėstininkų divizijai ir įsikūrė Plungėje. Vėliau (1935–1939 m.) 4-ojo AP būstinė ir mokomoji grupė stovėjo Šiauliuose, I AG – Tauragėje, II AG, išskyrus vieną bateriją, kuri buvo Klaipėdoje, stovėjo Plungėje, III AG – Varniuose. II AG 4-oji baterija buvo ginkluota anglų 83,4 mm patrankomis, o 5-oji ir 6-oji buvo „suvystytos“, t. y. turėjo tik ginklus, be žmonių. Vėliau pulkas, kaip ir visi kiti perginkluojant kariuomenę, buvo apginkluotas 75 mm patrankomis ir 105 mm haubicomis.⁷⁵ Nuo 1935 m. rugsėjo mėn. III PD, kurios sudėtyje ir buvo Klaipėdos krašte dislokuoti 6-asis ir 7-asis PP bei 4-asis AP, vadovavo div. gen. M. Rėklaitis.⁷⁶ 1927 m. pavasarį buvo įsteigta Klaipėdos krašto komendantūra.⁷⁷ 1939 m. liepos 31 d. Klaipėdos krašto komendantūra buvo išformuota, knygos ir bylos buvo perduotos atitinkamoms įstaigoms.⁷⁸

Santykiai tarp Lietuvos karių ir vietos gyventojų buvo įtempti. Ruošiantis 1938 m. paminėti Lietuvos nepriklausomybės 20-ąsias metines Klaipėdos įgulos viršininkas rašė: „...Klaipėdos ir Macikų įgulų kariuomenės dalys stovi nepalankiose su vietos visuomene sugyvenimo sąlygose. Dalis visuomenės yra suvokietėjusi, su neapykanta žiūrinti į karius, kas sudaro neleidžiančias su jais kariams bendrauti aplinkybes. Ir toji visuomenės dalis gyvena visai nuo karių atsiskyrusi, su jais kultūriškai nieko bendra neturėdama. <...> Šalia vokiškosios dalies esančioji lietuvių visuomenė, su kuria kariams priderėtų kultūriškai bendrauti, materialiai yra silpna. Gyvena mažu kultūrinių pramogų skaičiumi.“ Buvo konstatuota, kad įgulos neturėjo tinkamų patalpų renginiams, o mieste už patalpas buvo imamas didelis nuomos mokestis, tad padėčiai pagerinti buvo siūloma steigti Klaipėdos įgulos teatrą.⁷⁹

1923 m. Lietuvos kariuomenės 7-asis PP, o vėliau 6-asis PP Klaipėdoje įsikūrė XX a. pr. pastatyta kareivinių komplekse, kurį sudarė šeši dviejų–keturių aukštų mūriniai neogotikinio stiliaus raudonų plytų pastatai.⁸⁰ Didžiausi buvo du gyvenamieji kareivinių korpusai (1 priedo, p. 112, schemoje pažymėti raidėmis A ir B). Šių korpusų kiekvieno aukšto galuose buvo nedideli kambariai, kuriuose gyveno puskarininkiai. Pro gyvenamųjų korpusų tarpą iš miesto pusės buvo matyti vienaaukštis pastatas su bokšteliu (C). Lietuvos valdymo laikais tai buvo universalus pastatas: ir klubas, ir valgykla. Viename šio statinio gale buvo virtuvė, o kitame – erdvi salė, kuri buvo vadinama

⁷³ Ir mes turime savo ramovę. *Karys*, 1936, Nr. 8, p. 184.

⁷⁴ Kariuomenės štabas 1936 m. liepos 3 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 887, l. 39.

⁷⁵ STATKUS, V. Op. cit., p. 98–99.

⁷⁶ JANKAUSKAS, V. Op. cit., p. 229.

⁷⁷ Klaipėdiečiai mūsų kariuomenėje. *Karys*, 1934, Nr. 2, p. 28–29.

⁷⁸ 3-ios pėstininkų divizijos vado raportas kariuomenės tiekimo viršininkui 1939 m. rugpjūčio 10 d. Nr. 7965. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 338.

⁷⁹ AŽUBALIS, A. et al. *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2007, p. 362–363.

⁸⁰ Dabar H. Manto g. 84, KU miestelis: TATORIS, J. *Senoji Klaipėda, urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994, p. 167–168.

kareivių klubu. Ten buvo ir kambariai, skirti bibliotekai bei ambulatorijai. Prie gatvės stovintis pastatas (D) buvo sargybos būstinė ir kareivių daboklė, o antrajame šio pastato aukšte buvo įsikūręs pulko štabas. Pastate (E) buvo įrengti butai karininkams. Pirmajame ir antrajame aukštuose buvo po du butus ir tarp jų – po vieną atskirą kambarį. Pastate (F) buvo sandėliai, dirbtuvės. Pirmajame aukšte laikydavo maisto produktus, čia stovėjo pulko vado fajetonas (karieta su atlošiamu viršumi). Čia iš pradžių laikė ir porą arklių, vėliau vietoje jų buvo laikomas pulko vado automobilis, sunkvežimis. Viršutiniame aukšte buvo saugoma amunicija ir ekipuotė, čia dirbo pulko siuvėjas, batsiuvys.

Kareivinių teritorijos pakraštyje stovėjo maži ir neišvaizdūs pastatėliai – medinės pašiūrės. Prie gyvenamojo korpuso kampo stovėjo pastatėlis (Nr. 1), kuriame buvo laikomas baterijos vado fajetonas. Už jo esančiame pastate stovėjo šarvuočių būrio automašinos (Nr. 2). Šalia jo buvo saugomi lauko artilerijos pabūklai (Nr. 3). Atokiau nuo kitų pastatų buvo pastatyta stalių dirbtuvė (Nr. 4) ir kalvė (Nr. 5). Nuo gatvės ir aikštės pusės buvo pastatyta ažuūrinė metalinių virbų tvora. Pagrindinis įvažiavimas į teritoriją buvo iš H. Manto (iki 1935 m. – gen. Moltke's) gatvės.⁸¹ Vėliau šiose kareivinėse įsikūrė naujai suformuotas 6-asis PP, kuris 1939 m. kovo 22–23 d. pasitraukė iš jų kartu ir iš Klaipėdos krašto.

⁸¹ DAILIDIENĖ, I. Op. cit.

3. Politinės Klaipėdos krašto praradimo aplinkybės

3.1. Politinė padėtis Europoje XX a. 4-ajame dešimtmetyje ir Lietuvos saugumo problemos

Klaipėdos krašto atžvilgiu Vokietijos vyriausybė jau 1920 m. pradžioje buvo giliai įsitikinusi, kad „palankiausias Vokietijai Klaipėdos krašto klausimo sprendimas yra jo prijungimas prie Lietuvos“. Kitaip tariant, Vokietijos nuomone, Klaipėdos kraštas geriau tegu priklausos silpnai Lietuvai negu Prancūzijai, nes iš Lietuvos atėjus laikui bus daug lengviau jį atsiimti.⁸² Lietuvos vyriausybė savo karinę operaciją, pridengtą sukilimu, iš anksto suderino su Vokietija ir gavo „palaiminimą“, kartu Vokietija davė nurodymą vietiniams vokiečiams laikytis santūriai. Kai Lietuva perėmė krašto kontrolę, Vokietijos atstovas Kaune F. Olshausenas teigė, kad „įvykdytos akcijos tendencijos neprieštarauja vokiečių interesams“.⁸³ 3-iajame dešimtmetyje Vokietija, nors ir rėmė Klaipėdos krašto vokiečių bendruomene, bet 1928 m. sausio 29 d. sienų sutartimi kraštą oficialiai pripažino Lietuvai.⁸⁴ Tokiai pozicijai įtakos turėjo Vokietijos siekis Lietuvą panaudoti prieš Lenkiją ir nenoras leisti įsigalėti Lenkijai Baltijos regione, nes tokiu atveju Rytprūsiai atsidurtų lenkų apsuptyje, o Vokietijai kelią į rytus užkirstų Lenkija. Tokį Lietuvos užkardos „būtinumą“ galima pailiustruoti 1927 m. kilusia Lietuvos–Lenkijos santykių krize Tautų Sąjungoje. Tuomet Lietuvą nuo pripažinimo agresore, su galima pasekme – Lenkijos invazija, palaiminta Tautų Sąjungos, „išgelbėjo“ Vokietijos pozicija. Vokietijos užsienio reikalų ministras G. Stresemannas pokalbyje su britų diplomatu situaciją komentavo taip: Lietuva yra identiška A. Voldemarui, o A. Voldemaras yra „...visiškai neįmanomas. Tai akiplėšiškas nonsensas žmogaus, kuris iš dalies yra vokietis, buvo ukrainietis, rytoj gali būti rusas. Jis kivirčijasi su kiekviena vyriausybe, su kuria jam tenka turėti reikalų, ir kelia didžiausią pasipiktinimą“. Kartu G. Stresemannas apgailestavo, kad Lietuvos egzistencija yra būtinybė Vokietijai. Dėl šios priežasties jis negalys leisti Lenkijai prieiti prie jūros tarp Vokietijos ir Rusijos.⁸⁵ Nors Vokietija palaikė Lietuvos valstybingumą ir 1928 m. pripažino sienas, bet saugumo garantijų jai nesuteikė. 1925 m. Vakarų Europoje prasidėjus Lokarno procesui, Vokietija bandė jį perkelti ir į rytus, kartu su SSRS ir kitomis didžiosiomis valstybėmis garantuoti Baltijos valstybių saugumą. Tačiau SSRS pasirinkus bilateralinių nepuolimo sutarčių sudarymo kryptį, Vokietija jai netrukė į tai įtraukti ir Baltijos valstybes, be to, ji ir neplanavo į garanto zoną įtraukti Lietuvos – būtent dėl Klaipėdos krašto.⁸⁶

⁸² PAURA, A. Op. cit., p. 45.

⁸³ Ibid., p. 47.

⁸⁴ *Lietuvos tarptautinės sutartys 1920–1939 metais*. Sud. V. SIRUTAVIČIUS, E. NEKRAŠAS, R. LOPATA. Vilnius, 2007, p. 71–83.

⁸⁵ ŽALYS, V. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. T. 1. Vilnius, 2007, p. 310.

⁸⁶ LAURINAVIČIUS, Č.; MOTIEKA, E.; STATKUS, N. Op. cit., p. 111.

Taigi 3-iojo dešimtmečio antrojoje pusėje Vokietija su Lietuva neaštrino santykių. Prie jau minėtų priežasčių, lėmusių santūrumą ar net palankumą Klaipėdos krašto statuso atžvilgiu, galima paminėti ir tai, kad Berlynas, siekdamas užsitikrinti gerus santykius su Kauno vyriausybe, rėmė ją konflikte su lenkais dėl Vilniaus. Kelti pretenzijų dėl Klaipėdos negalėjo. Veimaro Respublikos generalinio štabo viršininkas generolas H. fon Seecktas sakė: „...mes turime atgauti savo galią, o jau tada, suprantama, atsiimsime viską, ko netekome“. Taigi sienų revizijai dar nebuvo atėjęs laikas.⁸⁷ Vokietija, suvokdama rezervuotą Vakarų Europos valstybių poziciją Vidurio Europos atžvilgiu, natūraliai ėmė traktuoti šį regioną kaip priemonę atgauti galią būsimoms varžyboms su tomis pačiomis Vakarų Europos valstybėmis.⁸⁸

Vokietijos užsienio politikos kryptis ėmė keistis 4-ojo dešimtmečio pradžioje ir jos „laikysena tapo kietesnė“. Tai nepriklausė nuo Lietuvos–Vokietijos santykių ir Klaipėdos problemos, o buvo refleksija į tarptautinės ir vidaus padėties vystymąsi.⁸⁹ Pirmiausia tam įtakos turėjo 1929 m. kilusi pasaulinė didžioji ekonominė krizė. M. Römeris 1933 metus apibūdino taip: „...ekonominis skurdas, idealų ir svajonių krizė, neapykanta kaimynams, nusivylimo ir keršto piktas jausmas, puikus pasiryžimas atgauti visa tai, kas prarasta, gražinti seną poniavą, atimti iš visų kaimynų tai, kas iš jų seniau kada nors buvo vokiečių pagrobta ir kas sudaro vokiečių tautos – „patrimonium“, – visa tai daro iš Vokietijos didelį fermentų ir bruzdėjimo židinių Europos centre, pavojingą taikai ir jos kaimynų laisvei“⁹⁰. Be to, 1930 m. Vokietijos valdančiuosiuose sluoksniuose įvyksta kaita, Lokarno politikos šalininkus keičia revizionistai. Esant ekonominei sumaiščiai reparaacijų klausimas buvo išspręstas Vokietijos naudai, o 1932 m. Vokietija buvo paskelbta lygiateise valstybe karinėje srityje. Ir pirmiausia revizionistai ėmė kelti teritorines pretenzijas, bandydami vaduotis iš primastos Versalio sistemos. Tokiomis aplinkybėmis 4-ojo dešimtmečio pradžioje Klaipėdos krašto klausimas tapo svarbiausiu Lietuvos ir Vokietijos santykiuose. Vokietijos požiūrį puikiai iliustruoja Vokietijos pasiuntinio Kaune H. Morahto laiškas Vokietijos valstybės sekretoriui fon Bülowui 1930 m. rugpjūčio 28 d. Pasak ambasadoriaus, „Be jokios abejonės, Klaipėdos kraštas mums yra ir liks vokiškos teritorijos dalis, kuri buvo neteisėtai iš mūsų atplėšta. Mes niekada neišsižadėsime vilties susigrąžinti šios srities ir dėsime visas pastangas siekdami išlaikyti vokišką krašto charakterį.“ Tuo pat metu fon Bülowas Lietuvos pasiuntiniui Berlyne V. Sidzikauskui pareiškė: „Gerų santykių tarp Vokietijos ir Lietuvos palaikymas yra savaime suprantamas dalykas. Tačiau mes negalime ramiai žiūrėti, kaip mūsų pasienyje prievartaujami vokiečių tautybės gyventojai ir griaunama autonomija.“ 1932 m. tas pat H. Morahtas J. Tūbeliui pareiškė: „...Klaipėda priklauso prie atplėštų teritorijų“ ir „Klaipėdos krašto

⁸⁷ PAURA, A. Op. cit., p. 48.

⁸⁸ LAURINAVIČIUS, Č.; MOTIEKA, E.; STATKUS, N. Op. cit., p. 113.

⁸⁹ TAUBER, J. Lietuvos–Vokietijos santykiai. Klaipėdos klausimas Vokietijos–Lietuvos santykiuose 1919–1939 m. [Paskaitų mašinraštis]. Klaipėda, l. 6.

⁹⁰ PAURA, A. Op. cit., p. 49.

mes niekada nepamiršime, ir Lietuva tai turi įsisavinti“⁹¹. Tuo pačiu metu Lietuva dėl Klaipėdos krašto Direktorijos pirmininko atleidimo ir Tarybos paleidimo atsidūrė tarptautiniame Hagos tribunole, nors nei Lietuva, nei Vokietija klausimo tokiu būdu spręsti nebuvo linkusios. Sprendimas iš esmės buvo palankus Lietuvai.⁹² Tačiau 1930 m. rugpjūčio 19 d. fon Bülowas apie Lietuvos vykdomą politiką pareiškė: „...aš jau seniai stebiuosi politine Lietuvos laikysena. Šalis su dviem milijonais gyventojų, per pusę mažiau nei Berlyne, visiškai neseniai išsikovojo nepriklausomybę ir vargiai susikonsolidavusi, man atrodo, vykdo politiką *va banque*, jei su visais kaimynais nesutaria <...>“⁹³. 1931 m. birželį Tilžėje vykusioje nacionalsocialistų sueigoje propagandos skyriaus vedėjas J. Goebbelsas tiesiai pareiškė, kad Vokietija turi atkurti ikikarines sienas. 1933 m. Klaipėdoje pradėjo veikti pirmosios nacių organizacijos: Krikščionių socialistų darbininkų sąjunga ir Socialistinė liaudies sąjunga. Joms vadovavo T. von Sassas ir E. Neumannas. Tačiau iš tiesų jų rankomis darbavosi Tilžėje veikiantis Vokietijos generalinis konsulas. Susibūrę į grupes uniformuoti smogikai pradėjo jaustis labai drąsiai ir įžūliai. Vieną 1933 m. rugpjūčio naktį smogikų būrys sustabdė net krašto gubernatoriaus V. J. Gylio automobilį.⁹⁴

Lietuvos ir Vokietijos santykiai ypač komplikavosi Lietuvai patraukus baudžiamojon atsakomybėn Klaipėdos krašto vokiečių nacionalistus. 1934 m. gruodžio 14 d. prasidėjo Klaipėdos krašto hitlerininkų vadinamoji E. Neumanno ir T. Sasso byla, teismas, kurio kaltinamųjų suole sėdėjo 122 asmenys. Hitlerininkai buvo kaltinami Lietuvos teritorijos neliečiamybės pažeidimu, ginkluoto sukilimo organizavimu Lietuvos teritorijos daliai atplėšti. Po trijų mėnesių tarptautinį susidomėjimą sukėlusio proceso buvo nuteisti 87 asmenys, keturi iš jų mirties bausme. Toks drąsus Lietuvos žingsnis buvo nulemtas ir Vokietijos vidinių problemų („ilgųjų peilių naktis“, nesėkmė Austrijoje siekiant anšliuso ir kitų tarptautinių veiksmų). 1934 m. SSRS ir Prancūzija praėjo derybas dėl Rytų pakto, siekdamas užkirsti kelią Vokietijos ekspansijai į rytus, tą pačių metų rudenį buvo pasirašyta trijų Baltijos šalių santarvės sutartis – Baltijos Antantė. Vokietijos reakcija buvo griežta, jau nuo proceso pradžios spaudoje buvo pradėta pulti Lietuvą, perspėjant visuomenę, kad Lietuva su prancūzų pagalba gali bandyti užimti net Rytprūsius. Paskelbus nuosprendį įvairiuose miestuose vyko protesto demonstracijos. 1935 m. kovo 12–22 d. pasienyje su Lietuva Vokietija sutraukė kariuomenę ir surengė manevrus, į kuriuos atvyko net vienas iš nacių lyderių, Liuftvafės reichsmaršalas H. Göringas. Vokiečių kariniai ir civiliniai lėktuvai skraidė virš Lietuvos žvalgybos tikslais. Nuo 1934 m. birželio 2 d. iki 1936 m. vasario 18 d. ne mažiau kaip 26 kartus buvo pažeista Lietuvos siena. Kartu Vokietija

⁹¹ Ibid., p. 53.

⁹² CHANDAVOINE, I. Op. cit., p.142–146.

⁹³ TAUBER, J. Lietuvos ir Vokietijos santykiai. Klaipėdos klausimas..., l. 7.

⁹⁴ ANUŠAUSKAS, A.; SVIDERSKYTĖ, G. *XX amžiaus slaptieji archyvai. Dvylika istorijos detektyvų*. Vilnius, 2008, p. 41–43.

pasitelkė ir diplomatines priemones: 1934–1935 m. Lietuvai pasiuntė 17 notų⁹⁵. Lietuva, patyrusi Vokietijos spaudimą ir neradusi užtarimo tarp didžiųjų valstybių, pradėjo trauktis. Dar 1935 m. balandžio 4 d. iš Klaipėdos atšaukė gubernatorių J. Navaką, kurio ryžtingi veiksmai apribojo nacistinės propagandos sklaidą ir sustiprino ekonomines centro valdžios pozicijas⁹⁶, ir paskyrė V. Kurkauską, kuris turėjo vykdyti švelnesnę politiką krašte.⁹⁷ Su V. Kurkausko paskyrimu prasidėjo paskutinis Lietuvos „kovos dėl Klaipėdos“ etapas, kurį galima pavadinti laipsniškos kapituliacijos etapu. Šiame etape Lietuvos kova dėl Klaipėdos faktiškai buvo baigta, ir iniciatyva perėjo nacistinėms vokiečių organizacijoms, kurios pamažu tapo tikrosios krašto šeimininkės.⁹⁸ Vėliau prasidėjo nuteistųjų amnestijos. 1938 m. viduryje nebeliko nė vieno įkalinto nuteistojo šioje byloje, nė vienas mirties nuosprendis nebuvo įvykdytas.⁹⁹

1934 m. rugsėjo 12 d. Estija, Latvija ir Lietuva Ženevoje pasirašė tarpusavio santarvės ir bendradarbiavimo sutartį. Pirmasis sutarties punktas įpareigojo trijų valstybių vyriausybes derinti veiksmus trišalio suinteresuotumo užsienio politikos klausimais. Tačiau ši sutartis buvo „negyva“. Trečiajame jos punkte buvo išvardytos ypatingos situacijos, kurioms esant pirmasis sutarties straipsnis nustoja galios. Nė viename sutarties punkte nebuvo kalbama apie galimą karinį bendradarbiavimą. 1923 m. pasirašytas karinio bendradarbiavimo paktas tarp Estijos ir Latvijos liko galioti. Suomijos politika trijų Baltijos valstybių atžvilgiu, Tautų Sąjungos veiklos neefektyvumas ir didėjanti Vokietijos įtaka Europoje vertė Estiją gynybos klausimais orientuoti į Vokietiją. 1936 m. birželį buvęs Estijos ambasadorius Berlyne F. Akelis buvo paskirtas šalies užsienio reikalų ministru. Tai reiškė, kad Estija savo užsienio politiką nukreipė į Vokietiją. Po F. Akelio paskyrimo Estijos karinių pajėgų vadai pradėjo lankytis Vokietijoje ir dalyvauti Vokietijos karinių pajėgų manevruose. 1936 m. Estijos karinė vadovybė buvo įsitikinusi, kad tik Vokietija galėtų padėti Baltijos valstybėms, jeigu jas užpultų SSRS. Vokietijos užsienio politikos ir kariniai lyderiai savo ruožtu žadėjo padėti Baltijos valstybėms, jei SSRS panaudotų prieš juos karinę jėgą. Estija buvo įsitikinusi, kad Europoje tik Vokietija galėtų garantuoti jos saugumą.¹⁰⁰

Lietuvos santykiai su Latvija ypač sustiprėjo ir atšilo po Baltijos Antantės sutarties, tačiau ir tada jie nebuvo pakankamai geri. Per visą laikotarpį nuo 1934 m. šalių vadovai nė karto neaplankė vienas kito. A. Smetona buvo įsitikinęs, kad karinė sutartis su Latvija ir Estija Lietuvai esanti nenaudinga, net pavojinga, nes tokia sutartis Lietuvą „užuolanka stumia Lenkijos glėbin“. Tad

⁹⁵ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 114–143; ANUŠAUSKAS, A.; SVIDERSKYTĖ, G. *XX amžiaus slaptieji archyvai...*, p. 47.

⁹⁶ VAREIKIS, V. *Klaipėdos krašto praradimas...*, Nr. 3, p. 69.

⁹⁷ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėsiai...*, p. 124.

⁹⁸ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto...*, p. 82.

⁹⁹ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 257–260.

¹⁰⁰ ILMJĀRU, M. Estijos užsienio politika 1939–1940 m. [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2008-08-31]. Prieitis per internetą: <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/magnus_ilmjaru.htm>.

abipusiam santykių pagerėjimui trukdė Lietuvos teritorinės problemos su Lenkija dėl Vilniaus¹⁰¹, o tam tikra prasme ir dėl Klaipėdos su Vokietija, nors latviai ir buvo užsiminę, kad yra pasirengę padėti Lietuvai. 1935 m. Latvijos kariniai atstovai Lietuvos kariuomenės vadovams pareiškė, kad Vokietijos agresijos atveju „Latvijos strateginė riba yra ant Nemuno“¹⁰². Tačiau skyrėsi geopolitiniai orientyrai: latviai, o ypač estai, Lenkiją laikė natūralia sąjungininke, o SSRS – potencialia agresore. 1939 m. šiaurinės kaimynės Latvija ir Estija, nors ir pasiskelbusios neutraliomis, užsienio politikos atžvilgiu slinko į Vokietijos įtakos sferą.¹⁰³

Tokia tarptautinė įtampa 4-ajame dešimtmetyje Lietuvą vertė keisti savo užsienio politikos kryptį. Nuo A. Voldemaro „destruktyvios“ kovos už Vilnių politikos S. Lozoraitis perėjo prie principo „suverenitetas svarbiausia“. Lietuva priėmė nuostatą, kad Latvija ir Estija yra strateginės partnerės, o tai skatino Baltijos Antantės formavimąsi. Kita vertus, Lietuvos politikoje ryškėjo pastangos normalizuoti santykius su Lenkija.¹⁰⁴

4-ajame dešimtmetyje bendras jėgų santykis Europoje iš esmės jau buvo pasikeitęs: pasaulis pajudėjo naujo karo link.¹⁰⁵ Jau 1935 m. kovo 16 d. Vokietija įvedė visuotinę karo prievolę¹⁰⁶ ir pradėjo laužyti jai uždėtus Versalio sistemos apribojimus. 1935 m. Vokietija susigrąžino Saro sritį ir išstojo iš Tautų Sąjungos.¹⁰⁷ Po metų, 1936 m. kovo 7 d., Vokietijos kariuomenė, pažeisdama Versalio sutartį ir Lokarno sutarčių esmę, užėmė Reino sritį. Ši operacija buvo labai rizikinga. „Atsitraukti be pasipriešinimo“ – toks buvo A. Hitlerio įsakymas, jeigu Prancūzijos kariuomenė nuspręstų pasipriešinti tokiam žingsniui. Tačiau Prancūzija nieko nedarė, nes tuo metu šalyje vyko prezidento rinkimai, vyravo vidinis politinis nestabilumas, ir niekas nenorėjo dar vieno karo su Vokietija.¹⁰⁸ Nuo 1936 m. vasaros Anglija nepalankiai besiklostančią tarptautinę padėtį vertino neturėdama nei noro, nei galimybių dalyvauti kariniame konflikte Rytų Europoje. Londonas abejojo nepriklausomų Baltijos valstybių egzistavimu. 1937 m. birželio mėn. britų premjeras N. Chamberlainas pažymėjo, kad vokiečiai ateityje veiks tokia seka – Austrija, Sudetų kraštas, Dancigas ir Klaipėda.¹⁰⁹

1938 m. kovo 11 d. Vokietijos kariuomenė įžengė į Austriją. Šiame fone, po Lietuvos–Lenkijos pasienyje įvykusio incidento, Lenkija 1938 m. kovo 17 d. Lietuvai pateikė ultimatumą – užmegzti diplomatinis santykius. Kaip buvo reikalaujama, Lietuva be jokių išlygų Lenkijos ultimatumą priėmė.

¹⁰¹ BUTKUS, A. *Latviai*. Kaunas, 1995, p. 47–48.

¹⁰² BUTKUS, Z. Klaipėdos problema Baltijos šalių santykiuose 1919–1939 metais. In *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV). Klaipėda, 1995, p. 25.

¹⁰³ *Lietuva Antrajame pasauliniame kare...*, p. 26–27.

¹⁰⁴ LAURINAVIČIUS, Č. Dėl saugumo komplekso..., p. 123.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Kariuomenės štabas 1935 m. kovo 30 d. Nr. 7864. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1030, l. 9; Lietuvos karo atstovas Baltijos valstybėms 1935 m. balandžio 4 d. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1030, l. 10–14.

¹⁰⁷ HOBSBAWM, E. *Kraštutinių amžių – trumpasis XX amžius: 1914–1991*. Vilnius, 2000, p. 174.

¹⁰⁸ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 261; DAVIES, N. Op. cit., p. 982.

¹⁰⁹ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto pradžios..., Nr. 3, p. 72.

Su Lenkija buvo užmegzti diplomatiniai santykiai. Lietuvos atstovu į Varšuvą buvo paskirtas plk. K. Škirpa, o Lenkijos atstovu Kaune – F. Charwatas.¹¹⁰

1938 m. didžiosios valstybės, siekdamos išsaugoti taiką, Vokietijai paaukojo Čekoslovakiją. Miuncheno sutartis, pasirašyta 1938 m. rugsėjo 29 d. tarp D. Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos Miunchene, įpareigojo Čekoslovakiją iki 1938 m. spalio 10 d. perduoti Vokietijai Sudetų sritį su visais kariniais įtvirtinimais, įmonėmis, žaliavų atsargomis, ryšių priemonėmis ir per tris mėnesius atiduoti kai kurias savo teritorijas Lenkijai ir Vengrijai. Miuncheno susitarimo dalyviai garantavo naujų Čekoslovakijos sienų saugumą agresijos atveju.¹¹¹ Šis planas buvo trumpalaikis. 1939 m. kovo 14 d. Slovakijoje buvo sudaryta provokiška J. Tiso vyriausybė, o Vengrija ir Rumunija, Vokietijai sutikus, užėmė Čekoslovakijos Užkarpatės teritoriją. 1939 m. kovo 15 d. Čekoslovakijos prezidentas E. Hácha Berlyne pasirašė sutartį ir tą pačią dieną Vokietijos kariuomenė užėmė Prahą.

Lietuvos politikai SSRS ir Vokietiją laikė savo sąjungininkėmis eventualios grėsmės iš Lenkijos atveju ir kovoje dėl Vilniaus. Vokietija ir SSRS dėl savo ekspansinių ketinimų stengėsi palaikyti regione nestabilumo situaciją ir tam naudojo Lietuvos ir Lenkijos konfliktą. Todėl bet kokios karinės sąjungos ar kolektyvinio saugumo susitarimai buvo nepriimtini.¹¹² Lietuva linko prie neutraliteto politikos.

Link neutraliteto politikos Lietuva judėti pradėjo nuo 4-ojo dešimtmečio antrosios pusės. Po Baltijos Antantės kolektyvino saugumo politikos aklovietės prasidėjo posūkis į formalų neutralitetą. 1935 m. Estija pasiūlė suspenduoti Tautų Sąjungos konvencijos 16 str., bet galutinai Lietuva neutraliteto keliu pasuko po 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumo dėl diplomatinių santykių užmezgimo *status quo* pagrindu.¹¹³

Kartu su besikeičiančia politine padėtimi Europoje ėmė kisti ir Baltijos valstybių persiorientavimo procesas saugumo politikoje. Iš pradžių Lietuvos Vyriausybė kritiškai vertino neutraliteto galimybę, tačiau neturėdama alternatyvų buvo priversta keisti savo nusistatymą. 1938 m. birželio 10–12 d. Baltijos Antantės užsienio reikalų ministrų konferencijoje Rygoje trys ministrai susitarė neleisti per savo šalių teritoriją užsienio kariuomenių, netgi jei to būtų reikalaujama pagal Tautų Sąjungos statuto 16 str. Galutinai tuo klausimu Lietuvos užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis Ženevoje pasisakė 1938 m. lapkričio 21 d. Kursas į neutralitetą buvo patvirtintas 1938 m. spalio 20–22 d. Kaune įvykusioje Lietuvos pasiuntinių konferencijoje, kurioje buvo pažymėta, kad Lietuva negali prisiimti jokių pasižadėjimų ar įsipareigojimų, galinčių pakenkti kitų valstybių interesams, ir nutarta palaikyti kuo geresnius santykius su savo tiesioginiais kaimynais Lenkija ir Vokietija bei

¹¹⁰ AUDĖNAS, J. *Paskutinis posėdis*. Vilnius, 1990, p. 125–126.

¹¹¹ WANDYDZ, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vilnius, 1997, p. 226–227.

¹¹² BUTKUS, A. *Op. cit.*, p. 47–48.

¹¹³ LAURINAVIČIUS, Č. Lemties ir garantijų apviltos. Baltijos valstybių dalia. In *Darbai ir dienos*. Red. L. GUDAITIS. T. 30. Kaunas, 2002, p. 11.

stiprinti Baltijos Antantę plečiant santykius su Latvija ir Estija. Po šių sprendimų liko užfiksuoti šią naują politikos kryptį ir jos įgyvendinimo priemones teisiškai. Lietuva, Latvija ir Estija nutarė suvienodinti savo neutraliteto įstatymus. Latvijos ministrų kabinetas neutralumo įstatymą priėmė 1938 m. gruodžio 13 d., Estija – 1938 m. gruodžio 3 d., o Lietuvos seimas neutralumo įstatymą patvirtino 1939 m. sausio 10 d.¹¹⁴

Baltijos šalių neutraliteto paskelbimas reikšmingai pakeitė ir šių šalių užsienio politikos gaires, nes paskelbdamos neutralitetą šalys atsisakė eventualios kitų valstybių paramos agresijos atveju. Joms teko atsisakyti galimybės sudaryti karines sutartis su trečiosiomis valstybėmis ar tų valstybių blokais. Tai taip pat reiškė, jog Baltijos šalys karo atveju vengs iš anksto įvardyti sąjungininkes ir priešiškas valstybes, o jų priešėmis taps tos valstybės, kurios sulaužys jų neutralumą.¹¹⁵ Savo neutralitetą Baltijos valstybės grindė tik deklaracija, neturėdamos jokių realių galimybių jį išlaikyti. Jos, deklaruodamos neutralumą, faktiškai neutraliomis netapo, o atsiribojimas nuo bandymų pažaboti Vokietijos agresyvumą buvo palankus pačiai Vokietijai.¹¹⁶

Sunkiai klostėsi ir trijų Baltijos valstybių karinis bendradarbiavimas. Lietuvos kariuomenės vado S. Raštikio pastangos, retsykais sulaukiančios Latvijos karinės vadovybės ir didžiųjų valstybių pritarimo pradėti Baltijos Antantės šalių bendradarbiavimą gynybinėje srityje, buvo nesėkmingos. Tam priešinosi visų trijų šalių vyriausybės¹¹⁷, nors 1939 m. pavasarį ir vasarą Baltijos šalių diplomatai plėtojo minti sudaryti Lietuvos–Latvijos–Estijos karinės savitarpio pagalbos sutartį. 1939 m. balandžio 16 d. šia idėja Lietuva pasiūlė Estijai ir gavo pozityvų atsakymą. Tačiau planas įgyvendintas nebuvo, Latvija šiuo klausimu iš viso neparodė jokio susidomėjimo.¹¹⁸

1938–1939 m. Latvija ir Estija Klaipėdos krašto klausimu laikėsi gana santūriai ir patarinėjo lietuviams jį perleisti vokiečiams. Estijos užsienio reikalų ministras K. Selteris Lietuvos diplomatai pareiškė, „kad jis abejoja, ar mums (t. y. Lietuvai – *aut.*) geriau, kad mes Klaipėdą turim, jam vis atrodo, jog tai esanti Lietuvos gangrenuojanti koja. Geriau esą padaryti operaciją ir turėti sveiką kūną, negu palaipti būti gangrenuojamam“.¹¹⁹ 1938 m. Latvijos užsienio reikalų ministras V. Muntersas pareiškė nuomonę, kad nesant vilties atlietuvinti Klaipėdą Lietuva galėtų naudotis Liepojos uostu ir vystyti uostą Šventojoje. Ir užuot atidavus pinigus vokiečiams, t. y. Klaipėdos uoste, tuos pinigus geriau išleisti draugiškoje Latvijoje.¹²⁰ Kai Vokietija užėmė Austriją ir Čekoslovakiją, Baltijos šalių diplomatai nuleido rankas, manydami, kad Lietuva Klaipėdos jau nebeišlaikys.¹²¹

¹¹⁴ ŽALYS, V. Lietuvos neutralumas..., p. 45.

¹¹⁵ Ibid., p. 47.

¹¹⁶ *Lietuva Antrajame pasauliniame kare...*, p. 15.

¹¹⁷ ŽALYS, V. Lietuvos neutralumas..., p. 43.

¹¹⁸ *Lietuva Antrajame pasauliniame kare...*, p. 34–36.

¹¹⁹ Lietuvos pasiuntinybė Taline, slaptai Užsienio reikalų ministrui, 1938 m. gruodžio 12 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 72.

¹²⁰ Rabinovičius, 1938 m. gruodžio 6 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 119.

¹²¹ BUTKUS, Z. Klaipėdos problema..., p. 26.

1938 m. prasidėjusi Lietuvos ir Lenkijos politinė krizė dėl Lenkijos pateikto ultimatumo Lietuvai galėjo baigtis ir Klaipėdos užėmimu. Vokietijos karinės jūrų pajėgos buvo sukoncentruotos prie Bornholmo salos, kad galėtų Klaipėdą pasiekti per keletą valandų. Eventualaus Lenkijos ir Lietuvos karo atvejui Vokietija buvo pasiruošusi. A. Hitleris davė įsakymą generaliniam štabui parengti Klaipėdos krašto ir aplinkinių Lietuvos rajonų užėmimo planą. Kovo 18 d. Vokietijos daliniai Rytprūsioose įžengė į puolimui parengtas zonas, o desanto korpusas kreiseriais „Nürnberg“, „Köln“ ir „Leipzig“ pajudėjo link Klaipėdos.¹²² Pagal planą „*Flottenparade*“ (vok. „Laivyno paradas“) puolime turėjo dalyvauti apie 15 įvairių karo laivų. Nors Vokietija 1938 m. kovo mėn. karo su Lietuva nenorėjo ir neprovokavo, bet Lenkijai puolus Lietuvą ir vokiečiai būtų įsiveržę į Lietuvos teritoriją¹²³. Vokietijos kariuomenė planavo užimti Klaipėdos kraštą ir teritoriją iki Šiaulių, t. y. apie 15 000 km².¹²⁴ Lietuvos vyriausybei Lenkijos ultimatumą priėmus, vokiečiai nutraukė pasiruošimus.

1938 m. pabaigoje po Sudetų krizės ir Miuncheno sutarties Lietuvos padėtis santykiuose su Vokietija dėl Klaipėdos krašto problemos dar labiau paaštrėjo. Sudetų scenarijus jau anksčiau buvo įsivaizduojamas Klaipėdoje. Kaunas desperatiškai bandė rasti *modus vivendi* su Vokietija. Darydama nuolaidas Lietuva laikėsi Vokietijos siūlomos Klaipėdos krašto statuso interpretacijos ir taip siekė naujo *status quo* santykiuose su Trečiuoju reichu dėl Klaipėdos. Tačiau tokia politika, atsižvelgiant į padėtį Klaipėdos krašte, kur Lietuvos vyriausybės valdžia darėsi tik nominali, buvo nereali.¹²⁵ 1938 m. kovo 25 d. Lietuvos pasiuntiniui Berlyne J. Šauliui buvo įteiktas 11 punktų reikalavimas – panaikinti karo padėtį Klaipėdos krašte, vokiečių kalbai grąžinti valstybinį statusą, nacistinių partijų nariams suteikti pilietines teises, liautis ribojus Vokietijos piliečių teises ir panašiai.¹²⁶

1938 m. Klaipėdoje vyko „mini nacionalistinė revoliucija“. Nepaisydami karo padėties ir cenzūros Klaipėdos krašte, vokiečiai pradėjo atvirai reikšti savo pritarimą nacionalsocializmo idėjoms ir deklaruoti ketinimus prisijungti prie Vokietijos reicho. 1938 m. iš kalėjimo paleistas E. Neumannas suorganizavo Klaipėdos vokiečių kultūros sąjungą, kurios narių skaičius pasiekė 60 000.¹²⁷ Nuo 1938 m. Lietuvai teliko viena objektyvi galimybė – eiti mažiausio pasipriešinimo keliu, vengiant susidūrimų, kurie galėtų sukelti lemtinę santykių su Vokietija krizę.¹²⁸ 1938 m. lapkričio 1 d. panaikinus karo padėtį Klaipėdos krašte, atmosfera įkaito dar labiau. 1938 m. spalio 31 d. Šilutėje skambant bažnyčių varpams vyko džiaugsmo manifestacija, kurioje dalyvavo apie 2000 žmonių.

¹²² VAREIKIS, V. *Klaipėda XX...*, p. 42.

¹²³ Pagal Vokietijos kariuomenės planą „Laivyno paradas“ puolime turėjo dalyvauti apie 15 įvairių karo laivų: „Laipig“, „Karlsruhe“, „Nürnberg“, Z1 „Leberecht Maas“, Z2 „Geog Thiele“, Z3 „Max Schultz“, Z4 „Richard Beitzen“, „T 196“, „F 9“, „M 89“, „M 110“, „M 111“, „M 122“, „M 132“, „M 146“. LIEKIS, Š. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. In *Genocidas ir rezistencija*. Red. D. KUODYTĖ. 2004, Nr. 2 (16), p. 163–168.

¹²⁴ RAUCH, G. *The Baltic States: The years of independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940*. London, 2006, p. 196.

¹²⁵ TAUBER, J. Lietuvos-Vokietijos santykiai. Klaipėdos klausimas..., l. 10.

¹²⁶ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas..., Nr. 3, p. 70.

¹²⁷ VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje...*, p. 41.

¹²⁸ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto...*, p. 84.

Spalio 31 d. eisenoje su fakelais Klaipėdoje dalyvavo apie 6000 žmonių, o eiseną stebėjo apie 14 000 miestiečių. Pagėgiuose į manifestaciją susirinko apie 17 000 žmonių, Priekulėje – apie 3000, Katyčiuose – 250, Smalininkuose – 2000. Manifestacijų metu buvo iškeltos Klaipėdos krašto vėliavos, girdėjosi šūkiai: „Heil Hitler!“, „Heim ins Reich!“, „Ein Volk, ein Reich, ein Fuehrer!“. Klaipėdos krašte buvo leista platinti „Mein Kampf“. Krašte kilo teroro prieš lietuvius banga, nukentėjo 50 Vytauto Didžiojo gimnazijos mokinių (iš jų 20 mergaičių) ir darbuotojų. Ties Kartena buvo peršauti du mokyklinio amžiaus vaikai (Antanas ir Justinas Dauginčiai), o vienas iš jų vežamas į ligoninę mirė. Buvo daužomi lietuviškų mokyklų langai, o iš kai kurių vokiškų išmesti Lietuvos herbas ir Lietuvos Prezidento portretas. Vokiškose mokyklose buvo įvestas pasisveikinimas pakeliant ranką. Visame krašte buvo užpuldinėjami lietuviai, moterys, kariai, valdininkai. Nukentėjo net M. Jankus.¹²⁹ Dar 1938 m. birželio 28 d. į Kalipėdą atplaukus vokiečių kruiziniam laivui „Hansestadt Danzig“, įvyko kruvinas susirėmimas tarp vokiečių ir lietuvių, jo metu du lietuviai žuvo.¹³⁰ Lietuvos vyriausybė pareiškė protestą dėl nukabinto valstybinio Vyčio herbo ir jo dingimo iš valdžios dokumentų ir antspaudo, nes tuo autonominės krašto institucijos šiurkščiai pažeidžia valstybės suverenitetą. Be to, lietuviški gatvių pavadinimai buvo pakeisti vokiškais, išnyko Prezidento Smetonos alėja. 1939 m. sausio 15 d., Klaipėdos sukilimo sukaktuvių dieną, buvo paskelbta, kad krašte oficialiai steigiamas saugumo skyrius – vokiškai SA. O per A. Hitlerio režimo sukaktuves, sausio 29 d., Klaipėdoje, Teatro aikštėje SA nariai jau šaukė: „reikalaujame laisvės, teisės ir duonos, už Klaipėdos kraštą mes mirsime <...>“, paradą kartu su E. Neumannu stebėjo Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje R. von Sauckenas ir Tilžės gestapo šefas H. Gräfe.¹³¹ Klaipėdos krašto vyrai vyko į Rytų Prūsiją, į SA kursus, kur buvo vykdomas karinis rengimas ir iš kur buvo skleidžiama propaganda.¹³² Savo vaidmenį sprendžiant Klaipėdos krašto klausimą suvaidino ir Rytų Prūsijos gauleiteris E. Kochas, kuris buvo politinis kontaktinis asmuo tarp Klaipėdos vokiečių ir nacių partinės valdžios. Verta paminėti, kad nuolat vyko politinė kova dėl įtakos Klaipėdos krašto vokiečiams tarp E. Kocho, kuris atstovavo partinei nacionalsocialistų linijai, ir tarp Reicho URM diplomatų bei SS. Abi pusės veikė ieškodamos „Klaipėdos problemos“ sprendimo būdų. Rytų Prūsijos gauleiteris, turėdamas įtaką SA organizacijoje, siekė Klaipėdos krašto anšliusą pateikti kaip įvykusį faktą, tačiau persvarą igijo URM, ir savarankiški E. Kocho planai nebuvo realizuoti. E. Kocho manymu, po 1938 m. Seimelio rinkimų reikėjo organizuoti masines manifestacijas ir su SA pagalba prijungti kraštą prie Reicho. Tokia politika ir pasisakymas Naujųjų, 1939, metų proga, kurio metu E. Kochas išsakė mintį, kad Lietuva turėtų pasimokyti iš Čekoslovakijos, kuri paaukojo mažą dalį – Sudetų kraštą, kad

¹²⁹ Įvykiai Klaipėdos krašte karo stovį nuėmus (1938 m. lapkričio 1 d. – lapkričio 25 d.). LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2085, l. 50–54.

¹³⁰ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas..., Nr. 3, p. 70.

¹³¹ ANUŠAUSKAS, A.; SVIDERSKYTĖ, G. *XX amžiaus slaptieji archyvai...* p. 55.

¹³² Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 69. Kaunas, 1939 m. kovo 18 d. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 263–264.

išsaugotų visą šalį, papiktino Reicho URM diplomatus. Tokia E. Kocho pozicija neatitiko Vokietijos tuometinės užsienio politikos linijos ir trukdė taikiam klausimo sureguliuvimui. Fiurerio padėjėjui R. Hessui ir URM sukritikavus E. Kochą, pastarasis pakeitė savo poziciją ir pagrasino E. Neumannui sušaudymu, jei šis pradėsias veikti savarankiškai. Tai sustabdė Klaipėdos nacių aktyvistus, o 1939 m. kovo 14 d. iš Klaipėdos krašto buvo atšaukti SA instruktoriai, nes jų buvimas krašte kenkė diplomatiniams veiksams.¹³³

1938 m. gruodžio 11 d. lietuviai Klaipėdos krašte pralaimėjo rinkimus į Klaipėdos krašto Seimelį. Bendras vokiečių partijų sąrašas *Memeldeutsche List* gavo 87,2% balsų ir 25 vietas, o lietuviai – 12,8% balsų ir 4 vietas, pastarieji rinkimuose dalyvavo 4 sąrašais. Po krašto Seimelio rinkimų A. Hitleris, priėmęs E. Neumanną, pažadėjo, kad Klaipėdos klausimas bus išspręstas kovo–balandžio mėnesiais¹³⁴. Susiklosčius tokiai situacijai, Seimelyje 1939 m. sausio 23 d. iš A. Baldžiaus, dirbusio ilgiau nei trejus metus, pareigas perėmė naujoji V. Bertuleičio (save vadinusio Willy Bertuleit) direktorija.¹³⁵ Klaipėdos krašto vokietininkai, ypač jaunimas, kėlė riaušes, maištavo. Vokiečių jaunimas visuotinai stojo į nacistines organizacijas, kurių uniformuoti nariai nevalgė užsiimti karine mankšta ir mokėsi karinės rikiuotės bei šaudymo.¹³⁶ Vokiečių nacistinių organizacijų Klaipėdos krašte sukeltos riaušės galėjo būti pretekstas Vokietijos armijai įsiveržti į Klaipėdos kraštą ir toliau į Lietuvos teritoriją. 1938 m. pabaigoje – 1939 m. pradžioje Lietuvos vyriausybė jau nebeturėjo jokių vilčių išsaugoti savo valdžią ar bent įtaką Klaipėdos krašte.¹³⁷

4-ojo dešimtmečio pabaigoje Vokietija atgavo savo galią ir laužė jai uždėtus Versalio sistemos apribojimus. Europa alsavo karu, ir šalys gyveno didelio karo nuojauta. Klaipėdos kraštas, iš Vokietijos atimtas pagal Versalio sutartį, negalėjo likti Trečiojo Reicho nuošalyje. Po Čekoslovakijos kiti agresijos taikiniai galėjo būti Lenkija (dėl Gdansko ir „lenkų koridorius“) ir Lietuva (dėl Klaipėdos krašto).

3.2. 1939 m. Vokietijos ultimatumas ir jo priėmimas

Vokietijos ultimatumo pateikimas Lietuvos vyriausybei nebuvo nei naujiena, nei netikėtumas, nes dar 1938 m. pabaigoje diplomatai pasiuntė informaciją apie galimą Klaipėdos anšliusą. 1938 m. pabaigoje – 1939 m. pradžioje Lietuvos valdžia dėl santykių su Vokietija neaiškumo išgyveno tikrą stresą. Klaipėdos krašto konvencijos signatarių pasyvumas vertė Lietuvą ieškoti dialogo su Vokietija, tačiau J. Urbšio iniciatyva ir pastangos buvo bevaisės. Vokietija nereagavo į Lietuvos užklausimus ir

¹³³ MEINDL, R. *Ostpreußens Gauleiter. Erich Koch – eine politische Biographie*. Osnabrück, 2007, S. 242–244.

¹³⁴ VAREIKIS, V. *Klaipėda XX...*, p. 43–44.; Įvykiai Klaipėdos krašte karo stovį nuėmus (1938 m. lapkričio 1 d. – lapkričio 25 d.). LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2085, l. 53.

¹³⁵ Perėmė pareigas naujoji Klaipėdos krašto direktorija. *Karys*, 1939, Nr. 4, p. 115.

¹³⁶ MUSTEIKIS, K. *Prisiminimų fragmentai*. Vilnius, 1989, p. 16.

¹³⁷ ANUŠAUSKAS, A.; SVIDERSKYTĖ, G. *XX amžiaus slaptieji archyvai...*, p. 55.

vengė susitikti aukščiausiu lygiu.¹³⁸ Lietuva siekė dialogo aukščiausiu lygiu ir norėjo užsitikrinti sienos su Vokietija stabilumą darant nuolaidas Klaipėdos krašte, leidžiant autonomijos statutą taikyti taip, kaip interpretavo Vokietija.¹³⁹ 1938 m. lapkričio 7 d. pasiuntinys Rygoje Užsienio reikalų ministrą informavo, kad turi žinių, jog Vokietija greitu laiku rengiasi išspręsti Klaipėdos klausimą, prijungdama jį prie Vokietijos.¹⁴⁰ Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje informavo, kad vietiniai nacių vadovai mano, jog Klaipėdos kraštas yra vokiškas ir palikti jį svetimos valstybės, t. y. Lietuvos, sudėtyje prieš jų valią negalima. Tad lieka tik klausimas, koks klaipėdiečių „valios“, t. y. Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos būdas, būtų tinkamiausias.¹⁴¹ 1938 m. gruodžio 12 d. Lietuvos atstovas Taline rašė turįs žinių, jog „Klaipėdos Anschluss’as esąs neišvengiamas tuoj po rinkimų ar netolimoj ateityje“. Diplomatas konstatavo, kad Berlynas nenori, bet yra priverstas rūpintis vietiniais Klaipėdos krašto tautiečiais – vokiečiais. Ir nurodė, kad turima informacija, gauta iš Londono, rodo, jog anglai nieko negalės daryti, jei Klaipėdos gyventojai pareikš norą susijungti su Vokietija.¹⁴² 1939 m. kovo 16 d. diplomata K. Balutį D. Britanijos URM departamento vadovas L. Collieras informavo, kad D. Britanija suteikti paramos negalės, ir Lietuva pati turi nuspręsti, kaip elgtis. Panašų atsakymą Lietuvos diplomatas gavo ir Paryžiuje. Lietuvos diplomatai jau anksčiau buvo susitaikę su mintimi apie Klaipėdos krašto netekimą. Kovo 10 d. buvo gauta informacijos, kad Vokietijos kariuomenė yra kovinės parengties ir kovo 14 d. pajudės į Klaipėdą, tačiau tuomet ši pajudėjo į Prahą. Todėl diplomatai tik sprendė klausimą, kokia forma bus perduotas Klaipėdos kraštas ir ar Lietuva nesulauks Čekoslovakijos likimo, t. y. visiškos okupacijos. 1939 m. vasario pradžioje diplomatas P. Klimas Klaipėdos problemą apibūdino trumpai: „Klaipėdos išsaugojimas tik tada turi prasmės, kada jis nestato pavojun visos Lietuvos likimo.“¹⁴³ 1939 m. kovo 13 d. Lietuvos ministras pirmininkas S. Mironas užsiminė D. Britanijos pasiuntiniui, kad Vokietijos anšliusui tereikia tik Seimelio pritarimo. Kartu ministras pirmininkas pripažino, kad šešiolikos metų kova dėl Klaipėdos yra pralaimėta. Įtampa Klaipėdos krašte pasiekė aukščiausią tašką, kai vokiečiai įžygiavo į Čekoslovakiją ir užėmė Prahą. E. Neumannui pasidarė sunku kontroliuoti savo šalininkus, kurie skubėjo tapti Trečiojo Reicho piliečiais.¹⁴⁴

1939 m. kovo 20 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys atvyko į Berlyną.¹⁴⁵ Tą pačią dieną jis buvo pakviestas susitikti su J. Ribbentropu. Verta pažymėti, kad šį susitikimą iniciavo Lietuvos pusė. Jo metu J. Urbšys informavo Vokietijos užsienio reikalų ministrą apie bendrą Baltijos

¹³⁸ *Lietuva Antrajame pasauliniame kare...*, p. 21–22.

¹³⁹ URBŠYS, J. *Lietuva lemtingaisiais...*, p. 10.

¹⁴⁰ Lietuvos pasiuntinybė Rygoje, 1938 m. lapkričio 7 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 195.

¹⁴¹ Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje L. Dymša, 1938 m. gruodžio 30 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 14.

¹⁴² Lietuvos pasiuntinybė Taline, slaptai Užsienio reikalų ministrui, 1938 m. gruodžio 12 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 72.

¹⁴³ *Lietuva Antrajame pasauliniame kare...*, p. 22–24.

¹⁴⁴ VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje...*, p. 45.

¹⁴⁵ URBŠYS, J. *Lietuva lemtingaisiais...*, p. 10–11.

šalių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – neutraliteto politiką. Tačiau J. Ribbentropas pokalbį pakreipė apie Klaipėdos kraštą ir pareiškė, kad tai yra problema, gadinanti Lietuvos ir Vokietijos santykius, nes nuo Reicho atplėštas kraštas „...nori grįžti į Vokietiją. Štai faktas, ir nuo jo reikia pradėti kalbą“. Jis pažymėjo, kad jei krašte kils neramumų ir bus pralietas vokiečių kraujas, įsikiš Vokietijos kariuomenė ir taikus sprendimas bus nebeįmanomas. J. Ribbentropas keletą kartų pakartojo, kad Klaipėdos krašto klausimą išsprendus, tarp Lietuvos ir Vokietijos nebeliks jokių problemų ir Vokietija neturės jokių kitų aspiracijų Lietuvos atžvilgiu. Buvo reikalaujama kuo skubiau, net telefonu susisiekti su Kauno vyriausybe, siekiant išspręsti šį klausimą. Buvo konstatuota, kad 1939 m. kovo 25 d. susirinkus Seimeliui, taikus klausimo sprendimas gali būti pavėluotas, todėl sprendimas, t. y. sutartis, turėjo būti pasirašyta per 2–3 dienas. J. Ribbentropas Lietuvos užsienio reikalų ministrui siūlė pagalbos svetur neieškoti ir kaip pavyzdį pateikė Čekoslovakiją. Po pokalbio J. Urbšys skubiai išvyko į Kauną informuoti savo vyriausybės.¹⁴⁶ J. Ribbentropas perspėjo, kad Lietuvai nesutikus geruoju perduoti Klaipėdos kraštą, Vokietijos kariuomenė pradės žygiuoti ir nežinia, kur ji sustos.

1939 m. kovo 21 d. 14 val. Kaune prasidėjo Lietuvos vyriausybės posėdis, kuriame dalyvavo visi ministrai, kariuomenės vadas br. gen. S. Raštikis, prezidentas A. Smetona. Po J. Urbšio pranešimo, kaip rašė tuometinis teisingumo ministras J. Gudauskis, kažkas iš ministrų „pasisakė už ginkluotą pasipriešinimą Reichui, pasipriešinimui užsitęsęs bent porą savaitių gal įsikištų kitos valstybės“. O į prezidento klausimą, kiek ilgai gali Lietuva priešintis, krašto apsaugos ministras K. Musteikis ir kariuomenės vadas gen. S. Raštikis atsakė: „Nė trijų dienų.“¹⁴⁷

Posėdyje, kuris baigėsi kovo 21 d. 19 val., buvo nutarta: „Ministrų taryba, apsvarsčiusi susidariusią padėtį ir nerasdama kitos išeities, laiko, kad ji priversta Vokietijos vyriausybės reikalavimą priimti <...>. Užsienio reikalų ministrui pavedama apie tai painformuoti Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos įgaliotus ministrus Kaune apie Vokietijos vyriausybės reikalavimą grąžinti Klaipėdos kraštą Reichui.“¹⁴⁸

Kovo 22 d. vakare vyriausybė, bijodama neramumų, paskelbė sustiprintos apsaugos padėtį visoje Lietuvoje, išskyrus Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskritis.¹⁴⁹ 1939 m. kovo 22 d. Lietuvos vyriausybė nusprendė visus karo prievolę atlikinėjusius nuolatinius Klaipėdos krašto gyventojus paleisti iš kariuomenės. Susidariusį karių trūkumą buvo numatyta kompensuoti anksčiau pašaukiant 1939 m. pagal planą numatytus rezervistus. Į kariuomenę iš Klaipėdos krašto kasmet buvo pašaukiama

¹⁴⁶ J. Urbšio 1939 m. kovo 20 d. Pro memoria. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 180–181.

¹⁴⁷ NAVICKAS, K. *Lietuvių tautos savignyos patirtis. Lietuvos nepriklausomybės praradimo ir atgavimo istoriografinė apžvalga (1938–1993)*. Vilnius, 2003, p. 28–29.

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 29.

¹⁴⁹ *Ibid.*, p. 29.

apie 800 vyrų, o vienu metu buvo iki 1200 vyrų.¹⁵⁰ Buvo paleisti 333 šauktiniai, pradėję tarnybą 1938 m. gegužės 1 d., ir 452 šauktiniai, pradėję tarnybą 1938 m. spalio 1 d.¹⁵¹

Vokietijos Lietuvai primestą sutartį, datuotą 1939 m. kovo 22 d., Berlyne iš Lietuvos pusės pasirašė J. Urbšys ir K. Škirpa, iš Vokietijos – J. Ribbentropas. Kitą dieną Vokietijos kariuomenė užėmė Klaipėdos kraštą. J. Tauber rašė: „...1939 m. kovo 23 d. pirmą kartą pasirodė scenarijus, kuris turėjo nulemti Baltijos valstybių likimą“¹⁵².

Buvęs Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Urbšys prisiminimuose rašė: „Vokietijos ultimatumo atveju ginkluotas pasipriešinimas būtų ne tik neatlaikęs Klaipėdos krašto, bet ir sukėlęs neabejotiną grėsmę visos valstybės egzistencijai. <...> Nepalankios ginkluotam pasipriešinimui buvo ir Klaipėdos krašto gyventojų nuotaikos. Vokiškoji jų dalis buvo tuomet kone perdėm suhitlerinta arba hitlerininkų suterorizuota. Ilgus amžius jautę vokietybės traukos poveikį ir klaipėdiškiai lietuviai per nepilnus šešiolika metų bendro su Didžiąja Lietuva valstybingumo, nuolat dar iš užsienio trukdomi ir trikdami, nesuspėjo susitapatinti ir suaugti su savo Didžiosios Lietuvos broliais.“¹⁵³

Kaimyninės šalys šioje Lietuvai kritinėje situacijoje liko abejingos. Lenkijos seimas reiškė simpatijas Lietuvai, tačiau vyriausybė jokios pagalbos ir paramos nesuteikė. Latvija ir Estija galimybių padėti turėjo dar mažiau, be to, šių šalių spaudoje pasirodė publikacijų, kuriose taikus Klaipėdos krašto perdavimas buvo sveikinamas. Buvo rašoma, kad įsisenėjusios problemos sprendimas leis toliau eiti bendru neutraliteto keliu. SSRS interesai Klaipėdos krašte buvo menki, ir kritiniu momentu ji laikėsi nuošalyje. SSRS užsienio reikalų ministras M. Litvinovas tuo metu apskritai Lietuvos diplomatams buvo nepasiekiamas.¹⁵⁴ 1939 m. kovo 22 d. 18.30 val. pasiuntinys D. Britanijoje B. K. Balutis lankėsi pas šios šalies užsienio reikalų ministrą E. Halifax'ą, kuris, išklausęs B. K. Balučio, su užuojauta pareiškė, kad „Lietuvos vyriausybė tokiomis aplinkybėmis, neturėdama jokios kitos išeities, kitaip negalėjo pasielgti“¹⁵⁵. Kai Lietuvos vyriausybė, bandydama gelbėti padėtį, kreipėsi paramos ir užsiminė apie galimą pasipriešinimą Vokietijai, Anglijos pasiuntinys Kaune T. H. Prestonas, kuris J. Urbšui dar 1938 m. gruodžio 7 d. pareiškė, kad britai neturi kuo pasipriešinti vokiečių planams, „atvirai supyko“, o Lenkijos pasiuntinys perspėjo, kad „tokiu atveju Lenkija nepajudins ir piršto“. Priimdama Vokietijos ultimatumą, Lietuvos vyriausybė kovo 21 d. vakare per ELTA bandė išplatinti komunikatą, kuriame pabrėžė priverstinį Klaipėdos krašto „perdavimo“ pobūdį ir tai, kad tarptautinė teisė yra Lietuvos pusėje, tačiau Vokietija naktį iš kovo 21-osios į 22-ąją privertė Lietuvą tą komunikatą atsiimti.¹⁵⁶ Vokietijos valstybės sekretorius Weizsäckeris telefonu apie Lietuvos

¹⁵⁰ Paleisti iš kariuomenės Klaipėdos krašto vyrai. *Karys*, 1939, Nr. 12, p. 381.

¹⁵¹ LCVA, f. 929, ap. 5, b. 563, l. 68.

¹⁵² TAUBER, J. Lietuvos–Vokietijos santykiai. Klaipėdos klausimas..., l. 12.

¹⁵³ URBŠYS, J. Alternatyvos. *Kardas*, 1995, Nr. 3–4, p. 6.

¹⁵⁴ RAUCH, G. Op. cit., p. 198.

¹⁵⁵ TURAUSKAS, E. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai*. Kaunas, 1990, p. 32.

¹⁵⁶ FREIDHEIMAS, P. Op. cit., p. 37–38; VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas..., Nr. 3, p. 73.

„bandymą atkreipti tarptautinę nuomonę ir vyriausybių dėmesį ir įtraukti į kautynes <...>“ Kauno vyriausybei kalbėjo: „...Tai Lietuvos vyriausybei blogai baigtusi, aš norėčiau jus dėl to skubiai įspėti.“ Kad išvengtų tolesnių nesusipratimų, Vokietija tuoj pateikė Kaunui jai priimtina komunikato tekstą.¹⁵⁷

Klaipėdos krašto praradimas pablogino Lietuvos vidaus politinę padėtį: opozicija pradėjo kritikuoti tautininkus ir A. Smetoną ir kaltino vyriausybę dėl krašto praradimo. Buvo raginama sudaryti koalicinę vyriausybę. Natūralu, kad gandai apie nepasitenkinimą ir neramias nuotaikas kariuomenėje pasiekė ir kariuomenės štabą.¹⁵⁸ Kariuomenės vadas br. gen. S. Raštikis kovo 23 d. paskelbė viešą kreipimąsi į kariuomenę ir visuomenę, kuriame pažymėjo, kad svarbiausia yra išlaikyti nepriklausomybę ir „...visi mūsų sprendimai išplaukia iš mūsų karštų širdžių ir šalto proto. Taip galvojant, mums nebuvo netikėti paskiausieji įvykiai Klaipėdos krašte, taip pat kaip mus nenustebino ir Lietuvos vyriausybės sprendimas Klaipėdos krašto reikalu. Mes nepasiduodame vien tik patriotinių jausmų bangai, nes suprantame ir žinome, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis visi tie įvykiai vyko“¹⁵⁹.

Klaipėdos netektis sukėlė negatyvią visuomenės reakciją. Lietuvos valstybės saugumo departamentas savo ataskaitose rašė, kad ypač dėl praradimo išgyveno valdininkai, kurie Klaipėdoje turėjo palikti savo turtą ir net šeimas. Kovo 22 d. Pasvalio gyventojai buvo iškėlę vėliavas su gedulo ženklu. Kovo 23 d. Šiauliuose dr. Jasaitis prie savo namų buvo iškėlęs trispalvę su gedulo kaspinu. Policininkui pareikalavus ją nuimti, jis atsisakė, pats paskambino nuovados viršininkui ir apie tai pranešė bei pridūrė, kad jis „pasiduodąs valiai tų, kurie pardavė pusę Lietuvos, palydėdami maršais per Kauno radiją.“ Vėliau pas dr. D. Jasaitį nuvyko nuovados viršininko padėjėjas ir jam D. Jasaitis pasakė: „Man taip skauda širdį, aš vėliavos nenuimsiu, mes esame jūsų vergai, galite su mumis daryti, ką norite. Aš nežinau, ką jūs man už tai padarysite, rodos, Dimitrave jau atsirado laisvos vietos.“ Vėliavą teko nukabinti patiems policininkams.

Kaip rodo VSD pranešimai Žemaitijos miestelių gyventojai kaltino vyriausybę dėl Klaipėdos praradimo. Kovo 22 d. Panevėžyje aktyvistai bandė suorganizuoti mitingą, bet negavo leidimo. Kauno visuomenė svarstė, kad greitai metu bus sudaryta nauja S. Raštikio vadovaujama vyriausybė. Saugumo departamentas taip pat informavo apie antisemitinius išpuolius ir tokio pat pobūdžio platinamus lapelius, kur žydai buvo kaltinami Klaipėdoje balsavę už vokiečius.¹⁶⁰ Kovo 22 d. Palangoje buvo išplatinta apie 1000 atsišaukimų „Į Lietuvių Tautą“. Jurbarko–Smalininkų kelyje buvo sulaikyti jurbarkiškiai K. Šulcas ir P. Šulcas, pas kuriuos buvo rasta apie 3000 atsišaukimų „Bendras Žygis“¹⁶¹

¹⁵⁷ TAUBER, J. Lietuvos–Vokietijos santykiai. Klaipėdos klausimas..., l. 11.

¹⁵⁸ EIDINTAS, A. *Lietuvos Respublikos prezidentai*. Kaunas, 1991, p. 134.

¹⁵⁹ RAŠTIKIS, S. Kariai. *Karys*, 1939, Nr. 12, p. 378.

¹⁶⁰ Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 73, 1939 m. kovo 24 d. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 288, l. 280–281.

¹⁶¹ „Žygis“, o vėliau „Bendras žygis“ buvo opozicinis, prieš tautininkų režimą nukreiptas leidinys, leistas nuo 1938 m. Klaipėdos krašte naudojantis buvusią spaudos laisvę. Leido Aktyvistų sąjunga, vadovaujama dr. Pajaujo, Sliesoraičio, J. Štaupo: MUSTEIKIS, K. Op. cit., p. 16.

ir „Į Lietuvių Tautą“¹⁶². Kaip pažymėjo VSD tautos nuotaikos po Klaipėdos praradimo buvo labai įtemptos ir nervingos.¹⁶³

Praradusi Klaipėdą, Lietuva neteko 150 mln. Lt kapitalo (iš jų 40 mln. Lt priklausė valstybei) investuoto į Klaipėdos krašto ūkį. 1939 m. kovo 22 d. sutartimi Lietuva perdavė Vokietijai Klaipėdos kraštą, 99 metams buvo išnuomota didžioji Klaipėdos uosto dalis. Nuomos mokėti nereikėjo, ji buvo laikoma apmokėta Lietuvos uoste pastatytais pastatais ir įrenginiais. Taip atsirado vadinamoji laisvoji Lietuvos zona su eksteritorinėmis teisėmis. Čia veikė Lietuvos bendrovės ir muitinė, darbininkai važinėjo iš Kretingos. Tačiau, kaip teigia URM Politikos departamento direktorius E. Turauskas, toli gražu ne viskas vyko sklandžiai. Būta didelio skirtumo tarp Berlyno politinės linijos ir Klaipėdos krašte vykdomos praktikos. Todėl buvo pradėta planuoti naujo jūrų prekybos uosto ir kai kurių kitų objektų Šventojoje statyba.¹⁶⁴

¹⁶² Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 72, 1939 m. kovo 23 d. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 288, l. 276.

¹⁶³ Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 74, 1939 m. kovo 25 d. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 288, l. 282.

¹⁶⁴ VASKELA, G. Op. cit., p. 23, 38.

4. Lietuvos kariuomenė 1939 m.: kiekybinė ir kokybinė apžvalga

4.1. Statistiniai duomenys apie Lietuvos kariuomenės

Tarpukario metais Lietuvos kariuomenė buvo formuojama šauktinių pagrindu. Remiantis karinės prievolės įstatymu (paskutinė redakcija 1934 m.), kiekvienas Lietuvos pilietis nustatytą laiką, tarnaudamas kariuomenėje arba būdamas atsargoje, turėjo atlikti karinę prievolę.¹⁶⁵ Taikos metu, 1928 m., reguliariąją kariuomenę sudarė 16 483 kariai. Iki 1934 m. šis skaičius didėjo nežymiai. 1934 m. gruodį kariuomenėje buvo 19 784 kariai. Nuo 1935 m. prasidėjus reformoms ėmė augti ir karių skaičius. 1937 m. kariuomenėje jau buvo daugiau negu 26 000 karių.¹⁶⁶ 1939 m. kovo mėnesį kariuomenėje buvo 24 529 kariai: 1781 karininkas, 1987 virštarnybiniai kariai, 266 kariūnai, 266 aspirantai, 18 432 tikrosios tarnybos kariai – šauktiniai ir 1797 civiliai tarnautojai.¹⁶⁷ G. Surgailis nurodė, kad 1939 m. Lietuvos kariuomenėje buvo 3 divizijos generolai, 12 brigados generolų, 70 pulkininkų, 129 pulkininkai leitenantai, 137 majorai, 346 kapitonai, 380 leitenantų ir 380 jaunesniųjų leitenantų. Bet bendras nurodytas skaičius – tik 1518 karininkų.¹⁶⁸ Be karių, kariuomenėje buvo auklėtinių (paaugliai berniukai, kurie gyveno kartu su kareiviais pėstininkų ir kavalerijos pulkuose), 1939 m. jų kariuomenėje buvo 200. Tautiniu požiūriu karių pasiskirstymas atitiko tautinį santykį Lietuvoje: 1934 m. lietuviai kariai sudarė 89,67%, o lietuviai tarp Lietuvos gyventojų sudarė 80,8%. Karininkų sudėtis buvo dar lietuviškesnė: 1934 m. gruodžio mėn. lietuviai sudarė 98,54% viso karininkų korpuso. Konfesiniu požiūriu karininkų ir kareivių pasiskirstymas atitiko konfesinį pasiskirstymą visuomenėje. 1934 m. 91,93% karininkų ir 85,92% kareivių buvo katalikai. 1923 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje katalikai sudarė 85,73% gyventojų.¹⁶⁹

Iki septynerių metų apginklavimo plano (1935–1941 m.) įgyvendinimo pradžios, lėšos skiriamos „karo medžiagai“, t. y. apginklavimui, buvo gana kuklios, nes didžioji dalis Krašto apsaugos ministerijos biudžeto pinigų buvo skiriama karių algoms ir išlaikymui. Kariuomenei Lietuvoje 4-ajame dešimtmetyje buvo skiriama gana didelė valstybės biudžeto dalis, nuo 16% iki 24% visų išlaidų. 1931 m. kariuomenei buvo skirta 53 855 906,17 Lt (2 priedas, p. 113), arba 16,52% viso valstybės biudžeto. Išlaidos buvos skirstomos į paprastąsias: atlyginimai, maitinimas, įrangos ir pastatų eksploatavimas ir nepaprastąsias: karo medžiaga ir statybos. 1931 m. paprastosios išlaidos sudarė 83,85% (45 158 178 Lt), nepaprastosios 16,15% (8 697 728 Lt) visų skirtų lėšų. 41,3% paprastųjų, arba 34,63% (18 650 327 Lt) viso kariuomenės biudžeto, buvo skirta kariuomenės algoms. Ir 44,5%

¹⁶⁵ *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991, p. 110.

¹⁶⁶ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai..., p. 158.

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 171.

¹⁶⁸ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m.* Vilnius, 1998, p. 28.

¹⁶⁹ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai..., p. 173–176; VASKELA, G. Tautybių konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis % [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2008-08-16]. Prieitis per internetą: <<http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a059.html>>.

nepaprastųjų išlaidų, arba apie 7,19% (3 870 489 Lt) viso kariuomenės biudžeto, buvo skirta apginklavimui. 1932 m. kariuomenei buvo skirta 44 512 550,49 Lt, arba apie 16% valstybės biudžeto. Algoms buvo skirta 44,35% (19 741 271 Lt) visų lėšų, o apginklavimui – 2,14% (950 454 Lt). 1933 m. kariuomenei buvo skirta 49 533 000 Lt, arba apie 19,8% valstybės biudžeto. Algoms atiteko 40,56% (20 090 584 Lt) visų skirtų lėšų, apginklavimui – 18,5% (9 164 595 Lt).¹⁷⁰

4.2. Lietuvos kariuomenės organizacija ir dislokacija

Vyriausiasis kariuomenės vadas pagal Konstituciją buvo Respublikos Prezidentas. Krašto apsaugos ministerija rūpinosi kariuomenės finansavimu ir bendra valstybės saugumo politika. Ginklavimo valdyba buvo atsakinga už kariuomenės apginklavimą, o kariuomenės štabas atsakė už kariuomenės rengimą ir planavimą, žvalgybą ir rūpinosi operatyviniais klausimais. Nuo 1935 m. sausio 1 d. kariuomenės vadas buvo br. gen. S. Raštikis (nuo 1934 m. rugsėjo 21 d. jis buvo Vyriausiojo štabo viršininkas, nes kariuomenės vado institucijos nuo 1928 m., kai į dimisiją išėjo generolas S. Žukauskas, iki 1935 m. nebuvo).¹⁷¹ Nuo 1935 m. veikė Valstybės gynimo taryba, visos krašto apsaugos veiklą koordinavo Krašto apsaugos ministras, už kariuomenės aprūpinimą atsakė Kariuomenės tiekimo viršininkas, o operatyviniais, mokymo, rikiuotės, komplektavimo klausimais rūpinosi kariuomenės vadas (3 priedas, p. 114).

1939 m. kovo mėn. kariuomenėje buvo 18 generolų (iš jų 4 divizijos generolai ir 14 brigados generolų). Nemaža jų dalis mokslus buvo baigę užsienyje arba ten stažavosi. S. Raštikis mokėsi Vokietijoje, K. Musteikis, J. Černius, Z. Gerulaitis, J. Juodišius, K. Tallat-Kelpša, V. Žilys – Belgijoje, S. Pundzevičius, V. Karvelis, A. Gaušas, A. S. Rėklaitis, A. Sidabras, A. Šova – Čekoslovakijoje, A. Gustaitis, K. Popeliučka, I. E. Kraunaitis, J. Barzda-Bradauskas, P. Dočkus, V. Jasiulaitis – Prancūzijoje, A. Breimelis, P. Lesauskas, L. Gustaitis – Italijoje. Iš 52 aukščiausias pareigas (4 priedas, p. 115) kariuomenėje užėmusių karininkų 23 (44,23%) mokslus buvo baigę užsienio karo akademijose.¹⁷² Daugiausia – kelias dešimtis – štabo karininkų Lietuvos kariuomenei parengė dvi karo akademijos Prahėje, Čekoslovakijos Respublikoje, – Generalinio štabo akademija „Valečna Škola“ ir Karinės intendantūros akademija. Tai lėmė keletas svarbių priežasčių. Pirma, Čekoslovakijos,

¹⁷⁰ BUTKEVIČIUS, R. Karo biudžetas – taikos ir nepriklausomybės laidas. *Mūsų žinynas*. T. 26, Nr. 111. 1934, p. 496–500.

¹⁷¹ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenės vadai...*, p. 135.

¹⁷² JANKAUSKAS, V. Op. cit., p. 168, 205, 220, 229, 237, 254, 250; *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991, p. 356; SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenės vadai...*, p. 134, 175; ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 1. Vilnius, 2001, p. 120–124; ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 2. Vilnius, 2002, p. 28, 38, 55–56, 97, 156, 213, 249, 276, 285; ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 3. Vilnius, 2003, p. 67–68, 88, 150, 172–174, 180, 206, 255–256; ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 4. Vilnius, 2004, p. 69, 99, 167, 225; ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 5. Vilnius, 2005, p. 14, 52, 229, 294–297, 328; ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 6. Vilnius, 2006, p. 149–150, 180, 247, 249, 289; ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 7. Vilnius, 2007, p. 29, 63, 96, 103, 134, 153, 259, 286, 338.

nedidelės valstybės, karinė doktrina geriau tiko Lietuvos kariuomenei nei prancūzų ar vokiečių. Antra, buvo žinoma, kad skirtingas mokyklas baigę kariai sunkiai supranta vienas kitą, o karo metu tai galėjo baigtis katastrofa. Trečia, Čekoslovakija buvo draugiška Lietuvos atžvilgiu, todėl joje mokytis buvo kur kas geriau nei, pavyzdžiui, Vokietijoje, kuri 1938–1939 m. buvo nusiteikusi antilietuviškai.¹⁷³ Dalis aukštąjį mokslą turinčių karininkų buvo parengta Lietuvoje. Nuo 1921 m. formaliai pradėjo veikti Aukštieji karininkų kursai, o nuo 1932 m. – Vytauto Didžiojo karininkų kursai – Lietuvos aukštoji karo mokykla, rengusi vadovaujančiuosius Lietuvos kariuomenės specialistus. Kursus tarpukariu baigė apie 500 karininkų.¹⁷⁴

1939 m. taikos metu Lietuvos kariuomenėje buvo: 3 PD, jose buvo 9 PP, 4 AP. Iš naujo 1934 m. Klaipėdoje buvo suformuotas 6-asis PP, 1935 m. suformuoti 3-iasis PP ir 3-iasis kavalerijos dragūnų pulkas.¹⁷⁵ Iki 1934 m. kariuomenėje didesnių pasikeitimų (po 1926 m. ekonominių sumetimais atliktų reformų) nebuvo.¹⁷⁶ Kariuomenės struktūros, organizacijos, dislokacijos ir apginklavimo permainos prasidėjo 1934 m. kariuomenės vadu tapus plk. S. Raštikiui ir pradėjus įgyvendinti reformas.

Kariuomenės modernizavimo metu buvo nutarta Prienuose, Seredžiuje, Raseiniuose, Plungėje, Radviliškyje ir Kupiškyje statyti naujas, modernias kareivines.¹⁷⁷ Nors planas buvo patvirtintas ir įgyvendinamas, tačiau tuometinis Lietuvos ministras pirmininkas J. Tūbelis tam priešinosi ir teigė, kad ir perginklavusi kariuomenė Lietuva vis vien negalės atsispirti bet kurio didesnio kaimyno agresijai.¹⁷⁸ Kariuomenės reformų ir perginklavimo sieti tik su S. Raštikio asmenybe nebūtų visai objektyvu, nes reformos kariuomenėje jau buvo pribrendusios, tad naujasis kariuomenės vadas jas tik generavo ir vykdė. Apie perginklavimą mąstė ir S. Raštikio pirmtakai – gen. ltn. P. Kubiliūnas ir gen. ltn. J. Jackus. K. Musteikis pažymėjo: „Jam (P. Kubiliūnui – *aut.*) nepatiko mūsų pulkų ir divizijų organizacija: palyginti didelė ir labai nejudri masė žmonių. Jis norėjo pereiti į atskirus batalionus, suvedant į atskiras brigadas ir aprūpinant jas ryšių ir ypač transporto priemonėmis“¹⁷⁹. Gen. ltn. J. Jackus planavo, kad Lietuvos kariuomenę turėjo sudaryti trys korpusai, suskirstyti į atskiras brigadas. „<...> Bet tokiai reorganizacijai reikėjo daugiau karininkų kadru ir daugiau lėšų priemonėms įsigyti“¹⁸⁰. J. Vaičėnis rašė: „<...> galima teigti, kad Raštikis pasinaudojo savo kolegos Škirpos atliktu darbu, šiek tiek jį papildė ir pasistengė, kad planai būtų įgyvendinti“¹⁸¹.

¹⁷³ RUDOKAS, J. Kariuomenės smegenys. *Veidas*. 2006, Nr. 33, p. 52.

¹⁷⁴ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 2002, p. 234.

¹⁷⁵ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939). In *Darbai ir dienos*. Red. L. GUDAITIS. T. 21. Kaunas, 2001, p. 166–167.

¹⁷⁶ SURGAILIS, G. *Lietuvos Respublikos kariuomenė 1918–1941*. Vilnius, 1996, p. 11.

¹⁷⁷ PAULASKAS, H. *Lietuvos kariuomenės brigados generolas ministras pirmininkas Jonas Černius*. Vilnius, 2006, p. 73.

¹⁷⁸ EIDINTAS, A. Op. cit., p. 130.

¹⁷⁹ MUSTEIKIS, K. Op. cit., p. 5.

¹⁸⁰ RAŠTIKIS, S. *Ivykiai ir žmonės*. T. 3. Kaunas, 1996, p. 94–95, 103; JANKAUSKAS, V. Op. cit., p. 173–175.

¹⁸¹ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija..., p. 154.

Lietuvos, kaip ir daugelio kitų to meto šalių, kariuomenės stuburas buvo pėstininkai, kurie sudarė apie 50–60% visos kariuomenės. Mažiausias pėstininkų vienetas buvo skyrius – iki 14 žmonių. Jį sudarė dvi grandys: lengvojo kulkosvaidžio ir šaulių. Trys skyriai sudarė būrį, kuriam vadovavo karininkas. Trys būriai sudarė kuopą. Trys šaulių kuopos, viena sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa, ryšių ir vadovavimo būriai sudarė batalioną.¹⁸² Taikos metu batalione buvo numatyti 646 kariai. Batalionas buvo laikomas taktiniu kariuomenės vienetu.¹⁸³ Sunkiųjų kulkosvaidžių kuopą sudarė trys sunkiųjų kulkosvaidžių būriai (kiekviename po 3 kulkosvaidžius) ir automatinių pabūklų būrys su dviem 20 mm pabūklais¹⁸⁴. Trys batalionai su ryšių kuopa, minosvaidžių, raitųjų žvalgų, inžinerijos, chemijos būriais sudarė pėstininkų pulką. Taikos metu priedangos pulkuose (1-ajame, 7-ajame ir 9-ajame) buvo po tris btl., kituose penkiuose pulkuose – po du btl.¹⁸⁵. 3-įjį PP taip pat sudarė trys btl., nes mobilizacijos atveju jis turėjo sudaryti IV PD pagrindą. Minosvaidžių būriai buvo ginkluoti keturiais 81,4 mm *Brandt* minosvaidžiais¹⁸⁶.

1939 m. I PD štabas buvo dislokuotas Panevėžyje. 1-asis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino PP – Ukmergėje. 3-iasis Vytauto Didžiojo PP štabas ir 1 btl. – Kėdainiuose, po vieną btl. – Raseiniuose ir Seredžiuje. 4-asis Lietuvos karaliaus Mindaugo PP buvo dislokuotas Panevėžyje ir Kupiškyje. II PD štabas buvo Kaune (Šančiuose). 2-asis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo PP – Šančiuose ir Jonavoje. 5-asis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio PP – Aukštojoje Panemunėje ir Prienuose. 9-asis Lietuvos kunigaikščio Vytenio PP – Marijampolėje ir Vilkaviškyje. III PD štabas – Šiauliuose.¹⁸⁷ 6-asis Lietuvos kunigaikščio Margio PP – Klaipėdoje ir Kretingoje.¹⁸⁸ 7-asis žemaičių kunigaikščio Butigeidžio PP – Tauragėje ir Žemaičių Naumiestyje. 8-asis Lietuvos kunigaikščio Vaidoto PP – Šiauliuose ir Varniuose.¹⁸⁹ Iki 1939 m. kovo 22 d. 7-ojo PP dviratininkų kuopa buvo dislokuota Pagėgiuose.

Lietuvos artileriją sudarė 4 AP ir 3 raitosios art. baterijos. Pulkai buvo suskirstyti į grupes ir baterijas. Baterija buvo ugnies vienetas, o kartais galėjo tapti ir taktiniu vienetu. Kiekvieną bateriją sudarė 4 būriai: vadovavimo, 2 ugnies ir padedamasis. Ugnies būrys statė pabūklus pozicijose, tiekė šaudmenis, vykdė kovinius uždavinius, apsaugai naudojo kulkosvaidžius. 1-ąjį ugnies būrį sudarė: 2 (1-asis ir 2-asis) ugnies skyriai ir kulkosvaidžių (2 kulkosvaidžiai) skyrius, 2-ąjį būrį sudarė 2 (3-iasis ir 4-asis) ugnies ir chemijos skyriai. 75 mm, 76,2 mm ir 83,8 mm patrankas ugniavietėje aptarnavo 8 kariai, o skyrių sudarė: pabūklininkas-skyrininkas, dėžininkas, 6 pabūklininkai, 6 jojikai ir 6 arkliai. Analogiška sudėtis buvo ir 105 mm haubicų skyriuose. AG – pagrindinis taktinis vienetas, ją sudarė

¹⁸² SURGAILIS, G. Tarpukario Lietuvos kariuomenė. *Kardas*, 1994, Nr. 1–2, p. 24.

¹⁸³ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 45.

¹⁸⁴ STATKUS, V. Op. cit., p. 71.

¹⁸⁵ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 45–46.

¹⁸⁶ STATKUS, V. Op. cit., p. 71.

¹⁸⁷ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 59–60.

¹⁸⁸ Kariuomenės štabo III skyrius 1939 m. kovo 3 d. Nr. 31637. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 177.

¹⁸⁹ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 59–60.

štabas (žvalgomasis, ryšių, padedamasis būriai ir ryšių rinktinė) ir 2–3 baterijos. Pulką sudarė: būstinė, ūkio baterija ir dvi trys grupės.¹⁹⁰ Artilerijos dalyse traukiamoji jėga buvo arkliai. Tik priešlėktuvinės apsaugos rinktinė buvo visiškai motorizuota. Artilerija buvo dvigubos priklausomybės: mokymo ir tiekimo sritys priklausė artilerijos inspektoriui, mobilizacijos ir operatyvinė – divizijų vadams. Išimtį sudarė 2-asis AP, mobilizacijos ir operatyviniais klausimais jis buvo pavaldus 3-iojo PP vadui. Taikos metu iš pulkuose buvusių 36 baterijų 18 buvo veikiančių ir 18 „suvystytų“.¹⁹¹ Tik 105 mm haubicų „suvystytos“ baterijos turėjo karininką, viršilą ir kelis eilinius.¹⁹² 1935 m. buvo suformuota raitosios artilerijos grupė. Mokymas priklausė artilerijos inspektoriui, operatyviniai reikalai – kavalerijos pulko vadams, kuriems buvo priskirta po bateriją. Baterijos buvo ginkluotos 1902 m. rusų gamybos 76,2 mm patrankomis.¹⁹³ V. Statkus rašė, kad karo atveju 3 AG sudėties arklių traukos pulke (1-asis, 2-asis, 3-asis ir 4-asis AP) turėjo būti 80 karininkų ir 1775 kariai, 2 AG (5-asis, 6-asis ir atsargos AP) arklių traukos pulke – 40 karininkų ir 990 karių, sunkiosios artilerijos motorizuotame pulke turėjo būti 40 karininkų ir 860 karių.¹⁹⁴ Tačiau kai kurie pulkai dėl pabūklų stokos figūravo tik popieriuje.

1935 m. spalio mėn. atgaivintas 1-asis AP priklausė I pėstininkų divizijai, pulko būstinė ir II AG bei mokomoji baterija stovėjo Panevėžyje, I AG – Ukmergėje, o III AG – Kupiškėje. 1935–1939 m. 2-ojo AP būstinė, I AG ir mokomoji baterija stovėjo Kėdainiuose, II AG – Seredžiuje, o III AG – Raseiniuose. 1935–1939 m. 3-iojo AP būstinė, I AG ir mokomoji baterija buvo Kaune (Šančiuose), II AG – Marijampolėje, III AG – Prienuose. Nuo 1934 m. birželio mėn. 4-asis AP iš II PD sudėties perėjo į III PD ir iš Suvalkijos buvo perkeltas į Žemaitiją. Pulko daliniai stovėjo Šiauliuose (būstinė ir mokomoji grupė), Tauragėje (I AG), Klaipėdoje (dalis II AG), Plungėje (II AG pagrindas) ir Varniuose (III AG). Nuo 1938 m. prie Karo mokyklos Kaune buvo mokymo tikslams skirta Karo mokyklos baterija, ginkluota 75 mm pabūklais. 1935 m. prie KP buvus suformuota raitosios artilerijos grupė, po bateriją prie kiekvieno pulko. Baterijos buvo ginkluotos rusiškėmis 1902 m. tipo 76,2 mm patrankomis ir 1939 m. pradžioje stovėjo Kaune, Alytuje ir Tauragėje.¹⁹⁵

1939 m. Lietuvos kariuomenėje buvo 3 KP, kurie nebuvo sujungti į atskirą dalinį, o buvo pavaldūs kav. viršininkui. Po 1927 m. reformų KP sudarė 4 kardų eskadronai, sunkiųjų kulkosvaidžių eskadronas, mokomasis eskadronas, ūkio eskadronas, technikos eskadronas ir muzikantų komanda. Lietuvos kavalerija vėl buvo reorganizuota ir perginkluota 1935 m. Kiekvienam pulkui buvo paskirti šarvuočių (2 *Landsverk 182* šarvuočiai) ir dviratininkų būriai. Sunkiųjų kulkosvaidžių eskadronai

¹⁹⁰ *Artilerijos statutas. Rikiuotė, 75 (76 ir 84) mm patranka*. I dalis. Kaunas, 1938, p. 5–7, 10, 13; *Artilerijos statutas. Rikiuotė, 105 mm 1934 m. haubica*. I dalis. Kaunas, 1940, p. 5–7, 10, 14.

¹⁹¹ Šioms baterijoms buvo priskirti ginklai ir turtas, bet jų sudėtyje nebuvo karių.

¹⁹² STATKUS, V. Op. cit., p. 100–101.

¹⁹³ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 46–47, 100–101.

¹⁹⁴ STATKUS, V. Op. cit., p. 111–115.

¹⁹⁵ STATKUS, V. Op. cit., p. 96–103.

papildyti automatinių pabūklų būriu.¹⁹⁶ Visos sudėties pulkuose turėjo tarnauti po 1385 karius. 1-asis husarų Didžiojo Lietuvos etmono K. J. Radvilos KP taikos metu stovėjo Kaune, 2-asis ulonų Didžiosios Lietuvos kunigaikštienės Birutės KP – Alytuje, 3-iasis dragūnų „Geležinio vilko“ KP – Tauragėje. Remonto eskadronas – Alytuje, kav. viršininkas buvo Kaune.¹⁹⁷ PD sudėtyje po mobilizacijos turėjo būti divizijos lengvoji (kavalerijos) rinktinė. DLR turėjo sudaryti: štabas, 2 kardų eskadronai (kiekvienas po 4 kardų ir padedamąjį būrį), dviratininkų būrys, sunkiujų kulkosvaidžių būrys, ryšių būrys ir padedamasis būrys. DLR turėjo turėti 18 karininkų, 513 karių, 461 arklių, 3 motociklus, 72 dviračius ir 1 sunkvežimį.¹⁹⁸

Per 3 val. kavalerija galėjo įveikti 30 km atstumą, o per dieną – apie 100 km, ir į mūšį galėjo stoti pėsčia. XX a. pirmojoje pusėje Vidurio ir Rytų Europos regione, kur plentų tinklas buvo menkai išvystytas ir buvo dideli miškų bei pelkių masyvai, kavalerija vis dar buvo svarbi. Nepriklausomai nuo metų laiko ir vietovės sąlygų, kavalerija galėjo gana lengvai įveikti atstumus. Mūsų aptariamuoju laikotarpiu apie 20% SSRS ir Lenkijos kariuomenių sudarė kavalerija.¹⁹⁹

Be reguliarios kavalerijos, veikė dviejų nepilnų eskadronų teritorinė dragūnų tarnyba.²⁰⁰ Teritorinių dragūnų įstatymas buvo priimtas 1934 m. gegužės 1 d. Į šią tarnybą buvo imami vyrai, kurie privalėjo atlikti karo prievolę ir tiko tarnauti kavalerijoje. Norintieji prašymus pateikdavo apskričių komendantams, o tarnaujantys – pulkų vadams. Pretendentai turėjo turėti sąlygas išlaikyti arklių. Priimti dragūnai 7 mėn. tarnaudavo reguliariosios kariuomenės kavalerijos pulkuose, o paskui buvo paleidžiami 7 m. lygtinių atostogų, kurių metu bet kada galėjo būti pašaukti pratęsti tarnybą. Kiekvienas dragūnas gaudavo uniformą, arklių, balną, arklio pakinktus ir kardą. Arklių galėjo naudoti ūkio darbams.²⁰¹ Pasibaigus 7 mėnesių intensyviems mokymams pulke (nes atliekantys tarnybą pulkuose tarnaudavo ne 7, o 18 mėn.) dragūnai, lydimi karininko, vykdavo į savo apskričių komendantūras. Jei iki komendantūros buvo ne daugiau kaip 2 dienų žygio atstumas, dragūnai vykdavo raiti, jei daugiau – buvo gabenami traukiniu. Apskričių komendantūrose užsiregistruodavo ir vykdavo namo. Ne tarnybos metu dragūnai uniformą su ginklu galėjo nešioti šventadieniais, įvairių švenčių metu, savo vestuvių proga, vykdami pas vadą ir jam leidus. Kasmet dragūnai 1 mėn. (rugsėji–spalį) dalyvaudavo mokymuose. Pasibaigus 7 metams dragūnas turėdavo gražinti ginklus, o jei jo sveikata leisdavo ir dragūnas norėdavo turėti tarnybą, galėjo pratęsti ją dar 3 metams. Susirgus arkliui, jis buvo gydomas už kariuomenės lėšas, bet jei tai nutikdavo dėl nepriežiūros, atsakyti turėjo dragūnas. Pastarasis buvo įpareigotas savo arklių tinkamai šerti ir prajodinėti, neperkrauti jo fiziniu darbu.

¹⁹⁶ ŽUKAS, J. V. Balnoja broliai žirgus. Lietuvos kavalerija (1918–1940 m.). Paskutinis raitosios kariuomenės etapas. *Karys*, 1991, Nr. 7, p. 8.

¹⁹⁷ VAIČENONIS, J. *Lietuvos kariuomenė valstybės...*, p. 21.

¹⁹⁸ STATKUS, V. Op. cit., p. 158.

¹⁹⁹ ŽUKAUSKAS, J. *Lietuvos kariuomenė*. Kaunas, 1938, p. 13.

²⁰⁰ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 49.

²⁰¹ STATKUS, V. Op. cit., p. 152–153.

Tarnybai tinkamais buvo laikomi vyrai, kurie per metus mokėdavo ne mažiau kaip 100 Lt žemės mokesčio arba kurių tėvas ar globėjas raštu duodavo sutikimą, kad išlaikys arklį ir kasmet mokės ne mažiau kaip 150 Lt žemės mokesčio.²⁰² Už 1 ha žemės buvo mokamas nuo 9 Lt iki 1,5 Lt žemės mokestis kasmet, priklausomai nuo jos kokybės, taigi norintysis tapti dragūnu turėjo turėti apie 22 ha, o tėvas arba jo globėjas – apie 33 ha žemės. Tai maždaug atitiko Lietuvos vidutinio ūkininko valdomos žemės dydį. Ši ūkininkų kategorija buvo gausiausia ir viena svarbiausių valdžios atramų visuomenėje.²⁰³ Po 7 metų lygtinių atostogų žirgas ir visas turtas likdavo kario nuosavybė. Teritoriniams dragūnams buvo perkami 3–5 metų amžiaus vietinių veislių arkliai, kurie tiko darbui ir jojimui. Jie buvo parenkami vidutinio ūgio, atsižvelgiant ir į raitelių, kuriems bus perduotas arklys, ūgį.²⁰⁴ 1939 m. buvo planuojama teritoriniams dragūnams pirkti 100 arklių.²⁰⁵ Kai kurie dragūnai tarnybon stodavo su savo žirgais ir tik pulkuose atlikdavo karinį rengimą. Tokiais atvejais kariuomenė dragūnui sumokėdavo už arklį.²⁰⁶ Karininkams, išstarnavusiems ne mažiau kaip 3 metus ir atlikusiems visus pratimus bei gerai atestuotiesiems, galėjo būti suteikiamas aukštesnis karinis laipsnis, bet ne aukštesnis kaip kapitono. Dragūnams po 2 metų tarnybos galėjo būti suteikiamas ne aukštesnis kaip viršilos laipsnis. Dragūnas, neištarnavęs nustatyto laiko, turėjo grąžinti arklį, ginklus, balną, šarvus ir atlikti karo prievolę bendraja tvarka.²⁰⁷ Pagal V. Statkaus pateiktas aprangos kainas preliminariai dragūno aprūpinimas galėjo kainuoti daugiau kaip 764 Lt, apranga (kelnės, munduras, milinė, kepurė, diržai, batai) – apie 270 Lt, balnas – apie 144 Lt, arklys kainavo apie 350 Lt.

Po visuotinės mobilizacijos Lietuvos kariuomenės kavaleriją turėjo sudaryti 3 KP, 3 atsargos kavalerijos eskadronai ir 5 DLR. Teritoriniai dragūnai pagal mobilizacijos planus turėjo išitraukti į DLR sudėtį. Paraduose ir parodomuosiuose mokymuose naudoti kardai ir pikos (ietys) nebuvo pagrindiniai ginklai, su kuriais kavaleristai turėjo stoti į tikrą mūšį. Iš esmės kavalerija buvo mokoma kautis pėsčiomis, kaip pėstininkai, o arkliai buvo transporto priemonė dideliems atstumams greitai įveikti. 1932 m. 400 Lietuvos kariuomenės kavaleristų, imituodami kovos veiksmų situaciją, nužygiavo 960 km: per dieną vidutiniškai po 73 km, o žvalgybos daliniai po 110–115 km. 1938 m. rudens manevrų metu KP per 20 val. įveikė 93 km, o žvalgai – 130 km.²⁰⁸ Kavalerija, esant menkai motorizacijai ir prastai kelių sistemai, iš esmės buvo skirta žvalgybai, flangų priedangai ir greitam reagavimui į kovos veiksmus, siunčiant ją į pavojingus ruožus.

²⁰² MICHELEVIČIUS, B. Mūsų dragūnai. *Karys*, 1935, Nr. 35, p. 803–804.

²⁰³ Žemės ūkio surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 4 318 514 ha žemės, kuri priklausė ūkiams, o žemės mokesčio buvo surenkama apie 19,1 mln. Lt. Už 1 ha buvo surenkama apytikriai po 4,42 Lt mokesčio: *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991, p. 182, 224.

²⁰⁴ GARBENIS. Dragūno arklio, šarvų, uniformos priežiūra ir naudojimas. *Karys*, 1936, Nr. 10, p. 231.

²⁰⁵ Kariuomenės štabo IV skyriaus viršininkui, žinios apie arklių pirkimą 1939 m. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 209, l. 17.

²⁰⁶ MICHELEVIČIUS, B. Dragūnas – arklio mylėtojas. *Karys*, 1936, Nr. 4, p. 80.

²⁰⁷ STATKUS, V. Op. cit., p. 865–866.

²⁰⁸ Ibid., p. 173.

1935 m. liepos 10 d. buvo įsteigta Priešlėktuvinės apsaugos rinktinė, kuriai iki 1939 m. vadovavo plk. P. Babickas-Atlanta (1897–1940).²⁰⁹ Rinktinę sudarė: 1. Zenitinės artilerijos grupė – trys baterijos, turinčios po tris *Vickers-Amstrong* 75 mm zenitinius pabūklus, vieną *Sperry T8E3* prediktorių (skaičiuotuvą), vieną optinį 3 m bazės aukštmatį ir vieną 1 kW galios generatorių; 2. Prožektorių kuopa (AEG firmos prožektoriai ir *Elektroakustik* firmos klausytuvai); 3. Automatinių pabūklų kuopa (trys būriai), ginkluota 20 mm automatiniais pabūklais *Oerlikon 1 Ila*; 4. Sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa (trys būriai), ginkluota 7,92 mm MG 08 kulkosvaidžiais; 5. Pasyviųjų apsaugos priemonių kuopa; 6. Neetatine mokomoji komanda. 1939 m. buvo suformuotos penkios motorizuotos priešlėktuvinės kuopos. Taikos metu kuopoje turėjo būti du būriai su trimis 20 mm pabūklais, o karo metu – po keturis tokius būrius. Rinktinėje buvo 36 ZIS-6, 12 *Ford* sunkvežimių, 2 *Cletrac BG* traktoriai, 4 lengvieji automobiliai (*Chevrolet*, *Renault*, *Vauxhall* ir *Opel Kadet*); 6 motociklai su priekaba (2 *Harley Davidson*, 1 *Indian*, 2 *Sokol 1000*, 1 *Sarolea*), 2 motociklai be priekabų (*Indian* ir *OKW*); 12 AEG firmos prožektorių, 12 prožektorių energijos centrinių *Basse Selve D.90*, 9 firmos *Elektroakustik* zenitiniai klausytuvai; 3 zenitinių pabūklų aukštimačiai, 6 dvišakiai zenitiniai žiūronai, 42 zenitiniai tolimačiai.²¹⁰

1935 m. pionierių batalionas performuotas į 1-ąją inžinerijos batalioną, geležinkelininkų kuopa performuota į 2-ąją inžinerijos batalioną.²¹¹ Batalionai buvo dislokuoti Kaune ir Radviliškyje. Inžinerijos batalionai turėjo reikiamą techniką perkėloms per upes įrengti, tiltams statyti ir kelių tiesimo bei remonto darbams. Pėstininkų ir kavalerijos pulkuose buvo inžinierių būriai. Ryšių batalionas, dislokuotas Kaune, tvarkė techninių ryšių įrenginius, telefono ir telegrafo, radijo ir signalizacijos stotis, karo lauko ryšių karvelių bei ryšių šunų postus ir kt.²¹²

Šarvuočių dalinys Lietuvoje buvo negausus ir techniškai atsilikęs. Šarvuočių rinktinė, dislokuota Radviliškyje, turėjo 36 *Vickers Carden Loyd* lengvuosius kulkosvaidžiais ginkluotus tankus, 12 Pirmojo pasaulinio karo lengvųjų tankų *Renault FT-17* (5 priedas, p. 116). Šarvuočių rinktinei taip pat priklausė 2 užkonservuoti šarvuoti traukiniai.²¹³ Šarvuočių rinktinę sudarė štabas, 3 tankų kuopos, šarvuočių kuopa ir mokomasis būrys. 1-oji tankų kuopa turėjo 12 senų *Renault FT-17* tankų, 2-oji – 1933 m. 16 lengvųjų *Vickers Carden Loyd* tankų. 2-oji kuopa suformuota 1935 m. birželio 7 d. 3-ioji tankų kuopa suformuota 1937 m. lapkričio 1 d. iš 16 lengvųjų *Vickers Carden Loyd* tankų. 2-ojoje ir 3-iojoje kuopose buvo po 3 tankų būrius (kiekvienoje po penkis tankus) ir kuopos vado tankas.²¹⁴ Tankų būrys buvo mažiausias kautynių vienetas, galėjęs savarankiškai arba su kitais

²⁰⁹ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 48.

²¹⁰ POČIŪNAS, A. *Lietuvos kariuomenė 1939–1940 metais. Kardas*, 1994, Nr. 7–8, p. 17.

²¹¹ VAIČENONIS, J. *Lietuvos kariuomenė valstybės...*, p. 19.

²¹² SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 49.

²¹³ *Ibid.*, p. 52–53.

²¹⁴ STATKUS, V. *Op. cit.*, p. 353, 356; POČIŪNAS, A. *Lietuvos kariuomenės ginkluotė ir karinė pramonė 1939–1940 metais. Mokslas ir technika*, 1993, Nr. 4, p. 31.

daliniais atlikti kovines užduotis. Kiekvieną būrį sudarė 2 skyriai po 2 tankus ir vado tankas, kuris buvo pažymėtas vėliavėle.²¹⁵ Vykdamt kariuomenės modernizaciją buvo perdislokuojami daliniai, 1935 m. rugpjūčio 21 d. Šarvuočių rinktinė iš Kauno buvo perkelta į Radviliškį, o 1937 m. lapkritį įsikūrė naujose moderniose kareivinėse su garažais.²¹⁶

Iki 4-ojo dešimtmečio Lietuvos karo aviacijoje buvo tik 4 eskadrilės, 1932 m. buvo įsteigta 5-oji, 1934 m. – 6-oji, o 1938 m. – 7-oji ir 8-oji eskadrilės. Daugėjant eskadrilių, 1935 m. karo aviacija buvo reorganizuota į grupes.²¹⁷ Karo aviaciją sudarė: karo aviacijos viršininkas, štabas su tarnybomis, aviacijos mokykla, I žvalgybos grupė (2-oji, 6-oji, 8-oji eskadrilės), II naikintuvų grupė (1-oji, 5-oji, 7-oji eskadrilės), III bombonešių grupė (3-ioji ir 4-oji eskadrilės) ir IV mokomoji grupė.²¹⁸ Karo aviacijos štabas, 1-oji ir 7-oji naikintuvų, 2-oji žvalgybos eskadrilės buvo Kaune. 6-oji ir 8-oji žvalgybos eskadrilės buvo dislokuotos Panevėžyje. Šiauliuose buvo dislokuotos 3-ioji ir 4-oji bombonešių bei 5-oji naikintuvų eskadrilės.²¹⁹ Eskadrilėse turėjo būti po 11–13 lėktuvų ir nuo 157 iki 191 karininkų bei karių.²²⁰

1-oji eskadrilė buvo ginkluota 13 *Devoilite D-501* lėktuvų, 3-ioji eskadrilė – 13 *Ansaldo A. 120*, 4-oji eskadrilė – 10 *ANBO-41*, 5-oji eskadrilė – 13 *Gloster Gladiator*, 7-oji eskadrilė – 7 *Fiat CR.20*.²²¹ 2-oji, 6-oji ir 8-oji žvalgybos eskadrilės buvo ginkluotos lietuviškais *ANBO-41* ir *ANBO-IV* lėktuvais. Mokomąją grupę sudarė: *ANBO-III*, *ANBO-V*, *ANBO-51*, *ANBO-VI* ir kitų konstrukcijų lėktuvai.²²² Karo aviacijoje tarnavo 230 lakūnų ir žvalgų. Nuolatinės kovinės parengties buvo apie 80 karo lėktuvų.²²³ 1940 m. liepos 1 d. Lietuvos karo aviacijoje buvo 117 lėktuvų.²²⁴ 1935 m. Lietuvoje buvo 14 lėktuvams kilti ir leisti tinkamų aerodromų ir 22 slapti kariniai aerodromai (aikštelės).²²⁵ 1939 m. karo aviacijos eskadrilės buvo dislokuotos Kauno, Zoknių (Šiauliai) ir Pajuosčio (Panevėžys) aerodromuose, tačiau karo atveju aviaciją buvo numatyta skubiai evakuoti į slaptas pakilimo aikšteles. Be to, pratybų ir manevrų metu buvo naudojami Palangos ir Gaižiūnų aerodromai.

²¹⁵ PAČIŪRA. Tankų būrys ir jo rikiuotė. *Karys*, 1936, Nr. 27, p. 658.

²¹⁶ *Karo technikos dalių...*, p. 201.

²¹⁷ GAMZIUKAS, A. *Aviacija Lietuvoje 1919–1940*. Kaunas, 1993, p. 8–9.

²¹⁸ *Ibid.*, p. 9–11.

²¹⁹ NAVAITIS, A. Prisiminimai apie paskutiniuosius Lietuvos karo aviacijos metus. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 13. 1992, p. 258–259.

²²⁰ STATKUS, V. *Op. cit.*, p. 254.

²²¹ LIEKIS, A. *Lietuvos karo aviacija (1919–1940)*. Vilnius, 1999, p. 425.

²²² GAMZIUKAS, A. *Aviacija Lietuvoje...*, p. 10–11.

²²³ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 55.

²²⁴ NAVAITIS, A. *Op. cit.*, p. 258–259.

²²⁵ Aerodromai: Kauno, Zoknių (Šiauliai), Palangos, Gaižiūnų, Pajuostės (Panevėžys), Telšių, Jonavos, Kėdainių, Batakių, Plungės, Viduklės, Alytaus, Utenos, Klaipėdos. Slapti Lietuvos karo aviacijos aerodromai (aikštelės): Alytaus, Baisogalos, Dotnavos, Girėnų (10 km į rytus nuo Rietavo), Kaišiadorių, Narušių, Ukmergės-Leonpolio, Lyduvėnų, Mauručių, Młodzianavos (16 km į šiaurę nuo Dotnavos), Muniškių (6 km į vakarus nuo Kauno, prie Nevėžio), Ž. Naumiesčio, Plungės, Paginės (3 km į šiaurę nuo Babtų), Sviliukų (6 km į šiaurės vakarus nuo Josvainių), Šeduvos, Šilinės-Skirsnemunės, Tytuvėnų, Vaiguvo, Veprių, Lapių, Čekavos (2 km į rytus nuo Ariogalos): LIEKIS, A. *Lietuvos karo...*, p. 432, 434–435.

Lenkijos karo atašė L. Mitkiewiczus atsiminimuose apie Lietuvos kariuomenę rašė, kad ji darė gerą įspūdį, bet pėstininkai buvo panašūs į Pirmojo pasaulinio karo laikų kareivius, stokojo elegancijos ir karingumo. Trūko prieštankinės ginkluotės: batalionai turėjo tik po du 20 mm *Oerlikon* tipo patrankėles. Ypač pulkininkas susižavėjo Lietuvos kavalerija ir rašė, kad ji „kupina tradicinės kavalerijos dvasios, turi didelį užmojų ir tikrų kavaleristų širdį“. 1938 m. rugsėjo 8 d. parade matytus mechanizacijos ir motorizacijos pavyzdžius L. Mitkiewiczus laikė parodomaisiais vienetais, kuriais Lietuvos karinė vadovybė siekė formuoti „modernios kariuomenės įvaizdį“ užsienio diplomatams ir visuomenei.²²⁶

4.3. Kariuomenės ginkluotė

Istoriografinėje diskusijoje dėl Lietuvos kariuomenės tarpukario metais yra kilę keletas poleminių klausimų ir detalių dėl techninio aprūpinimo, ginkluotės modelių ir statistinių kariuomenės duomenų, kuriuos norėčiau aptarti.

Pirma, istoriografijoje yra išreikštos dvi nuomonės dėl anglišku 18 svarų 83,8 mm patrankų naudojimo Lietuvos kariuomenėje. V. Statkus rašė, kad šie pabūklai buvo perduoti Ispanijai pilietinio karo metais,²²⁷ o A. Pociūnas, G. Surgailis juos mini turėjus iki pat sovietų okupacijos.²²⁸ A. Čapenko nurodė, kad 1940 m. 29-ajam teritoriniam šaulių korpusui buvo perduoti 9 angliški 83,8 mm pabūklai.²²⁹ Todėl derėtų manyti, kad šie pabūklai kariuomenės sandėliuose buvo iki pat sovietų okupacijos.

Antra, dėl susidėvėjimo, avarių sudėtinga tiksliai nustatyti Lietuvos turėtą karo lėktuvų skaičių, nes jis nuolat kito. Verta pažymėti, kad istoriografijoje autoriai yra pateikę 1939–1940 m. lėktuvų skaičių nuo 116 iki 120.²³⁰

Trečia, ne visai aišku, kiek ir kokių šarvuočių 1939 m. pradžioje turėjo Lietuva. A. Gelžinis rašė, kad pradėjus modernizuoti kariuomenę nepriklausomybės kovose naudotų vieno *Fiat* ir penkių *Daimler*, morališkai ir techniškai pasenusių šarvuočių buvo atsisakyta.²³¹ G. Surgailis ir A. Pociūnas rašė, kad 4 *Daimler* šarvuočiai buvo naudojami iki pat 1940 m. okupacijos.²³² Nesutariama ir dėl *Landsverk* šarvuočių modelio, t. y. ar Lietuva turėjo 181 ar 182 modelio šarvuočių. A. Liekis nurodė,

²²⁶ MITKIEWICZ, L. *Kauno atsiminimai*. Vilnius, 2002, p. 104–107.

²²⁷ STATKUS, V. Op. cit., p. 108.

²²⁸ POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 17; SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m.* Vilnius, 1998, p. 57.

²²⁹ ČAPENKO, A. Lietuvos liaudies armijos reorganizavimo į 29-ąjį Raudonosios armijos šaulių pulką istorija 1940–1941 m. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 22. 2007, p. 359.

²³⁰ A. Pociūnas nurodė, kad Lietuvos karo aviacija turėjo 117, G. Surgailis – 118, A. Gamziukas – 116, A. Liekis – 120 lėktuvų: POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 18; SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 54–56; GAMZIUKAS, A. *Aviacija Lietuvoje...*, p. 51; LIEKIS, A. *Lietuvos karo...*, p. 435–436.

²³¹ GELŽINIS, A. Pirmieji kariuomenės šarvai. In *Karys*, 1993, Nr. 3, p. 26–27.

²³² SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 51; POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 18.

kad Lietuva turėjo *Landsverk-181* šarvuočių.²³³ V. Statkus teigė, kad šarvuočių būryje buvo du automobiliai *Landsverk*, ir Lietuva iš viso turėjo 8 tokius šarvuočius.²³⁴ Bet kiti autoriai šito nepatvirtina ir nurodė buvus 6 tokius šarvuočius.

Lietuvos kariuomenės ginklavimu ir amunicijos tiekimu rūpinosi Ginklavimo valdyba. Visi ginklai ir transporto priemonės buvo perkami užsienyje, o amunicija nuo 4-ojo dešimtmečio pradėta gaminti Lietuvoje – ginklų dirbtuvėse Linkaičiuose. Dirbtuvės pastatytos 1936 m. Karčemų kaime, netoli Linkaičių, 7 km į pietryčius nuo Radviliškio. Kaune veikė karo aviacijos dirbtuvės. Šiose įmonėse buvo gaminami įvairių tipų šoviniai, artilerijos sviediniai, minos, granatos, lauko telefonai LT 30, radijo stotys RK 1, savi lėktuvai ANBO ir t. t. Čia visi ginklai ir įranga, technika buvo ir remontuojami.²³⁵ Kaune veikė Žaliakalnio parako fabrikas.²³⁶ Linkaičių dirbtuvėse dirbo 1000 darbuotojų, kurie per 8 val. pamainą pagamindavo: 50 000 šovinių su 10 000 apkabų jiems, 2000 šovinių 20 mm automatiniais pabūklams, 500 dujokaukių, 300 artilerijos sviedinių, 1000 rankinių granatų.²³⁷ Nuo veiklos pradžios iki 1938 m. pabaigos Linkaičių dirbtuvėse buvo pagaminta 60 mln. 7,92 mm šovinių. 1939 m. buvo siūloma gaminti dar 21 mln. šovinių už 3 mln. Lt, nes jų atsargos nuolat mažėjo, kadangi kariuomenė mokymui kasmet sunaudodavo po 4–5 mln. 7,92 mm šovinių.²³⁸ Iki 1940 m. okupacijos Linkaičiuose buvo pagaminta apie 30 000 sviedinių 105 mm, apie 50 000 šovinių 20 mm automatiniais pabūklams ir kitų priemonių kariuomenei.²³⁹

1935 m. sausio mėnesį susirinkusi Valstybės gynimo taryba kariuomenės pertvarkymui, S. Raštikio siūlymu, per 7 metus paskyrė 175 milijonus litų (kiekvienais metais po 25 milijonus litų).²⁴⁰ Septynerių metų ginklavimo plano lėšos buvo paskirstytos (6 priedas, p. 117) taip: 106,5 mln. Lt ginkluotei ir amunicijai, 15 mln. Lt – karo technikai, 23 mln. Lt – karo aviacijai, 15 mln. Lt – naujų pastatų statybai, 10,7 mln. – intendantūros reikmėms, 1,2 mln. Lt – karo sanitarijai ir 3,6 mln. Lt – karo veterinarijai, iš jų 3,34 mln. Lt – arkliams pirkti.²⁴¹ Lietuvos centriniame valstybės archyve esančiose bylose yra dokumentų, kuriuose matyti kiek kitoks 175 mln. Lt paskirstymas: 104,5 mln. Lt – ginkluotei ir amunicijai, 19,5 mln. Lt – intendantūrai, 10 mln. Lt – karo technikai, 24,5 mln. Lt – karo aviacijai, 14 mln. Lt – statyboms, 1,5 mln. Lt – karo sanitarijai ir 1 mln. Lt – karo

²³³ *Landsverk-181* svoris buvo 6200 kg, šarvų storis – 11 mm, ilgis – 5,5 m, plotis – 2 m, aukštis – 2,3 m, didžiausias greitis – 65 km/h; LIEKIS, A. *Lietuvių karyba ...*, p. 794.

²³⁴ STATKUS, V. Op. cit., p. 347, 356.

²³⁵ POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenės ginkluotė..., p. 30–31; STATKUS, V. Op. cit., p. 496–497.

²³⁶ SURGAILIS, G. Tarpukario Lietuvos kariuomenė..., p. 25.

²³⁷ BIRUTIS, S. Lietuvos kariuomenės ginklavimas. *Karys*, 1991, Nr. 6, p. 309–310.

²³⁸ 1938 m. gegužės 21 d. Ginklavimo viršininko raportas Nr. 2041 Kariuomenės tiekimo viršininkui. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 15.

²³⁹ 105 mm sviedinys, pagamintas Linkaičiuose, kainavo 28 Lt su centais, o Prancūzijoje – 73 Lt: STATKUS, V. Op. cit., p. 500–513.

²⁴⁰ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenės vadai...*, p. 143.

²⁴¹ Krašto apsaugos ministerijos 1935–1941 metų nepaprastųjų išlaidų sąmatos paskirstymas. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 6.

veterinarijai.²⁴² 1938 m. lapkričio 1 d. kariuomenės septynerių metų ginklavimo planas buvo papildytas: Karo taryba papildomai skyrė 59,396 mln. Lt.²⁴³ Iki 1938 m. gegužės 21 d. pagal planą buvo įsigyta ginklų ir amunicijos už 61,906 mln. Lt ir išleista 57,733 mln. Lt, dar 4,175 mln. Lt buvo nesumokėta prancūzų firmai už 75 mm patrankas.²⁴⁴ Iki to laiko už specialias lėšas, 12,666 mln. Lt, buvo įsigyta: 36 patrankos (75 mm), 25 000 šautuvų, 1200 čekiškų lengvųjų kulkosvaidžių, 500 pistoletų (9 mm), nemažai amunicijos ir kito turto.²⁴⁵

Ginklai buvo perkami ir už visuomenės paaukotas lėšas, tuo tikslu veikė Ginklų fondas. Nuo 1935 m. veikęs Ginklų fondas rinko aukas iš gyventojų ir organizacijų. Aukoti buvo galima ne tik pinigus, bet ir kitas vertybes, kariuomenei reikalingą turtą. 1935–1938 m. fondui buvo paaukota 4 044 113,43 Lt, iš jų 1,25 mln. Lt buvo išleista ginklams pirkti, o likusieji buvo saugomi Valstybinės taupomosios kasos sąskaitoje Nr. 155.²⁴⁶ Iki 1939 m. balandžio 1 d. Ginklų fondas buvo surinkęs 4 666 120,78 Lt. Nuo 1938 m. prie Ginklų fondo veikęs Karo laivyno fondas iki 1939 m. balandžio 1 d. buvo surinkęs 38 087,21 Lt.²⁴⁷ Ginklų fondą aktyviai rėmė patys kariai ir šauliai. Buvo daug pavienių dalinių iniciatyvų, pvz., 1936 m. Kauno miesto 23-iasis šaulių būrys Ginklų fondui už suaukotas 18 280 Lt nupirko ir paaukojo 125 šautuvus.²⁴⁸ Po Klaipėdos krašto 1939 m. praradimo visuomenėje buvo kilęs aukojimo Ginklų fondui vėjus, kurį nuolat skatino spauda. Kaip rašė žurnalas *Karys*, visuomenė paaukojo apie 2,1 mln. Lt: darbininkai 130 000 Lt, ūkininkai 260 000 Lt, valdininkai 355 000 Lt, Kauno prekybininkai 117 000 Lt, mokiniai 72 000 Lt. Aukojimas buvo pratęstas iki 1939 m. rugsėjo 8 d.²⁴⁹

4-ojo dešimtmečio pabaigoje standartinis Lietuvos kariuomenės pėstininkų ginklas buvo *Mauser* sistemos šautuvas. Po 1925 m. „eksperimento“ su angliškais 7,71 mm *Ross-Enfield M-14* šautuvais, kurie kariams netiko, nes buvo ne tokie taiklūs kaip vokiški *Mauser*.²⁵⁰ Lietuvos kariuomenė iš Italijos buvo įsigijusi 55 000 *Ross-Enfield M-14* 7,71 mm šautuvų su 50–60 mln. šovinių jiems.²⁵¹ 1935 m. pardavus angliškus *Ross-Enfield M-14* buvo įsigyta vokiečių (7,92 mm) kalibro *Mauser* šautuvų. Jie buvo užsakyti Čekoslovakijoje ir Belgijoje. Belgijos *Fabrique Nationale* dirbtuvėse buvo nupirka 20 000 naujų 1924 m. modelio sutrumpintų *Mauser* šautuvų ir 20 mln. šovinių. Čekoslovakijoje *Česka Zbrojovka* dirbtuvėse nupirka 10 000 analogiškų šautuvų. Iki 1940 m. Belgijoje buvo nupirka 7000 *Browning* 9 mm pistoletų. Tuo metu kariuomenė turėjo ir 1898 m.

²⁴² Apginklavimo planas. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 12.

²⁴³ 1938 m. lapkričio 1 d. Karo tarybos protokolas. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 11–11 a. l.

²⁴⁴ Vykdamas ginklavimo planą įsigyta. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 21.

²⁴⁵ Įsigyta už specialias lėšas. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 23.

²⁴⁶ Ginklų fondas. *Karys*, 1939, Nr. 7, p. 216.

²⁴⁷ SURGAILIS, G. Karinės-visuomeninės organizacijos Lietuvoje 1918–1940 metais. In *Karo archyvas*. T. 14. Red. G. SURGAILIS. 1997, p. 74–75.

²⁴⁸ Dvigubos iškilmės. *Karys*, 1936, Nr. 11, p. 252.

²⁴⁹ Ginklų fondas jau davė 2 100 000 Lt. *Karys*, 1939, Nr. 19, p. 572.

²⁵⁰ STATKUS, V. Op. cit., p. 488–489.

²⁵¹ VAIČENONIS, J. *Lietuvos karių uniformos...*, p. 93.

modelio *Mauser* šautuvų ir karabinų, 1888 m. modelio *Mauser* šautuvų. Kariuomenė naudojo 1908 m. pistoletus *Parabellum*, 7,65 mm pistoletus: *Mauser*, *Walther PP*, *PPK*, 1922 m. *Browning*.²⁵² Belgijoje gaminti ginklai Lietuvai buvo pažymėti Gedimino stulpais ir įspaudu „24 L“. FN 1924 m. modelio *Mauser* šautuvai buvo 7,92 mm kalibro, jų vamzdžio ilgis – 23,2 colio (58,93 cm), svoris – 8,5 svoro (3,856 kg). 1935 m. *Browning High Power* 9 mm pistoletai taip pat buvo žymimi Gedimino stulpų ženklų, jų svoris – 32 uncijos (905 gr), šovinių dėtuvė talpino 13 šovinių. H. L. Gaidis rašė, kad iš belgų Lietuva 1924–1939 m. pirko apie 100 000 *Mauser* ir 10 000 *Browning* šautuvų bei pistoletų.²⁵³ Bet šie skaičiai neparemti archyviniais šaltiniais ir yra perdėti.

1939 m. sausio mėn. duomenimis, Lietuvos kariuomenė turėjo 121 295 šautuvus ir karabinus, 11 801 pistoletą ir 75 359 779 šovinius kulkosvaidžiams bei šautuvams.²⁵⁴ Kariuomenė turėjo 8461 kardą, 14 061 šalną (M16 ir M18), 55 248 dujokaukes, 3774 žiūronus, 170 dvišakių žiūronų, 324 optinius taikiklius sunkiesiems kulkosvaidžiams, 79 206 rankines granatas.²⁵⁵ Taip pat buvo 3582 įvairių sistemų lengvieji kulkosvaidžiai, iš jų: 3 028 *ZB/26*, 508 *Maxim 08/15* ir *08/18*, 46 *Madsen*, 844 sunkieji *Maksim 08* kulkosvaidžiai. Lietuvos šaulių sąjunga tuo metu turėjo 13 721 *Mauzer* šautuvą, 88 lengvuosius ir 1 sunkųjį kulkosvaidį bei 316 pistoletų.²⁵⁶ Apie 1926 m. Lietuvos kariuomenės pradėti naudoti lengvieji kulkosvaidžiai *ZB/26 Brno*.²⁵⁷ Lengvieji kulkosvaidžiai buvo aušinami oru, todėl šaudyti ilgomis serijomis nebuvo įmanoma, tuo tarpu vandeniu aušinami sunkieji galėjo šaudyti nepertraukiamai ir daug patikimiau užtikrinti pėstininkų paramą.

1923 m. Lietuvos kariuomenė Prancūzijoje įsigijo 12 lengvųjų Pirmojo pasaulinio karo tankų *Renault FT-17*. Tankai buvo perginkluoti, artilerijos pabūklus pakeitė kulkosvaidžiai. 3-iajame dešimtmetyje šie tankai buvo padalinti į tris kuopas, vėliau, 4-ajame dešimtmetyje, įsigijus naujų tankų *Renault FT-17* apginkluota pirma šarvuotųjų rinktinės kuopa. *Renault FT-17* 4-ajame dešimtmetyje tebenaudojo ir prancūzai.²⁵⁸ 1936 m buvo įsigyti ir prie kavalerijos pulkų priskirti 6 švediški

²⁵² Ibid., p. 132–133.

²⁵³ GAIDIS, H. L. Nepriklausomos Lietuvos ginklai. *Karys*, 1980, Nr. 10, p. 446.

²⁵⁴ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija..., p. 166.

²⁵⁵ POČIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 16.

²⁵⁶ RUTKIEWICZ, J.; KULIKOW, W. N. Op. cit., p. 53.

²⁵⁷ *ZB/26 Brno* buvo 7,92 mm kalibro, jų svoris – 8,9 kg, ilgis – 1170 mm, greitašauda – 200 šūvių per min., o apkaboje tilpo po 20 šovinių. Lengvieji kulkosvaidžiai *Maxim 08/15* svėrė 17 kg, greitašauda – 250–300 šūvių per min., būgnelyje tilpo 100, o juostoje – 250 šovinių. Sunkieji kulkosvaidžiai *Maxim 08* svėrė 64 kg ant rogučių ir 56 kg ant trikojo, greitašauda buvo 300 šūvių per min.: LIEKIS, A. *Lietuvių karyba...*, p. 599; *Pėstininkų statutas, II dalis. Kautynės*. Kaunas, 1939, p. 25, 28.

²⁵⁸ *Renault FT-17* svėrė 6,8 t, jo greitis – 8 km/h, veikimo nuotolis – 60 km, įgula – 2 kariai, šarvų storis – 6–22 mm, ilgis su uodega – 4,94 m, be uodegos – 4,04 m, plotis – 1,74 m, aukštis – 2,14 m. Tankas galėjo įveikti šlaitus iki 45°, pervažiuoti iki 60 cm aukščio kliūtis, pervažiuoti iki 1,8 m pločio griovius ir iki 0,7 m gylio vandenį. Jis laužė iki 20–25 cm medžius, turėjo 5 greičio pavaras: 4 į priekį ir atbulinę. Vikšrai buvo 330 mm pločio, tanko korpuso aukštis nuo žemės – 0,41–0,5 m., į kuro baką tilpo 90 litrų kuro, kurio pakako nuvažiuoti 60 km, arba 8 val. Lietuvos kariuomenėje tankai *Renault FT-17* gavo vardus: „Audra“, „Kovas“, „Pagieža“, „Pykuolis“, „Drąsutis“, „Griaustinis“, „Karžygis“, „Smūgis“, „Galiūnas“, „Giltinė“, „Kerštas“ ir „Slibinas“: KIAULĖNAS. Prancūzų šarvuočiai. *Karys*, 1940, Nr. 9, p. 263; STATKUS, V. Op. cit., p. 353; PEČIŪRA. Šarvuočiai ir motorizuota kariuomenė. *Karys*, 1938, Nr. 14, p. 402–403.

Landsverk-182, po 2 kiekvienam pulkui.²⁵⁹ Kariuomenėje buvo ir 4 Pirmojo pasaulinio karo laikų *Daimler* šarvuočiai.²⁶⁰ 1933 m. Krašto apsaugos ministerija D. Britanijoje užsakė, o 1934 m. gavo 16 *Vickers Carden Loyd* lengvųjų tankų (kartais vadinamų tanketėmis). Tanko įgulą sudarė 2 kariai, tankas buvo ginkluotas 1 x 7,92 mm kulkosvaidžiu. Lietuva tankus gavo 1934 m. lapkričio 28 d. Ten pat 1937 m. papildomai buvo nupirkta ir gauta dar 16 patobulintų *Vickers Carden Loyd* lengvųjų tankų. Jie buvo gauti 1937 m. lapkričio 1 d. ir iš jų suformuota 3 kuopa.²⁶¹

Daug ginklų Lietuvai tiekė Čekoslovakija. 1937 m. Lietuvos kariuomenė koncerne „Českomoravska-Kolben-Danek“ užsakė suprojektuoti ir pagaminti tanką LTL. 1939 m. sausio mėn. čekų inžinieriai kartu su dviem tankais – LTL ir LTH – atvyko į Lietuvą jų išbandyti. Po bandymų komisija, vadovaujama br. gen. K. Popeliučkos, pasirinko tanką LTH (kuris buvo gaminamas Šveicarijai). Lietuvai šiuos tankus koncernas gamino serijiniu pavadinimu LLT, jie buvo ginkluoti dviem kulkosvaidžiais ir 20 mm pabūklų. 1940 m. birželį visi 21 užsakyti tankai buvo pagaminti, bet karas ir Lietuvos okupacija sutrukdė juos gauti.²⁶² Pagal 1937 m. gegužės 26 d. sutartį 21 tankas Lietuvai turėjo kainuoti apie 2 580 000 Lt.²⁶³ Naujieji tankai Lietuvoje jau buvo paskirstyti: reorganizuota 3-ioji tankų kuopa turėjo gauti 10 LLT tankų, naujai organizuojama 4-oji kuopa – 10 tankų ir 1 tankas buvo numatytas mokomajai kuopai.²⁶⁴ Iš viso kariuomenė planavo 1937 m. artimiausiu metu įsigyti 64 tankus ir 20 šarvuočių.²⁶⁵ 1939 m. pradžioje kariuomenėje buvo 44 tankai ir 10 šarvuočių. Tankai buvo skirstomi į lengvuosius (4–12 t), vidutinius (12–30 t) ir sunkiuosius (30–75 t). Judrios, plonais šarvais, 2–3 t svėrusios mašinos buvo vadinamos tanketėmis. Nors kai kuriose šalyse (pvz., JAV) šis klasifikavimas skyrėsi.²⁶⁶ Pagal šiuos kriterijus Lietuvos turėtos *Renault FT-17* ir *Vickers Carden Loyd* mašinos buvo lengvieji tankai.

1937 m. iš Suomijos buvo įsigyta 100 švediškų 1934 m. pavyzdžio 81,4 mm *Brandt* minosvaidžių pėstininkų paramai. PP sudėtyje buvo minosvaidžių būriai su 4 pabūklais. Minosvaidžiai buvo skirti naikinti pėstininkus ir techniką atvirose vietose bei priedangoje, 1939 m. jiems turėta 1800 minų.²⁶⁷ 1939 m. pradžioje Lietuvos kariuomenė turėjo 220 nuo 75 mm iki 155 mm patrankų ir

²⁵⁹ Šarvuočiai *Landsverk-182* buvo 5600 kg svorio, šarvų storis buvo 5–9 mm, įgulą sudarė 4 žmonės, jo greitis –70 km/h, veikimo nuotolis – 210 km. Šarvuotis buvo ginkluotas 20 mm *Oerlikon* pabūklų ir 2 kulkosvaidžiais: VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija..., p. 167; RUTKIEWICZ, J.; KULIKOW, W. N. Op. cit., p. 37.

²⁶⁰ *Daimler* šarvuočiai buvo ginkluoti 4 kulkosvaidžiais, jų įgulą sudarė 12 žmonių, šarvai buvo 4–12 mm, greitis – 45 km/h, kuro atsargų užteko 150–350 km: SURGAILIS, G. Lietuvos kariuomenė..., p. 51; POČIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 18; GELŽINIS, A. Pirmieji kariuomenės šarvai..., p. 27.

²⁶¹ Tankai buvo pagaminti firmoje *Vickers-Armstrongs Ltd*. Tankai – 3,8 t svorio, 3,64 m ilgio, 1,86 m pločio, 1,85 m aukščio mašinos. Jų šarvai – 7–9 mm, greitis – iki 64 km/h: STATKUS, V. Op. cit., p. 353; POČIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 17.

²⁶² LTH tankas svėrė 6,2 t, jo greitis – 49 km/h, šarvai – 8–25 mm, ekipažas – 3 žmonės, ginkluotė – du kulkosvaidžiai ir 37 mm pabūklas (arba 20 mm *Oerlikon* pabūklas): SUSLAVIČIUS, L. Tankas Lietuvai. *Karys*, 1992, Nr. 2, p. 42–43.

²⁶³ 1939 m. spalio 19 d. Ministrui pirmininkui Nr. 1215 sl. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 278.

²⁶⁴ POČIŪNAS, A. Lietuvos lengvasis tankas – LLT. *Trimitas*, 1992, Nr. 3, p. 11.

²⁶⁵ POČIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 17–18.

²⁶⁶ *Lietuvių enciklopedija*. T. 30. Boston, 1964, p. 339.

²⁶⁷ Lietuvos kariuomenėje naudoti *Brandt* buvo 59 kg, 1263,5 mm ilgio į tris dalis – po 18–20 kg transportavimui išardomi minosvaidžiai. Šaudė mažomis, 3,4 kg – 3500 m atstumu, ir didelėmis, 6,5 kg – 1100 m atstumu, minomis. Normali

haubicų (7 priedas, p. 118). Daugiausia kariuomenėje buvo *prancūziškų* artilerijos pabūklų: 108 *Sneider* 1897 m. modelio 75 mm patrankos, kurioms turėta 98 729 sviediniai²⁶⁸ (sprogus 75 mm sviediniui susidarydavo apie 200 skeveldrų, kurios 40 m² plote sunaikindavo apie 90% gyvosios jėgos, 450 m² plote – apie 50% gyvosios jėgos; toks sviedinys po sprogo palikdavo apie 2 m skersmens ir 1 m gylio duobę²⁶⁹); 70 *Sneider* 1934 m. modelio 105 mm haubicų su 20 282 sviediniais; 2 *Sneider* 1917 m. modelio 155 mm haubicos su 1757 sviediniais.²⁷⁰ 19 *rusiškų* 76,2 mm Putilovo 1902 m. modelio patrankų²⁷¹ su 26 969 sviediniais, 12 *anglišku* 83,8 mm patrankų su 12 371 sviediniu.²⁷² Senų vokiškų 108 mm ir 77 mm bei anglišku 127 mm artilerijos pabūklų, naudotų 3-iajame dešimtmetyje,²⁷³ buvo atsisakyta.

Ginklavimo valdybos duomenimis, mobilizacijos atveju (8 priedas, p. 119) 1-asis, 2-asis, 3-asis ir 4-asis AP turėjo būti apginkluoti 75 mm patrankomis ir 105 mm haubicomis, kiekviename pulke po 24 patrankas ir 12 haubicų. 4-asis AP papildomai turėjo turėti motorizuotą artilerijos būrį – 2 patrankos (75 mm). 5-asis ir 6-asis AP turėjo turėti po 16 patrankų (75 mm) ir 8 haubicas (105 mm), iš viso po 24 pabūklus. Atsargos AP turėjo sudaryti 22 pabūklai: 14 patrankų (75 mm), 4 haubicos (105 mm), 2 haubicos (155 mm) ir 2 toliašaudės (105 mm) patrankos. 4 patrankos (75 mm) ir 2 haubicos (105 mm) buvo skirtos karo mokyklai. Raitosios artilerijos baterijos buvo ginkluotos 76,2 mm rusiškomis patrankomis. Kiekviena baterija turėjo po 4 pabūklus, likusius 7 buvo numatyta palikti rezerve. Buvo planuojamas kariuomenės rezervo sunkiosios artilerijos pulkas, kurį turėjo sudaryti: 12 haubicų (155 mm) ir 12 toliašaudžių (105 mm) patrankų. 12 anglišku (83,8 mm) patrankų nebuvo paskirta jokiam pulkui. Tuo metu kariuomenei pagal numatytą sudėtį trūko 40 patrankų (75 mm), bet Ginklavimo valdyba siūlė vietoj jų įsigyti 50 haubicų (105 mm).²⁷⁴ Pulkuose numatytų 105 mm toliašaudžių patrankų iki 1940 m. kariuomenė neturėjo nė vienos, o 155 mm haubicas tik dvi. Iš viso 1939 m. trūko 66 įvairių sistemų 75 mm, 105 mm ir 155 mm artilerijos pabūklų, nors sandėliuose buvo

greitašauda buvo 18 šūvių per min., intensyvi – 30 šūvių per min.: POCIŪNAS, A. Mūsų artilerija 1939–1940 metais. *Karys*, 1998, Nr. 39, p. 8; STATKUS, V. Op. cit., p. 71; *Pėstininkų statutas. Kautynės*. II dalis. Kaunas, 1939, p. 35.

²⁶⁸ 75 mm 1897 m. patranka buvo 1140 kg svorio, šaudė apie 6 km atstumu, o pakasus ramstį – iki 11 km. Patrankos naudojo 6 rūšių sviedinius: granatas, šrapnelius, padegamuosius, šviečiamuosius, dūminius ir cheminius sviedinius: POCIŪNAS, A. Mūsų artilerija..., p. 8; Ginklavimo viršininko žinios. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 9–9 a. l.; *Artilerijos statutas. Pabūklai ir šaudmenys, 75 mm 1897 m. patranka*. IV dalis. Kaunas, 1938, p. 5–13.

²⁶⁹ ŽUKAUSKAS, J. Op. cit., p. 8.

²⁷⁰ 105 mm 1934 m. haubica buvo 1755 kg svorio, naudojo tik vienos rūšies 15,47 kg sviedinius – granatas. Šaudė nuo 4040 m iki 11 040 m atstumu, priklausomai nuo užtaiso numerio. Šių pabūklų greitašauda buvo 10–12 šūvių per min. 155 mm haubicos per min. galėjo iššauti 4 kartus: POCIŪNAS, A. Mūsų artilerija..., p. 8; Ginklavimo viršininko žinios. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 9–9 a. l.; *Artilerijos statutas. Pabūklai ir šaudmenys, 105 mm 1934 m. haubica*. IV dalis. Kaunas, 1939, p. 5–14; *Artilerijos statutas. Kautynės*. II dalis. Kaunas, 1937, p. 15–16.

²⁷¹ 76,2 mm 1902 m patranka buvo 1100 kg svorio, šaudė iki 11,3 km atstumu. Patrankos sviedinių svoris – nuo 4,97 iki 8,6 kg priklausomai nuo tipo: *Artilerijos statutas. Pabūklai ir šaudmenys, 76 mm 1902 m. patranka*. IV dalis. Kaunas, 1939, p. 5–11.

²⁷² Britų 18 svarų 83,8 mm patranka svėrė 1284 kg pozicijose, 8,4 kg sviediniais šaudė 8700 m atstumu: POCIŪNAS, A. Mūsų artilerija..., p. 8; HOGG, I. *Twentieth-Century Artillery 300 of the world's greatest artillery pieces*. London, 2000, p. 32.

²⁷³ *Wojsko Litewskie*. Warszawa, 1925, s. 65.

²⁷⁴ Ginklavimo viršininko žinios. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 9–9 a. l.

19 pulkams nepaskirtų pabūklų. Kadangi sviedinių angliškomis patrankoms sandėliuose buvo, tai karo atveju kariai juos galėjo panaudoti.

Kariuomenės Ginklavimo valdyba 1934 m. birželio 16 d. sudarė sutartį su britų firma „Vickers – Armstrong Ltd.“ dėl 9 priešlėktuvinių 75 mm pabūklų, kuriuos 1935 m. Gavo.²⁷⁵ 1939 m. kariuomenė turėjo 4416 pabūklams skirtų sviedinių.²⁷⁶ Dar 10 priešlėktuvinių 75 mm pabūklų su amunicija buvo norima įsigyti 1939 m. D. Britanijoje.²⁷⁷

1939 m. kariuomenė turėjo 151 šveicarišką 20 mm *Oerlikon* automatinį pabūklą ir 103 636 šovinius jiems.²⁷⁸ Tuo metu 20 mm priešlėktuvinis šovinis Belgijoje kainavo 15,50 Belgijos frankų (apie 15,83 Lt), jų 1937 m. Lietuva „Fabrioue Nationale d’Armes de Guerre S.A.“ buvo užsakiusi 60 000 už 930 000 frankų. Bet kadangi pateikta amunicija buvo nekokybiška, firma siūlė parduoti prieštankinius šovinius, kurių kaina buvo 12 frankų (12,25 Lt), tokie patys šoviniai firmoje „Oerlikon“ kainavo 27,62 Lt. Pakeitus sutartį Lietuva turėjo gauti 72 360 prieštankinių ir priešlėktuvinių šovinių 20 mm.²⁷⁹ Šiuos pabūklus Lietuvos kariuomenė įsigyti nusprendė dar iki 1934 m., kariuomenei vadovaujant gen. ltn. P. Kubiliūnui.²⁸⁰ Naudojant šiuos pabūklus prieš tankus ir kitą šarvuotą techniką 300 m atstumu, jie galėjo pramušti 40 mm šarvą, 500 m – 30 mm, 1000 m – 20 mm, o 1200 m – 15 mm.²⁸¹ Tuo metu Vokietijos kariuomenė turėjo lengvuosius Pz.Kpfw I ir Pz.Kpfw II, vidutinius Pz.Kpfw III bei Pz.Kpfw IV tankus. Daugiausia rikiuotėje buvo lengvųjų Pz.Kpfw I ir Pz.Kpfw II tankų, o jų šarvus, kaip ir Pz.Kpfw III, lengvai galėjo įveikti 20 mm pabūklai. Tik Pz.Kpfw IV šarvai galėjo atlaikyti 20 mm sviedinio ugnį. 1939 m. rugsėjo 1 d. Vokietija turėjo 309 vidutinius (98 – Pz.Kpfw III, 211 – Pz.Kpfw IV) ir 2668 (1445 – Pz.Kpfw I ir 1223 – Pz.Kpfw II) lengvuosius savos gamybos ir kelis šimtus čekų trofėjinių tankų, iš viso 3195 tankus.²⁸²

1939 m. vykdant ginklavimosi planą buvo nutarta iš Vokietijos firmos „Barlin-Suhler Waffen- und Fahrzeugwerke“ pirkti 150 priešlėktuvinių automatinų 20 mm pabūklų, 81 000 šovinių jiems ir licenciją sprogstamųjų šovinių gamybai. Šis pirkinys kainavo apie 8,5323 mln. Lt.²⁸³ Tai buvo labai panašūs į *Oerlikonus* pabūklai.²⁸⁴ Pirmieji 120 pabūklų ir amunicija Lietuvą turėjo pasiekti 1939 m.,

²⁷⁵ 75 mm, 3207 kg vežant ir 2852 kg pozicijoje svorio pabūklas. Jo sviedinio masė – 6,5 kg, šūvio nuotolis horizontaliai – 15 350 m, o vertikalčiai – 10 350 m: STATKUS, V. Op. cit., p. 127–128.; LIEKIS, A. *Lietuvių karyba ...*, p. 652.

²⁷⁶ POČIŪNAS, A. Mūsų artilerija..., p. 8.

²⁷⁷ Raportas kariuomenės tiekimo viršininkui 1939 m. liepos 5 d. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 153–154.

²⁷⁸ Pabūklas žygio metu su pirmagaliu svėrė 850 kg, pozicijose su ratais – 310 kg, o ant trikojo – 278 kg, greitašauda buvo apie 200 šūvių per min. Į oro taikinius buvo galima šaudyti iki 2000 m aukščio, į tankus – iki 500 m, o į gyvus taikinius horizontaliai efektyvi ugnis buvo iki 3700 m. Šaudymui pabūklą buvo galima parengti per 45 sekundes: POČIŪNAS, A. Mūsų artilerija..., p. 8; *Pėstininkų statutas. Kautynės*. II dalis. Kaunas, 1939, p. 33.

²⁷⁹ Ministrui Pirmininkui, 1939 m. gegužės 20 d. Nr. 3924. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 131–131 a. l.

²⁸⁰ RAŠTIKIS, S. *Lietuvos likimo kelias*. T. 4. Kaunas, 1996, p. 266.

²⁸¹ STATKUS, V. Op. cit., p. 534.

²⁸² *История Второй мировой войны*. Т. 2. Москва, 1974, с. 376–378.

²⁸³ Ministrui pirmininkui 1939 m. sausio 7 d. LCVA, f. 384, b. 1069, l. 2.

²⁸⁴ Pabūklai ant trikojo svėrė 290 kg, o vežant – 340 kg. Jų horizontalus šūvio nuotolis buvo 4400 m, vertikalus – 3700 m., teorinė greitašauda buvo 300 šūvių per min., o praktinė – 120 šūvių per minutę. Apkaboje tilpo 15 šovinių: LIEKIS, A. *Lietuvių karyba...*, p. 659.

likusieji 30 pabūklų – iki 1940 m. vasario 28 d.²⁸⁵ Taip pat buvo planuota įsigyti 47 mm prieštankinių pabūklų, jų kariuomenei reikėjo 80 vnt., bet nepavykus įsigyti užsienyje, planuota iš prancūzų firmos „Schneider & Cie“ už apie 790 680 Lt pirkti gamybos licenciją ir gaminti Linkaičių ginklų dirbtuvėse.²⁸⁶ Kariuomenė artimiausiu metu iš Čekoslovakijos firmos „Čekoslovenska Zbrojovka A.S., Brno“ už 6,955 mln. Lt planavo pirkti 1550 sunkiųjų 7,92 mm kalibro kulkosvaidžių su jiems reikalingais priedais. Atsiskaityti buvo planuojama: 50% pasirašius sutartį, 25% iki 1940 m. birželio 1 d. ir 25% iki 1941 m. balandžio 1 d.²⁸⁷ Tikėtina, kad panašiu laiku Lietuva planavo gauti ir ginklus.

Lietuvos karo aviacija buvo ginkluota užsienyje pirktais ir Lietuvoje, Kauno karo aviacijos dirbtuvėse, pagamintais lėktuvais. Lietuvos karo aviacijos dirbtuvėse 1921–1939 m. buvo pagaminti 102 įvairių konstrukcijų lėktuvai. Tarp jų 63 įvairių modifikacijų kariniai lietuviški A. Gustaičio sukonstruoti ANBO lėktuvai. 1940 m. atsakinėdamas į okupacinių žinybų klausimus, gen. A. Gustaitis teigė, kad dirbtuvėse per metus buvo galima pagaminti 24 naujus ir kapitališkai suremontuoti 48 lėktuvus.²⁸⁸ Iš viso 1925–1939 m. Kauno aviacijos dirbtuvėse buvo pagaminti 66 įvairūs (kariniai, pratybų, sportiniai) ANBO lėktuvai.²⁸⁹

G. Surgailis rašė, kad Lietuvos karo aviacija buvo moderniausia iš Baltijos šalių, o geriausiais lėktuvais buvo laikomi ANBO-41, *Gloster Gladiator* ir *Devoitin D-501*. Lėktuvai buvo ginkluoti kulkosvaidžiais, o *Devoitin D-501* turėjo ir patrankėlę. Kariuomenė turėjo 118 lėktuvų, nors jų skaičius nuolatos kito, senus nurašant, įvykstant aviakatastrofoms bei gaminant naujus Kaune. Karo aviacijos eskadrilės buvo ginkluotos 14 *Ansaldo A-120*, 14 *Gloster Gladiator*, 12 *Devoitin D-501*, 53 lietuviškais ANBO bei keletu kitų modelių lėktuvų.²⁹⁰ 1936–1937 m. buvo įsigyta naikintuvų *Devoitin D-501* ir apginkluota 1-a eskadrilė. *Gloster Gladiator* naikintuvus ir atsargines dalis jiems už 100 602,1 svarų sterlingų iš firmos „Gloster Aircraft Company LTD“ Lietuva įsigijo 1936 m. pabaigoje, o orlaivius gavo 1938 m.²⁹¹ 1939 m. gegužės mėn. Prancūzijoje buvo užsakyta 13 modernių naikintuvų *Morane-Soulinier M.S. 406*, bet prasidėjus karui Lietuva jų negavo.²⁹² Jų kaina su atsarginėmis dalimis buvo 149 229,11 anglų svarų sterlingų. Lėktuvų pirmą partiją Lietuva turėjo gauti iki 1939 m. sausio 15 d., o antrą – iki vasario 15 d.²⁹³ 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos karo aviacija turėjo: po vieną *Albatros J II*, *Lockheed Vega (Lituanica II)*, *Fokker D VII*, ANBO-VIII, po du LVG C VI, DH 89A *Dragon Rapide*, *Avro 626* ir ANBO-VI, tris ANBO-V, penkis ANBO-III, šešis *Bucker*

²⁸⁵ Ministrui pirmininkui 1939 m. sausio 19 d. LCVA, f. 384, b. 1069, l. 15.

²⁸⁶ Ministrui pirmininkui 1939 m. vasario 22 d. Nr. 1374. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 120–121.

²⁸⁷ Kariuomenės tiekimo valdybos raštas 1939 m. rugpjūčio 3 d. Ministrui pirmininkui Nr. 813 sl. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 333.

²⁸⁸ RAMOŠKA, G. Lėktuvai, pagaminti Kaune. *Plieno sparnai*, 1997, Nr. 4, p. 80.

²⁸⁹ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 1. Vilnius, 2001, p. 476.

²⁹⁰ SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 54–56.

²⁹¹ GAMZIUKAS, A. *Antanas Norėjo Būti Ore*. Kaunas, 1997, p. 73.

²⁹² KASPARAVIČIUS, A.; MIELIAUSKAS, T. Lietuvos–Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926–1939 metais. In *Karo archyvas*. T. 15. Red. G. SURGAILIS. Vilnius, 1998, p. 153.

²⁹³ Ministrui Pirmininkui, 1939 m. balandžio 6 d. Nr. 335 sl. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 77.

133 *Jungmeister*, septynis *Fiat CR.20*, dešimt ANBO-51, dvylika ANBO-IV ir dvidešimt ANBO-41.²⁹⁴ A. Liekis nurodė, kad 1939 m. Lietuva turėjo 115, o 1940 m. – 120 karo lėktuvų. Iš A. Liekio pateiktų duomenų matyti, kad Lietuva intensyviai keitė karo aviacijos parką, ir lėktuvų skaičius didėjo. 1935 m. buvo 77 karo lėktuvai, o po ketverių metų – jau 115, iš jų: 36 naikintuvai, 38 žvalgybos ir 41 mokymo bei treniruočių lėktuvai (9 priedas, p. 119). Lietuviški ANBO konstrukcijos lėktuvai sudarė apie 47% karo aviacijos lėktuvų parko.²⁹⁵ 1939 m. aviacijos dirbtuvėse buvo pagaminta 11 lėktuvų ANBO: 10 ANBO-41 ir 1 ANBO-VIII.²⁹⁶ Lengvasis bombonešis ANBO-VIII buvo pradėtas konstruoti 1938 m. gegužės 5 d., o išbandytas tik 1939 m. rugsėjo 5 d. Buvo planuojama pastatyti 60 šio modelio lėktuvų, tačiau šiam planui sutrukdė prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas (pagamintas tik vienas šio modelio lėktuvas). 1939 m. karo aviacija turėjo: 314 kulkosvaidžių lėktuvams, 29 optinius taikiklius kulkosvaidžiams ir 4 optinius taikiklius bombardavimui, sandėliuose buvo 26 384 aviacijos bombos.²⁹⁷ Nors aviacija ir modernėjo, bet 1940 m. karo aviacija dar turėjo 1917 m. konstrukcijos *Albatros C XV*²⁹⁸. Arba 1919 m. Vokietijoje pirktų ir tuo metu karo aviacijos pagrindą sudariusių *LVG C VI* lėktuvų, 1939 m. tokie dar buvo keturi, o po metų – du.²⁹⁹ 1928 m. pagamintus *Ansaldo A-120* ir *Fiat CR.20* lėktuvus kariai jau 1934 m. laikė techniškai pasenusiais, nors ir naudojamais.³⁰⁰

4.4. Lietuvos karinis laivynas: planai ir galimybės

1933 m. Vidaus reikalų ministerija nutarė laivą „Prezidentas Smetona“ nuginkluoti, o įgulą išformuoti. Po dvejus metus trukusių svarstymų 1935 m. laivas buvo perduotas kariuomenei ir tapo kariniu mokomuoju laivu, kuriam buvo paskirta 5 karininkų ir 43 jūrininkų įgula.³⁰¹ 1939 m. kovo 28 d. karo laivo įgulą sudarė 32 žmonės, iš jų: 4 karininkai, 20 jūrininkų ir 4 civiliai tarnautojai.³⁰² 1935 m. rugpjūčio 1 d. kariuomenės vado S. Raštikio įsakymu buvo įkurtas karinis laivynas kaip savarankiška kariuomenės rūšis.³⁰³ 1936–1938 m. karo laivas „Prezidentas Smetona“ kasmet į jūrą išplaukdavo po 10–12 kartų, lankydavosi Liepojoje, kur buvo remontuojamas, o ilgiausia kelionė buvo aplink Gotlando salą.³⁰⁴

²⁹⁴ GAMZIUKAS, A. Op. cit., p. 51.

²⁹⁵ Nors autorius pateikė gana prieštarigus duomenis, nurodė, kad Lietuvos karo aviacija 1939 m. turėjo 115 lėktuvų, bet mini 133 vienetus: 3 *Alb J-II*, 1 *Alb C-XV*, 2 *Fok D-VII*, 1 *Šm-20*, 4 *LVGC-VI*, 14 *A-120*, 9 *CR-20*, 5 ANBO-III, 4 ANBO-V, 3 ANBO-VI, 20 ANBO-IV (nors jų buvo pagaminta tik 15 vnt.), 13 *D-501*, 14 *G-GI*, 3 *Bü*, 10 ANBO-51, 20 ANBO-41, 1 ANBO-VIII, 2 *DM-98A*, 2 *AVRO-626*, 1 *Lithuanica II*: LIEKIS, A. *Lietuvos karo ...*, p. 435–436.

²⁹⁶ RAMOŠKA, G. Lėktuvai, pagaminti..., p. 80.

²⁹⁷ POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 18.

²⁹⁸ JURKŠTAS, V. P. *Albatros C XV*. *Karys*, 1992, Nr. 7, p. 14.

²⁹⁹ JURKŠTAS, V. P. *L.V.G. C VI*. *Karys*, 1992, Nr. 3, p. 8–9.

³⁰⁰ LIEKIS, A. *Lietuvos karo...*, p. 525.

³⁰¹ BUTKUS, V. Karinis laivas „Prezidentas Smetona“. *Karys*, 1991, Nr. 3, p. 32.

³⁰² POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 18.

³⁰³ JURKŠTAS, V. P. Jūrų kapitonas Antanas Kaškelis. *Karys*, 1991, Nr. 12, p. 15.

³⁰⁴ BALTUŠKA, R. Lietuvos karo laivynas. *Kardas*, 1995, Nr. 5–6, p. 27.

Klaipėdai ir visam pajūriui ginti reikėjo laivyno, nes vien sausumos pajėgos to sėkmingai atlikti negalėjo. G. Surgailis konstatavo, kad Lietuvos kariuomenės laimėjimai karinio laivyno kūrimo srityje buvo minimalūs. Nors kariuomenės štabas karo laivui „Prezidentas Smetona“ ir pasienio apsaugos laivams kėlė uosto kontrolės uždavinius, amžininkai suvokė, kad tai nerealu. Laivo „Prezidentas Smetona“ vadas mjr. A. Kaškelis 1936 m. lapkričio 26 d. siuntė raportą 6-ojo PP vadui, kad karo laivas su turima ginkluote Klaipėdos uosto kontrolės plane keliamų užduočių negali sėkmingai atlikti. Laivas iki SSRS okupacijos 1940 m. nebuvo perginkluotas.³⁰⁵ Klaipėdos uosto ir pasienio kontrolei karo laivas netiko, nes buvo silpnai ginkluotas ir pasenusios konstrukcijos.³⁰⁶ G. Surgailis rašė, kad „karo laivas „Prezidentas Smetona“ buvo daugiau simbolinis nei tikras karo laivas, nes jau buvo ir morališkai, ir fiziškai susidėvėjęs. Jis tegalėjo išvystyti tik pusę pradinio greičio, sunaudodamas labai daug kuro. Tai gerai suprato ir Lietuvos vadovybė. Buvo kuriama rimta Lietuvos karo laivyno vystymo programa, tačiau ji nebuvo įgyvendinta“.³⁰⁷ Dėl blogų prožektorių, silpnos ginkluotės ir menkų radijo stoties galimybių karo atveju „Prezidentas Smetona“ būtų tapęs plaukiojančiu taikiniu.³⁰⁸ 1939 m. kariuomenės tiekimo viršininkas div. gen. Z. Gerulaitis savo raporte rašė, kad jūrininkai karo laivą vadino „nei šis, nei tas“. Jį geriau apginkluoti nebuvo verta, nes vos kelių milimetrų korpuso metalą galėjo peršauti kulkosvaidis, ir laivas būtų nuskendęs. Kariuomenės tiekimo viršininkas konstatavo, kad laivas karo atveju tinka tik minavimo darbams, bet neturi ir minu.³⁰⁹

Karo atveju laivo „Prezidentas Smetona“ vadui turėjo paklusti pasienio policijos kateriai, kurie turėjo užtikrinti uosto kontrolę ir buvo ginkluoti 37 bei 20 mm pabūklais ir kulkosvaidžiais. Pasieniečių motorinių barkasų „Savanoris“ ir „Lietuvaitė“ mediniai korpusai buvo seni ir supuvę. Laivų „Šaulys“, „Aitvaras“, „Žaibas“ ir „Partizanas“ būklė buvo geresnė.³¹⁰ Šie laivai kartu su karo laivu „Prezidentas Smetona“ sudarė visą karinį laivyną.³¹¹

Labai svarbus veiksnys pakrančių gynybai buvo jūrinė artilerija, kurią sudarė: kranto ir laivų artilerija. Krantų artilerijos paskirtis buvo naikinti prieš laivus jūroje ir remti savo laivyną.³¹² Lietuva buvo atsilikusi jūrinės artilerijos srityje nuo savo kaimynių Latvijos ir Estijos.³¹³ Ji visai neturėjo pakrančių gynybai skirtos jūrinės artilerijos, tik planuota kurti pakrančių apsaugos artilerijos

³⁰⁵ SURGAILIS, G. *Lietuvos karinis laivynas...*, p. 26–31.

³⁰⁶ VAREIKIS, V. M-59 – „Prezidentas Smetona“ – „Pirmūnas“ – T-51 „Otičnik“. *Mažoji Lietuva*, 1991 m. lapkričio 14 d., Nr. 44 (134), p. 14.

³⁰⁷ SURGAILIS, G. Lietuvos karo laivynui – 60 metų. *Karys*, 1995, Nr. 7, p. 26–27.

³⁰⁸ VAREIKIS, V. *Klaipėda XX...*, p. 39.

³⁰⁹ Kariuomenės tiekimo viršininko 1939 m. rugpjūčio 22 d. raportas Krašto apsaugos ministrui. LCVA, ap. 384, b. 1069, p. 163–164, 166–167.

³¹⁰ Kariuomenės tiekimo viršininko 1939 m. rugpjūčio 22 d. raportas Krašto apsaugos ministrui. LCVA, ap. 384, b. 1069, p. 152–159.

³¹¹ Kariuomenės tiekimo viršininko 1939 m. rugpjūčio 22 d. raportas Krašto apsaugos ministrui. LCVA, ap. 384, b. 1069, p. 7–19.

³¹² *Enciklopedinis karybos žodynas*. Sud. P. A. ČIOČYS et al. Vilnius, 2008, p. 39–40.

³¹³ МЕЛКОНОВ, Ю. *Пушки Курляндского берега*. Рига, 2005, с. 94–96.

bateriją.³¹⁴ Pirmojo pasaulinio karo ir tarpukario patirtis liudijo, kad per valandą nuo laivų pastebėjimo į krantą galima išsodinti iki 15 000 vyrų desantą,³¹⁵ sutrukdyti kariuomenės mobilizaciją ir koncentraciją. Nors kariuomenės vadovybė planavo plėsti laivyną, tačiau šie darbai labai vėlavo.

4-ajame dešimtmetyje Latvija turėjo 9 karo laivus (2 iš jų povandeninius) su bendra 2737 t vandentalpa, o Estija – 16 laivų su 2347 t vandentalpa. Pasaulyje Lietuva su vienu 550 t vandentalpos laivu lenkė tik Čekoslovakiją, kuri turėjo 23 upių laivus su 490 t vandentalpa, ir Albaniją, kuri turėjo 4 laivus su 184 t vandentalpa.³¹⁶

Karo laivyno karininkas P. Labanauskas 1939 m. „Karde“ rašė, kad daug kalbama apie karinį laivyną, bet mažai nuveikta. Jis pažymėjo, kad būtina iš atsargos atšaukti karo laivynui tinkamus karininkus, įsteigti Krantų apsaugos viršininko pareigas ir į užsienį siųsti kuo daugiau būsimų jūrų karininkų, nes jiems parengti reikia 4–5 metų.³¹⁷

Remdamasis neoficialiais duomenimis A. Pociūnas nurodė, kad karo laivus Lietuvai turėjo statyti Prancūzijos Bordo ir Bresto laivų statyklos. Buvo planuota pastatyti 9 laivus. 2 minininkus, kurių vandentalpa turėjo būti 1340 t, matmenys 3,5 x 1 0,5 x 97 m, greitis 18 mazgų, įgula 130 žmonių. Ginkluotė: 4 x 100 mm pabūklai, 2 x 75 mm pabūklai, 2 x 40 mm pabūklai ir 4 x 20 mm pabūklai, taip pat 2 giluminių bombų aparatai ir 272 minos. 2 povandeninius laivus, kurių vandentalpa turėjo būti 669 t paviršiuje ir 925 t po vandeniu. Laivo matmenys 4,9 x 7,1 x 66 m, greitis ant vandens 12 mazgų, po vandeniu 9 mazgai. Laivai turėjo būti ginkluoti 75 mm zenitiniu pabūklu ir 4 x 550 mm torpedų aparatais su 36 torpedomis. 4 pakrančių apsaugos laivai turėjo būti 700 t vandentalpos, matmenys 2,8 x 7,7 x 81 m, greitis 34,5 mazgo. Laivai turėjo būti ginkluoti zenitiniu pabūklu 2 x 100 mm, 2 x 37 mm ir sugretintu 500 mm torpedų aparatu. Plaukiojanti bazė povandeniniams laivams turėjo būti 5747 t vandentalpos, matmenys 5,8 x 17,2 x 122 m, greitis 17 mazgų, įgula – 259 žmonės. Laivo ginkluotė: zenitiniai pabūklai 4 x 100 mm, 2 x 37 mm ir 9 kulkosvaidžiai. Buvo planuojama steigti upių laivyną ir karo laivyno bazes Klaipėdoje ir Šventojoje.³¹⁸ Tačiau iki šiol istoriografijoje nėra archyviniais dokumentais paremtų, publikuotų ir aptartų Lietuvos karo laivyno vystymo planų, kuriems būtų pritaręs Kariuomenės štabas arba Lietuvos vyriausybė. Remiantis archyviniais duomenimis, 1939 m. vasario 3 d. Lietuvos Ministrų Taryba buvo pritarusi Vidaus reikalų ministro siūlymui, suderinus su Krašto apsaugos ministerija, pirkti jūros kranto apsaugos laivą.³¹⁹

Planų, kokio Lietuvai reikia karo laivyno, buvo ne vienas. 1936 m. balandžio 17 d. atsargos gen. lttn. T. Daukantas parengė „pro memoria“, kuriame Lietuvai siūlė įsigyti mažiausiai 2 povandeninius laivus (400–650 t), 2 tralerius (250 t) ir 400 jūrų minų, o tai turėjo kainuoti 19 mln. Lt.

³¹⁴ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija..., p. 169.

³¹⁵ SURGAILIS, G. Lietuvos karinis laivynas..., p. 125.

³¹⁶ JURKŠTAS, V. P. Jūrų kapitonas..., p. 15.

³¹⁷ LABANAUSKAS, P. Neatidėliotinu reikalu..., p. 38–40.

³¹⁸ POČIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 18.

³¹⁹ Lietuvos Respublikos Ministrų Taryba, 1939 m. vasario 7 d. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 522, l. 5.

1936 m. gegužės 25 d. sudaryta speciali karinė komisija svarstė pakrančių gynybos klausimus. Komisija išsakė tokią pat nuomonę kaip ir T. Daukantas.³²⁰ 1938 m. pradžioje kpt. ltn. V. Kuizinas siūlė įsigyti 2 patranklaivius (2200 t), 2 povandeninius laivus (400–450 t), 6 torpedinius katerius bei 4 tralerius ir įrengti karo laivyno bazines Klaipėdoje bei Šventojoje. Šis planas turėjo kainuoti apie 48,8 mln. Lt. Kpt. ltn. V. Kuizinas siūlė jį realizuoti per 10 metų, nuo 1939 iki 1948 m.³²¹ 1934 m. K. Škirpa siūlė įsigyti 9 krantų artilerijos pabūklus ir 8 hidroplanus.³²²

Tarpukariu Lietuva nespėjo sukurti Klaipėdos uostą ir pakrantę pajėgaus ginti karinio laivyno ir infrastruktūros, nors įvairių planų buvo ne vienas. Iš dalies tokį menką dėmesį laivynui lėmė ir būtinumas stiprinti sausumos pajėgas bei pati gynybos doktrina – gintis traukiantis į krašto gilumą, o ne vesti gynybinius mūšius pasienyje.

4.5. Kariuomenės rezervai ir mobilizacinės galimybės

4-ojo dešimtmečio Lietuvos rezervus ir mobilizacines galimybes išsamiai buvo aprašęs gen. št. plk. K. Škirpa 1934 m. raporte Vyriausiojo štabo viršininkui. K. Škirpa nurodė, kad 1932 m. Lietuvoje buvo 2 407 343 gyventojai (1 154 283 vyrai, 1 253 060 moterų). O su prieaugiu 1934 m. – apie 2 450 000. Lietuva krašto gynybai turėjo galėti pašaukti 1/8 gyventojų, apie 300 000 vyrų. Šis teorinis samprotavimas patvirtintas skaičiais: 1932 m. vyrų nuo 20 iki 45 metų buvo 386 505. Nurodyta, kad 15–20% (77 300) nebus šaukiami į kariuomenę dėl sveikatos, tarnybos valstybės institucijose arba slapstysis ir lieka 309 200 vyrų. Taip pat teigiama, kad Pirmojo pasaulinio karo metu Vokietija ir Prancūzija visuotinės mobilizacijos metu pašaukė apie 1/6–1/5 savo gyventojų.³²³ Aptariamuoju laikotarpiu šiaurinėse kaimyninėse valstybėse vyrų atsargos laikotarpis buvo ilgesnis nei Lietuvoje: Latvijoje atsargos vyrų amžius buvo nuo 21 iki 50 m., Estijoje – nuo 21 iki 55 m., o Suomijoje – net nuo 21 iki 60 m.³²⁴ Tokiu atveju Lietuva teoriškai maksimaliai galėjo mobilizuoti apie 480 000 vyrų iš Didžiosios Lietuvos.³²⁵ 1939 m. sausio 1 d. Didžiojoje Lietuvoje gyveno 1 168 410 vyrų (48,25% visų gyventojų).³²⁶ Į kariuomenę buvo šaukiami 21 m. sulaukę jaunuoliai, tarnyba truko 1,5 metų, o atsargoje vyrai būdavo iki 45 metų.³²⁷ K. Škirpa nurodė, kad 1934 m. Vyriausiojo štabo duomenimis, Lietuvoje buvo: I rūšies (nuo 21 iki 35 m.) 121 246 rezervistai ir II rūšies (nuo 36 iki 45 m.)

³²⁰ SURGAILIS, G. *Lietuvos karinis laivynas...*, p. 114–116.

³²¹ *Ibid.*, p. 142.

³²² VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. T. 22. Red. G. SURGAILIS. 2007, p. 398.

³²³ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. T. 21. Red. G. SURGAILIS. 2006, p. 334; 345–346.

³²⁴ Pabaltijo kraštų kariuomenės. *Karys*, 1934, Nr. 42, p. 869.

³²⁵ 1938 m. gruodžio 31 d. Lietuvoje buvo 2 575 363 gyventojai, iš jų 153 793 Klaipėdos krašte, Didžiojoje Lietuvoje – 2 421 570 gyventojų; *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* Kaunas, 1939, p. 1–2.

³²⁶ 1939 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 2 421 570 gyventojai: 1 168 410 vyrų ir 1 253 160 moterų; *Lietuvos statistikos metraštis 1939 m.* Kaunas, 1940, p. 16.

³²⁷ SURGAILIS, G. *Lietuvos Respublikos kariuomenė...*, p. 11.

22 780 rezervistų, iš viso 144 026 rezervistai. Čia nebuvo priskaičiuoti 3200 atsargos ir 1310 tikrosios tarnybos karininkų ir karinę prievolę atliekantys šauktiniai. K. Škirpa samprotavo, kad Lietuvos kariuomenę po mobilizacijos turėjo sudaryti 9 pėstininkų divizijos, – tai siūlė pasiekti per keturis trimečius (t. y. 12 metų: 1936–1947 m.), išigyjant reikiamus ginklus ir turta. K. Škirpos manymu, tam reikėtų apie 300 000 000 Lt.³²⁸ Tokiu atveju turint ginklų ir amunicijos 9 pėstininkų divizijoms, į kariuomenę, pagal K. Škirpos planą, karo atveju turėjo būti mobilizuoti 183 543 kariai, o 116 457 vyrai turėjo likti rezerve.³²⁹ Verta pažymėti, kad pagal K. Škirpos planą V PD turėjo būti suformuota 1939 m. Kariuomenės štabas 1939 m. kovo 14 d. pakeitė mobilizacijos tvarkaraštį ir Plungės–Telšių–Mažeikių teritorijoje numatė mobilizuoti V PD.

G. Surgailis nurodė, kad 1935 m. buvo numatyta pašaukti 120 000 karių, kurie turėjo sudaryti 19 pėstininkų pulkų ir 12 pasienio apsaugos batalionų. Karinei prievolei priklausė 500 000 vyrų, t. y. apie 20% Lietuvos gyventojų. Iki 1934 m. valstybę parengti karui buvo skirtos 72 val. 1935 m. suorganizuotos 3 priedangos grupės, kurios kartu su artilerija ir kavalerijos pulkais žygiui turėjo pasirengti per 6 val. po nuo įsakymo, kiti koviniai daliniai – per 30 val., o tarnybos ir įstaigos – per 48 val.³³⁰

1937 m. gruodžio 1 d. trijų pėstininkų divizijų apskaitoje buvo 125 604 (I PD – 38 568, II PD – 44 790, III PD – 42 246) 1902–1918 m. gimimo atsargos kariai. 1939 m. sausio 1 d. duomenimis, kariuomenę po mobilizacijos turėjo sudaryti 125 433 kariai,³³¹ 5,18% visų tuometinės D. Lietuvos gyventojų, nes Klaipėdos krašto rezervistų buvo nuspėsta nemobilizuoti. Tai buvo akivaizdi pažanga palyginus su 1926 m., kai kariuomenėje buvo 12 387 žmonės (iš jų 1259 karininkai, 11 714 karių ir 673 laisvai samdomi asmenys), o rezerve – 966 karininkai ir 74 932 kariai.³³² Kaip rašė K. Škirpa, Lietuva 1934 m. turėjo 4590 karininkų, iš jų 3280 atsargoje, bet tinkamus tarnybai nurodė buvusius tik apie 2000 atsargos karininkų.³³³ To skaičiaus karininkų turėjo užtekti planuoti 125 433 vyrų kariuomenei.³³⁴ Karininkai buvo rengiami karo mokykloje, kur 1919–1940 m. buvo parengtas 1631 karininkas (išleista 20 laidų), o 1927–1939 m. – 2585 atsargos karininkai (14 laidų), kurie sudarė

³²⁸ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. T. 22. Red. G. SURGAILIS. 2007, p. 393; 399; 411–418.

³²⁹ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. T. 21. Red. G. SURGAILIS. 2006, p. 422.

³³⁰ KASPARAVIČIUS, A.; MIELIAUSKAS, T. Lietuvos – Lenkijos..., p. 157.

³³¹ VAIČENONIS, J. *Lietuvos kariuomenė valstybės...*, p. 32.

³³² Vyriausiojo štabo viršininko 1926 m. liepos 27 d. raportas Krašto apsaugos ministrui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 536, l. 5, 13.

³³³ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. T. 22. Red. G. SURGAILIS. 2007, p. 396–397.

³³⁴ Pagal K. Škirpos skaičiavimus, 183 543 vyrų kariuomenei reikėjo 6555 karininkų, vidutiniškai 1 karininkas 28 kariams (183 543 : 6555 = 28). Taigi 125 443 karių kariuomenei reikėjo apie 4480 karininkų. Latvijoje 1 karininką turėjo maždaug 35 kariai, Estijoje – 21 (Latvija planavo turėti 143 418 karių kariuomenę ir turėjo apie 4000 karininkų, Estija planavo turėti 105 749 karių kariuomenę ir turėjo 5087 karininkų): SALO, U. Eesti kaitseväe valmisolek ja vastupanuvõimalused 1939. Magistrinis darbas [interaktyvus]. Tartu, 2005, p. 277 [žiūrėta 2008-10-08]. Prieitis per internetą: <<http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2005/b17447136/tekst.pdf>>.

atsargos karininkų pagrindą.³³⁵ Aspirantų rengimas ypač suaktyvėjo kariuomenės vadu tapus S. Raštikiui. Reformų metu buvo parengti 1083 (41,9%) atsargos karininkai³³⁶ (X–XIV laidos).

Pagal Klaipėdos krašto konvencijos 13 str. autonomijos vyrai, Lietuvos piliečiai, *ipso facto* įgiję Klaipėdos vietos gyventojų požymį, į Lietuvos kariuomenę buvo pradėti imti nuo 1930 m. sausio 1 d.³³⁷ Iki tol pagal 1923 m. gegužės 18 d. įsakymą buvo imami tik savanoriai, pastarųjų padaugėjo tik nuo 1927 m., kai buvo įsteigta Klaipėdos krašto komendantūra. Nuo 1927 m. iki 1933 m. savanoriais į Lietuvos kariuomenę stėjo 320 krašto vyrų, dar maždaug tiek pat netiko dėl sveikatos būklės. Per pirmuosius trejus metus, 1930–1933 m., kai krašte įsigaliojo karo prievolė, nuo jos pasislėpė 62 šauktiniai iš Klaipėdos krašto.³³⁸ Į kariuomenę 1937 m. iš Klaipėdos krašto buvo pašaukti 779 naujokai (419 lietuvių, 345 vokiečiai ir 15 kitų tautybių). Konfesiniu požiūriu 599 (76,7%) iš jų buvo evangelikai liuteronai, 159 (20,35%) katalikai, 2 (0,25%) reformatai, 21 (2,7%) kitų konfesijų atstovas. 1937 m. 319 vyrų, 27,86% visų šauktinių (Lietuvos vidurkis – 28,01%), iš Klaipėdos krašto į Lietuvos kariuomenę nebuvo priimti. 53 (4,63%) iš jų buvo pripažinti visiškai netinkamais karo tarnybai, 117 (10,22%) laikinai atidėta tarnyba, 149 (13,01%) pripažinti tinkami, tik ne rikiuotės daliniuose. Tautiškai „susipratusių“ lietuvių skaičius buvo labai mažas.³³⁹ Į kariuomenę siūlyta imti kuo mažiau vokiškai nusiteikusių, jiems neleisti tarnauti 6-ajame PP ir nemokyti karybos vokiečių.³⁴⁰ 1939 m. kovo 11 d. štabas nurodė iš Klaipėdos imti tik savanorius, o jau pašauktus ir tarnauti nenorinčius krašto gyventojus paleisti.³⁴¹ Klaipėdos krašto rezervistus numatė skirti į skirtingas divizijas: Klaipėdos apskrities – į III PD, Šilutės apskrities – į I PD, Pagėgių apskrities – į II PD.³⁴² Kariuomenės štabo III skyrius 1939 m. kovo 3 d. nurodė 6-ąjį PP be vieno bataliono mobilizuoti Kretingoje, vieną priedangos sudėties batalioną palikti Klaipėdoje ir jo nemobilizuoti. Šis pakeitimas turėjo būti vykdomas neatidėliojant. Buvo nurodyta Klaipėdos krašte nemobilizuoti rezervistų.³⁴³ 1937 m. Klaipėdos krašte buvo 6031 Lietuvos kariuomenės rezervistas. Rezervistai buvo gimę 1902–1916 m., 839 iš jų – Šilutės apskrityje, 1389 – Pagėgių apskrityje, 3803 – Klaipėdos apskrityje.³⁴⁴

Pradėjus į kariuomenę šaukti vyrus, gimusius Pirmojo pasaulinio ir Nepriklausomybės karų metais (1914–1920), kariuomenė susidūrė su naujokų trūkumo problema, nes pagal planą kasmet reikėjo 16 400 naujokų, o 1914 m. buvo gimę 18 461 berniukas, 1917 m. – 14 726. 1938 m. į naujokų

³³⁵ I aspirantų laida 46 karininkai (1927), II – 14 (1927), III – 86 (1928), IV – 81 (1929), V – 229 (1930), VI – 475 (1931), VII – 240, VIII – 187, IX – 144, X – 132, XI – 212, XII – 254, XIII – 239 (1938), XIV – 246 (1939): AŽUBALIS, A. Op. cit., p. 69, 80–85, 89.

³³⁶ VAIČENONIS, J. *Lietuvos kariuomenė valstybės...*, p. 43–44.

³³⁷ Klaipėdos konvencijos 13 straipsnis: „Asmenys, kurie bus įgiję Klaipėdos Teritorijos vietos gyventojų požymį einant straipsniais 8 ir 10, bus atleisti nuo kariuomenės tarnybos ligi 1930 metų sausio 1 d.“: CHANDAVOINE, I. Op. cit., p. 162.

³³⁸ Klaipėdiečiai mūsų kariuomenėje. *Karys*, 1934, Nr. 2, p. 28–29.

³³⁹ Kariuomenės štabo III skyriaus samprotavimai klaipėdiečių karo prievolės reikalui. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 562, l. 9–10.

³⁴⁰ *Ibid.*, l. 13.

³⁴¹ Klaipėdos krašto gyventojų karinės prievolės reikalui 1939 m. kovo 11 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 562, p. 25–26.

³⁴² Kariuomenės mobilizacijai parengti ir vykdyti direktyva 14. 1935 m. rugpjūčio 16 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 11.

³⁴³ Kariuomenės štabo III skyrius 1939 m. kovo 3 d. Nr. 31637. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 177.

³⁴⁴ Atsargos karių skaičius, 1937 m. birželio 1 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 505, l. 26–28.

sąrašus buvo įtraukti tik 16 407 vyrai (buvo šaukiami vyrai, gimę 1916 m.), o pašaukta tik apie 12 000, t. y. 73% reikiamo kontingento. 1937 m. 28,01% visų į sąrašus įtrauktų tikrosios tarnybos karo prievolinkų dėl įvairių priežasčių karo tarnybai netiko (6,6% visiškai netiko, 7,23% laikinai netiko, 14,18% tiko tik nerikiuotės tarnybai). Dėl šios priežasties kariuomenėje buvo apie 6000, arba 25%, šauktinių karių trūkumas. Ši krizė turėjo baigtis 1942 m. pradėjus šaukti 1921 m. Gimusiųosius.³⁴⁵ Didelis trūkumas šauktinių karių buvo 1939 m. pavasarį, kai 1939 m. kovo 22 d., paleidus 1938 m. šaukimų 785 šauktinius iš Klaipėdos karšto, trūko 9005 šauktinių, o pavasario šaukimo sąrašuose buvo tik 4595 tinkami vyrai.³⁴⁶ 1938–1939 m. Lietuvos kariuomenėje tikrosios tarnybos karių – šauktinių buvo apie 18 000–19 000³⁴⁷, nors pagal tuometinę etatų ir komplektavimo tvarką turėjo vykti 3 šaukimai – apie 24 600 šauktinių karių. Šis trūkumas neleido iki galo sukompaktuoti karinių dalinių ir sunkino karinį mokymą. Kartu valstybė kasmet sutaupydavo apie 7,2 mln. Lt, nes vieno kario išlaikymas per mėnesį valstybei kainuodavo apie 100,12 Lt (per metus – 1201,44 Lt).

Prie numatytų po mobilizacijos 125 433 vyrų kariuomenės žmoniškųjų išteklių verta pridėti LŠS narius ir policiją bei pasieniečius. Pastarųjų vaidmuo turėjo būti svarbus saugant užnugarį, strateginius objektus ir trikdant priešo veiksmus okupuotoje teritorijoje. Šauliai, likę prieš užimtoje teritorijoje, turėjo pradėti partizaninį karą. Tokia šaulių veikla turėjo būti rimta parama kariuomenei, nes užnugaryje esantieji būtų atlaisvinę reguliariosios kariuomenės dalinius. Pasienio policininkai ir pasienio zonų šauliai turėjo sudaryti PAB branduolius. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvoje buvo apie 3500 pasienio policininkų.³⁴⁸ 1934 m. pabaigoje pasienio policijos etatų skaičius buvo padidintas iki 2022 žmonių. 1939 m. spalio mėn. Lietuvoje buvo 2944 viešosios, geležinkelių, privatinės ir rezervo policijos policininkų. 1938–1939 m. buvo įsteigti papildomi 2066 policininkų etatai, o 1940 m. pradžioje iš viso policijoje tarnavo apie 6000 pareigūnų.³⁴⁹ LŠS 1939–1940 m. buvo 42 000 rikiuotės šaulių, tačiau dalis jų mobilizacijos metu galėjo būti pašaukti į reguliariosios kariuomenės dalinius, šauliai sudarė PAB dalį. Ginklų LŠS turėjo maždaug 11 000 vyrų, nors kariuomenės sandėliuose buvo pakankamas šautuvų rezervas. Aprūpinus kariuomenę buvo galima ir visus šaulius apginkluoti jų nemobilizavus. Taigi Lietuvos ginkluotąsias pajėgas karo atveju galėjo sudaryti nuo 143 000 iki 174 000 vyrų,³⁵⁰ arba apie 5,91–7,19% D. Lietuvos gyventojų, nes Klaipėdos karšte 1939 m. rezervistų mobilizacija neturėjo būti vykdoma. Panašų skaičių yra nurodęs ir J. Vaičenonis: „...per penkerius

³⁴⁵ Kariuomenės štabo III skyriaus samprotavimai klaipėdiečių karo prievolės reikalui. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 562, l. 9–11.

³⁴⁶ 1939 m. pavasarį kariuomenei reikėjo 8220 šauktinių karių, arba 1/3 viso kontingento. Be to, reikėjo kompensuoti 785 paleistų 1938 m. šaukimo klaipėdiečių skaičių (8220 + 785 = 9005). LCVA, f. 929, ap. 5, b. 563, l. 68.

³⁴⁷ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai..., p. 170–171.

³⁴⁸ *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*. Sud. A. EIDINTAS; G. RUDIS. Kaunas, 1989, p. 122.

³⁴⁹ MANČINSKAS, Č. *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais*. Vilnius, 1998, p. 24–25.

³⁵⁰ 1935 m. LŠS iš 24 976 rikiuotės šaulių 52% buvo rezervistai: 880 karininkų, 9556 I rūšies ir 2558 II rūšies atsarginiai. Kariuomenėje netarnavo ir nebuvo rezerve 11 982 rikiuotės šauliai. 1939 m. LŠS turėjo 10 053 „Mauzer“ 7,92 mm šautuvus, 88 lengvuosius ir 1 sunkųjį kulkosvaidį bei 316 pistoletų. Lietuvos karines pajėgas karo metu galėjo sudaryti nuo 144 000 (kariuomenė, policija, pasieniečiai ir ginkluoti šauliai, 125 500 + 4000 + 3500 + 11 000) iki 175 000 (kariuomenė, policija, pasieniečiai ir visi rikiuotės šauliai, 125 500 + 4000 + 3500 + 42 000) vyrų: LIEKIS, A. *Lietuvių karyba...*, p. 1058; POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenės ginkluotė..., p. 30.

metus (1935–1939 – *aut.*) kariuomenė jau buvo pasirengusi mobilizuoti ir aprūpinti 150–160 tūkst. karių pakankamai gerais ginklais“.³⁵¹ Tokį kariuomenės dydį lėmė ne žmonių – rezervistų stygius, o ginkluotės trūkumas. S. Raštikis rašė, kad „...turėdamas galvoje Lietuvos gyventojų ir atsargos karių skaičių, valstybės medžiaginius resursus ir apginklavimo galimumus, padariau išvadą, kad karo atveju mes turėtume iš karto pastatyti ant kojų keturias stiprias pėstininkų divizijas <...>. Ateityje galima būtų padidinti divizijų skaičių iki šešių. <...> nes tuo tarpu dar negalėjome jų apginkluoti. Dėl šios priežasties ir bendrame plane, be keturių divizijų, buvau numatęs dar dvi mažiau ginkluotas pėstininkų brigadas. Viskas tai buvo daroma ne dėl žmonių ir kariškai apmokytų atsargos karių trūkumo, bet dėl lėšų ir ginklų stokos. Atsargos karių mums netrūko“³⁵². 1936–1937 m. Latvija paskelbus mobilizaciją galėjo mobilizuoti 160 000 ginkluotų vyrų (apie 8% valstybės gyventojų), be policijos ir *Aizsargi*, iš jų 17 000 instruktorių ir apie 4000 karininkų. Kariuomenę turėjo sudaryti 7 pėstininkų divizijos. Taikos metu buvo 4 pėstininkų Divizijos.³⁵³ Pagal parengtus planus 1939–1940 m. po mobilizacijos kariuomenę turėjo sudaryti 143 418 vyrų (7,35% valstybės gyventojų),³⁵⁴ o Estijos kariuomenę karo atveju turėjo sudaryti 105 749 žmonės (9,3% valstybės gyventojų), iš jų 5087 karininkai ir 15 005 puskarininkiai.³⁵⁵

Karo metu aktualus būtų tapęs kariuomenės aprūpinimas maistu. Tuo tikslu dar taikos metais buvo kaupiamos atsargos, bet karo atveju pagrindiniai ištekliai turėjo būti surenkami vietose. Šiuo klausimu turėjo rūpintis kariuomenės intendantūra. Iš gyventojų maisto produktai turėjo būti superkami arba rekvizuojami, išduodant vėlesnio atsiskaitymo čekius. Svarbu buvo, kad krašte būtų pakankami maisto ir pašarų ištekliai. 4-ojo dešimtmečio metiniai Lietuvos javų ir bulvių ištekliai buvo: apie 550 000 t rugių, 220 000 t kviečių, 220 000 t miežių, 55 000 t žirnių, 1 500 000 t bulvių. 1934 m. Lietuvoje buvo 1 315 340 raguočių, 1 288 440 kiaulių, 1 309 850 avių ir ožkų. Per metus 200 000 karių kariuomenei aprūpinti mėsa reikėjo apie 230 000 raguočių.³⁵⁶ Vadinasi, planuojamai 125 433 žmonių kariuomenei mėnesiui turėjo būti paruošta apie 12 000 raguočių. Pagal J. Baltrušio 1935 m. pateiktus skaičiavimus, 200 000 žmonių kariuomenei, kariuomenės štabo 1939 m. planuojamai 125 433 žmonių kariuomenei mėnesiui apytikriai būtų reikėję: 2845 t rugių, 151 t kviečių, 377 t kruopų, 942 t kiaulienos, 226 t sviesto (riebalų), 1507 t žalių bulvių, 678 t daržovių, 94 t druskos, 113 t cukraus, 18,8 t kavos. Remiantis J. Baltrušio skaičiavimais (10 priedas, p. 121) ir įvertinant reikiamų produktų kiekį 1939 m. kainomis, išeina, kad 200 000 karių maistas kainuotų apie 5,4 mln. Lt

³⁵¹ BRATIKAS, L. Žvilgsnis į svarbiausius Lietuvos kariuomenės žingsnius. *Kardas*, 2008, Nr. 6, p. 17.

³⁵² RAŠTIKIS, S. *Kova dėl Lietuvos*. T. 1. Vilnius, 1990, p. 325.

³⁵³ PĖTERSONS, A. Op. cit., l. 83, 95.

³⁵⁴ SALO, U. *Eesti kaitseväe valmisolek ja vastupanuvõimalused* 1939. Magistrinis darbas [interaktyvus]. Tartu, 2005, p. 277 [žiūrėta 2008-10-08]. Prieitis per internetą: <<http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2005/b17447136/tekst.pdf>>.

³⁵⁵ KAASIK, P. The disbanding of the Estonian Army and Military establishments. In *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. Ed. by T. HIIO, M. MARIPUU, I. PAAVLE. Tallinn, 2006. l. 143–145.

³⁵⁶ BALTUŠIS, J. Maisto produktų ištekliai Lietuvoje karo perspektyvoje. *Mūsų žinynas*, 1935, t. 28, Nr. 122, p. 451, 463.

per mėnesį, o vienam žmogui – apie 27 Lt. Taigi 1939 m. pradžioje planuotos 125 433 žmonių kariuomenės maitinimas per mėnesį būtų kainavęs apie 3,4 mln. Lt. V. Statkus rašė, kad vieno kareivio maitinimas per mėnesį kainavo 23,94 Lt, arba 27,89 Lt, jei karys būtų maitinamas sausu daviniu.³⁵⁷ K. Škirpa nurodė, kad per metus taikos metu kareivio išlaikymas kainavo 604,82 Lt: apranga 252,70 Lt (dalis aprangos: diržai, kuprinės, šalmai ir kita ekipuotė buvo naudojama po keletą ar keliolika metų – *aut.*), maistas 352,12 Lt.³⁵⁸ 1939 m. rudenį mobilizuotų karių išlaikymas per mėnesį kainavo apie 10 mln. Lt.³⁵⁹ Bet ši suma, matyt, yra labai suapvalinta ir į ją įeina ne tik maitinimas ir apranga, bet ir pastatų eksploatavimo, šildymo išlaidos, atlyginimai ir t. t.

Pagal V. Statkaus pateiktas kariuomenės dangos ir aprangos lenteles vienam kariui apranga apytikriai kainavo 362,55 Lt, patalynė 48,90 Lt, ekipuotė (vad. „šarvuotė“: kuprinė, gertuvė, diržai ir t. t.) 132 Lt³⁶⁰, t. y. viską sudėjus apie 550 Lt, bet neįvertinant, kad karininkų, puskarininkų, kavalerijos ir kt. dalinių uniformos ir aprūpinimas nuo pėstininko skyrėsi ir buvo brangesnis, ir buvo skiriamas tik vienas aprangos ir avalynės komplektas. Kariuomenės intendantūrai sukaupti aprangą ir ekipuotę 125 000 karių galėjo kainuoti apie 70 mln. Lt. 1935 m. patvirtintame septynerių metų kariuomenės ginklavimo plane 1935–1941 m. intendantūrai buvo skirta 10,7–19,5 mln. Lt. Planą įgyvendinant intendantūra planavo įsigyti: 68 000 milinių už 3,5 mln. Lt, 66 000 mundurų už 2 mln. Lt, 55 000 kelnų už 1 mln. Lt, 60 000 batų už 2 mln. Lt, 50 000 kuprinių už 1,575 mln. Lt, 65 000 lauko kepurių už 0,3 mln. Lt, 118 000 vasarinių apatinių marškinių už 0,1 mln. Lt, 136 000 vasarinių apatinių kelnų už 0,1 mln. Lt, 123 000 autų porų už 0,1 mln. Lt, 77 000 pirštinių už 0,1 mln. Lt, 8600 ilgų kailinių už 0,5 mln. Lt, 20 000 trumpų kailinių už 0,5 mln. Lt, 62 000 trumpų kailinių be rankovių už 0,5 mln. Lt, 60 000 diržų apsijuosti už 258 000 Lt, 64 000 duonmaišių už 496 000 Lt, 72 000 gertuvių už 360 000 Lt, 59 000 katiliukų už 354 000 Lt, 62 000 puodelių už 33 000 Lt, 66 000 žygio palapinių už 1 mln. Lt, 10 440 balnų už 1,5 mln. Lt ir kito smulkaus turto. 1935 m. intendantūrai pagal ginklavimo planą buvo numatyta 1,8 mln. Lt, 1936 m. – 2 mln. Lt, 1937 m. – 1,525 mln. Lt, 1938–1941 m. kasmet – po 3 543 750 Lt.³⁶¹

A. Liekio pateiktais duomenimis manevrinio karo metu pėstininkams ir kavaleristams per dieną būtų reikėję po 120 šovinių šautuvui (karabinui), pionieriams – po 60 šovinių šautuvui (karabinui), o kituose daliniuose – po 20 šovinių šautuvui (karabinui). Lengvojo kulkosvaidžio dienos norma – apie 1000–3000 šovinių, o sunkiojo – 6000 šovinių. Minosvaidžiui buvo numatytos 125 minos, patrankai – 200 sviedinių, haubicai – 120 sviedinių, zenitinei patrankai – 300 sviedinių.³⁶² Remiantis tokiais

³⁵⁷ STATKUS, V. Op. cit., p. 563.

³⁵⁸ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas In *Karo archyvas*. T. 21. Red. G. SURGAILIS. 2006, p. 408.

³⁵⁹ EIDINTAS, A. Op. cit., p. 134.

³⁶⁰ STATKUS, V. Op. cit., p. 574–576, 577, 585.

³⁶¹ Ginklavimo planas. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 163, l. 12.

³⁶² LIEKIS, A. *Lietuvos karo...*, p. 1015.

skaičiavimais, vykstant manevriniam karui per dieną Lietuvos kariuomenei būtų reikėję apie 14,127 mln. šovinių.³⁶³ Tačiau teoriškai karo metu apie 1/3 kariuomenės likdavo užnugaryje – rezervai, tarnybos, štabai amunicijos praktiškai nenaudojo. Panašus santykis 2: 1 (fronte : užnugaryje) Pirmojo pasaulinio karo metu, 1918 m. spalio 1 d., Prancūzijos kariuomenėje (fronte buvo 1,683 mln., užnugaryje 0,8707 mln. karių).³⁶⁴ Be to, pirmosiomis karo dienomis karo veiksmuose būtų dalyvavusi ne visa kariuomenė, o tik 5 PAB ir Tauragės, Klaipėdos ir Marijampolės (pagal operatyvinį planą „V“) priedangos rinktinės. Dar verta pabrėžti, kad toks amunicijos kiekis galėjo būti reikalingas tik manevrinio karo metu, pozicinio karo atveju amunicijos sąnaudos būtų sumažėjusios 4 kartus.³⁶⁵ Taigi manevrinio karo metu dienai galėjo reikėti apie 9,418 mln. ($14,127 : 3 \times 2 = 9,418$ mln.), o pozicinio karo metu – 2,355 mln. šovinių. Artilerijai (patrankoms ir haubicoms) būtų reikėję apie 36 440 įvairių sviedinių, zenitinei artilerijai – apie 2700 sviedinių, o minosvaidžiams – apie 12 500 minų vienai karo diena.³⁶⁶ Jau minėta, kad Lietuva tuo metu turėjo apie 75 mln. 7,92 mm šovinių, 164 524 sviedinių patrankoms ir haubicoms bei 1800 minų minosvaidžiams. Remiantis šiuo skaičiavimu, amunicijos šautuvams ir kulkosvaidžiams būtų pakakę maždaug 7–8 manevrinio ir maždaug mėnesiui pozicinio karo metu. Pagal Lietuvos karinę doktriną buvo numatoma trauktis ginantis ir pajėgų vientisam frontui nepakako, taigi karas būtų buvęs labiau manevrinis nei pozicinis. K. Škirpa rašė savo kariuomenės reformų plane, kad 183 543 vyrų kariuomenei reikėjo apie 243 mln. šovinių atsargos pirmiems 2–3 karo mėnesiams.³⁶⁷ Taigi pagal K. Škirpos skaičiavimą 125 000 žmonių armijai galėjo reikėti 2–3 mln. šovinių per dieną. Kariuomenės ginklavimo valdyba numatė, kad reikiamas šaudmenų rezervas turėtų būti 90 mln. šovinių, artilerijai – 2000 sviedinių patrankoms, 1200 – 105 mm haubicoms ir 600 – 155 mm haubicoms,³⁶⁸ iš viso 348 200 sviedinių rezervą, taigi kariuomenei trūko apie 196 047

³⁶³ PD pagal etatus priklausė 12 052 šautuvai, PP priklausė 2695 šautuvai ($2695 \times 3 \times 120 = 970\,200$ šovinių), DLR priklausė 440 šautuvų ($440 \times 120 = 52\,800$ šovinių), inžinierių btl. 515 karabinių ($515 \times 60 = 30\,900$ šovinių), likusieji 3012 šautuvų ir karabinių buvo numatyti artilerijos, ryšių tiekimo daliniams ir tarnyboms ($3012 \times 20 = 60\,240$ šovinių). Pėst. btl. priklausė 683 šautuvai ($683 \times 120 = 81\,960$ šovinių), PAB priklausė 540 karabinių ($540 \times 120 = 64\,800$ šovinių), KP priklausė 1058 karabinai ($1058 \times 120 = 126\,960$ šovinių). PD šautuvams ir karabinams būtų reikėję 1 114 140 šovinių ($970\,200 + 52\,800 + 30\,900 + 60\,240$), PB būtų reikėję apie 646 800 šovinių ($2695 \times 2 \times 120 = 646\,800$), 6 atskiriems pėst. btl. – apie 491 760 šovinių ($81\,960 \times 6 = 491\,760$), 12 PAB – apie 777 600 šovinių ($64\,800 \times 12 = 777\,600$), o 3 KP apie 380 880 šovinių ($126\,960 \times 3 = 380\,880$). Pėstininkų ir kavalerijos daliniuose buvo apie 2070 lengvųjų kulkosvaidžių (PP $86 \times 17 = 1462$, pėst. btl. $27 \times 6 = 162$, PAB $18 \times 12 = 216$, KP $40 \times 3 = 120$, DLR $22 \times 5 = 110$), kuriems galėjo reikėti apie 4,14 mln. šovinių ($2070 \times 2000 = 4\,140\,000$ šovinių), iš viso kariuomenė 1939 m. pradžioje turėjo 3582 lengvuosius kulkosvaidžius ir kitiems daliniams bei tarnyboms būtų priklausę apie 1512 lengvųjų kulkosvaidžių. Jiems 1 d. galėjo reikėti apie 1,512 mln. šovinių ($1512 \times 1000 = 1\,512\,000$ šovinių). Sunkiųjų kulkosvaidžių Lietuva 1939 m. pradžioje turėjo 844 ir jiems galėjo reikėti apie 5,064 mln. šovinių ($844 \times 6000 = 5\,064\,000$ šovinių). Iš viso apie 14 127 180 šovinių vienai manevrinio karo dienai visai kariuomenei.

³⁶⁴ Prancūzija, fronto ir užnugario kariai. *Mūsų žinynas*, 1938, t. 33, Nr. 4, p. 656.

³⁶⁵ Prancūzija, šaudmenų išlaidos kautynėse. *Mūsų žinynas*, 1936, t. 30, Nr. 133, p. 410.

³⁶⁶ Lietuva turėjo 220 įvairių (nuo 75 mm iki 155 mm) art. pabūklų be minosvaidžių. 139 patrankoms (108 vnt. 75 mm, 19 vnt. 76,2 mm, 12 vnt. 83,8 mm) ir 72 haubicoms (70 vnt. 105 mm, 2 vnt. 155 mm) vienai manevrinio karo dienai būtų reikėję apie 36 440 sviedinių ($139 \times 200 + 72 \times 120 = 36\,440$). 9 zenitinėms 75 mm patrankoms būtų reikėję apie 2700 sviedinių ($9 \times 300 = 2700$). 100 turėtų 81,4 mm minosvaidžių būtų reikėję apie 12 500 minų ($100 \times 125 = 12\,500$) manevrinio karo dienai.

³⁶⁷ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. T. 22. Red. G. SURGAILIS. 2007, p. 370–371.

³⁶⁸ Ginklavimo viršininko žinios. LCVA, f. 929, ap. 9. b. 163, l. 9 a. l. 10.

įvairių sviedinių.³⁶⁹ Iš pateiktų preliminarių skaičiavimų matyti, kad šovinių šautuvams ir kulkosvaidžiams Lietuvos kariuomenė turėjo pakankamas atsargas. Artilerijos sviedinių, naudojant visus pabūklus ir vykstant intensyviems manevrinio karo mūšiams ilgam nebūtų užtekę. Taupant ir žinant, kad pirmomis dienomis mūšiuose dalyvauja tik PAB ir priedangos rinktinės, artilerijai sviedinių galėjo pakakti porai savaitių ar net ilgesniam laikui. Be to, Linkaičių dirbtuvėse dirbant trimis pamainomis po 8 val., per parą buvo galima pagaminti po 900 artilerijos sviedinių ir per 7–8 mėn., skyrus reikiamą finansavimą, jų trūkumą likviduoti.

Kariuomenei mobilizuotis ir kovoti svarbu buvo turėti pakankamai transporto priemonių. Kilus karui reikėjo transportuoti kariuomenės dalinius, organizuoti tiekimą ir evakuaciją. Tarpukario metais Lietuvos kariuomenės, kaip ir daugelio kitų kaimyninių šalių, pagrindinė transporto priemonė buvo arklys. Be kariuomenėje turimų, buvo numatoma ir arklių bei vežimų mobilizacija. 1938 m. Lietuvoje buvo 557 540 arklių.³⁷⁰ Taikos metu kariuomenė arkliais apsirūpindavo juos pirkdama. 1939 m. kariuomenė planavo pirkti 1129 arklius: 682 naujiems etatams užpildyti, 100 teritoriniams dragūnams, 241 pasenusiems pakeisti, 106 sergantiems ir sužalotiems pakeisti. Pagal etatus 1939 m. taikos metu kariuomenė, be teritorinių dragūnų, turėjo turėti 5807 arklius.³⁷¹ Žinoma, arklių transportas turėjo trūkumų: lėtumas (per parą galėjo įveikti apie 25–30 km) ir menka keliamoji galia. Į porinį vežimą buvo galima pakrauti 500 kg krovinį. Arklių transporto privalumas buvo tas, kad arkliais buvo galima važiuoti bet kokiais keliais, jie mažiausiai priklausė nuo klimato ir reljefo sąlygų. Jais buvo galima apsirūpinti savame krašte.³⁷² 1939 m. rugsėjo mėn. mobilizacijos metu kartu su rezervistais buvo mobilizuoti ir 17 445 arkliai (iš viso buvo 22 463 arkliai). Iki mobilizacijos kariuomenė turėjo 5018 arklių.³⁷³ Motorizuotas priemonės kariuomenė taip pat naudojo, kai kurie daliniai (pvz., priešlėktuvinės apsaugos rinktinė) buvo motorizuoti. Tokie daliniai galėjo įveikti daug didesnius atstumus nesiilsėdami per tą patį laiko tarpą. Arklių gurguolė per 1 val. galėjo nuvažiuoti 3–6 km, o 100 km – per 2–3 d., automobilių vora per 1 val. galėjo nuvažiuoti 10–30 km, o 100 km – per 5–10 val. Taigi autotransportas buvo 3–5 kartus greitesnis nei arklių. Be to, mūšio sąlygomis autotransportą buvo lengviau užmaskuoti, o žygyje voros daug trumpesnės ir dėl to mažiau apkraunami keliai.³⁷⁴

Arklys kaip transporto priemonė tarpukario metais nebuvo atgyvenęs, ir kariai laikėsi nuostatos, kad motorizacija turi vykti tik greta kavalerijos. Arklio ir technikos pranašumą nulemdavo

³⁶⁹ 127 (75 mm ir 76,2 mm) pabūklai po 2000 sviedinių – 254 000. 70 haubicų 105 mm po 1200 sviedinių – 84 000, o 2 haubicos 155 mm po 600 sviedinių – 1200. K. Škirpa zenitiniam pabūklui numatė 1000 sviedinių rezervą (9 x 1000 = 9000). Iš viso 348 200 sviedinių. Čia neįvertinta amunicija 83,8 mm patrankoms, kurioms buvo 12 371 sviedinys, nes jos nebuvo numatytos kariuomenės pulkuose. Trūko apie 196 047 įvairių sviedinių (348 200 – 152 153 = 196 047).

³⁷⁰ *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991, p. 184.

³⁷¹ Kariuomenės štabo IV skyriaus viršininkui, žinios apie arklių pirkimą 1939 m. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 209, l. 17.

³⁷² LIŪGA. Karinis transportas ir jo vaidmuo. *Mūsų žinynas*, 1940, t. 38, Nr. 5/6, p. 742–743.

³⁷³ 1939 m. rugsėjis. Sudėties žinios mobilizaciją įvykdžius. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 565, l. 223.

³⁷⁴ PETRAUSKAS. *Kariuomenės motorizacija*. Kaunas, 1932, p. 9–10.

vietovė, to meto technika ne visur galėdavo pravažiuoti, tuo tarpu gerai suorganizuota kavalerija lengvai galėjo atsirasti reikiamoje vietoje.³⁷⁵ Be to, motorizuotai technikai reikėjo kuro, kuriuo Lietuva apsirūpindavo importuodama, o ėdesio arkliams nestigo pasitelkiant vietinius išteklius.

Karo atveju motorizuotos transporto priemonės taip pat turėjo būti mobilizuotos. 1938 m. Lietuvoje buvo: 2301 lengvasis automobilis, 333 autobusai, 742 sunkvežimiai ir 1589 motociklai.³⁷⁶ Labai svarbų vaidmenį Lietuvos kariuomenės štabas operatyviniuose planuose skyrė geležinkeliams, nes jais turėjo vykti pagrindinis kariuomenės transportavimas koncentruojant dalinius numatomų karinių veiksmų vietoje. Geležinkelių ir tiltų sunaikinimas galėjo turėti didelę įtaką karo veiksmų sėkmei. 1938 m. Lietuvoje buvo 1320 km plačiųjų ir 467 km siaurųjų geležinkelių linijų. 1937 m. pabaigoje Lietuva turėjo 1313 keleivinių ir 3931 prekinį plačiųjų geležinkelių vagoną. Siaurųjų geležinkelių parke 1938 m. buvo 99 keleiviniai vagonai ir 547 prekiniai vagonai. Aptariamuoju laikotarpiu geležinkeliuose buvo 153 plačiųjų bėgių ir 62 siaurųjų bėgių garvežiai. Geležinkeliuose dirbo apie 9000 darbuotojų.³⁷⁷

1940 m. reorganizuojant Lietuvos kariuomenę į 29 Šaulių teritorinį korpusą, kariuomenėje buvo 363 sunkvežimiai, 192 lengvieji automobiliai, iš jų 102 reikėjo remontuoti, ir 14 traktorių.³⁷⁸ A. Pociūnas rašė, kad 1940 m. birželį kariuomenėje buvo: 292 lengvieji automobiliai, 370 sunkvežimių, 184 motociklai, 25 priekabos, 11 priekabų cisternų, 29 sanitariniai automobiliai, 35 autobusai, 13 traktorių. Kuro atsargos buvo: 3892 t benzino, 531 t tepalo, 1360 t žibalo, 6448 t gazolio. Karo atveju kariuomenės autotransportą turėjo papildyti iš gyventojų mobilizuotos priemonės.³⁷⁹

1939 m. Lietuva turėjo pakankamai parengtų rezervistų, tačiau tam, kad juos visus apginkluotų, trūko ginkluotės. Galimo karo atveju Lietuva sėkmingai galėjo aprūpinti savo ginkluotąsias pajėgas maistu ir pašaru. Kariuomenės transportavimui buvo naudojami arkliai, geležinkeliai ir autotransportas. Dėl gamtinių sąlygų specifikos ir kuro išteklių ribotumo kavalerija, kaip kariuomenės rūšis, ir arklys, kaip transporto priemonė, buvo plačiai naudojami, ir tai nelaikyta trūkumu. Didelis dėmesys, ypač transportuojant didelius dalinius, buvo skiriamas geležinkeliams.

³⁷⁵ Karinės žinios. *Karys*, 1940, Nr. 9, p. 287.

³⁷⁶ VASKELA, G. Transportas ir ryšiai [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2008-08-08]. Prieitis per internetą: <<http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/html/transportas.html>>.

³⁷⁷ *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991, p. 242–243.

³⁷⁸ GRIGORAITIS, V. Lietuvos kariuomenės technika: sunkvežimiai. In *Karo archyvas*. T. 15. Red. G. SURGAILIS. Kaunas, 2000, p. 181.

³⁷⁹ POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė..., p. 16–17.

5. Lietuvos kariuomenės operatyviniai planai karo atveju

Dėl išorės pavojų ir tarptautinės situacijos Lietuvos kariuomenė turėjo būti nuolat pasirengusi galimiems gynybiniais karo veiksmais. Iki 1934 m. Lietuvoje šiuo klausimu nedaug buvo nuveikta. Naudos Lietuvos karinės vadovybės 4-ajame dešimtmetyje netenkino egzistavę mobilizacijos, priedangos ir karinių veikslių planai. S. Raštikis, tapęs Vyriausiojo štabo viršininku, konstatavo, kad vargu ar kariuomenė buvo pasirengusi atremti užpuoliką. Pagal veikiančiuosius planus, mobilizacija būtų užtrukusi ilgiau nei savaitę, jai reikalingas karinis turtas buvo saugomas centriniuose sandėliuose. Trūko amunicijos, ginkluotės, o ilgų neįtvirtintų valstybės sienų priedanga buvo nesutvarkyta.³⁸⁰ S. Raštikis pažymėjo: „iki šiol nebuvo tinkamai susirūpinta padaryti kariuomenę tinkamą savo uždaviniams atlikti <...> nieko arba per daug mažai atidedama į mobilizacinę atsargą. <...> Trūko priešlėktuvinės artilerijos, šarvuotųjų, tankų, prieštankinių pabūklų, minosvaidžių ir kitų ginklų. Lengvoji lauko artilerija turėjo įvairiausių senus rusiškus, angliškus, vokiškus ir prancūziškus pabūklus, kuriuos reikėjo suvienodinti ir kuriems trūko sviedinių“³⁸¹. 1935 m. buvo parengti nauji operatyviniai planai ir mobilizacijos tvarkaraščiai³⁸². Kaip prisiminė buvęs kariuomenės vadas S. Raštikis, kariuomenė įvairiose srityse padarė didžiulę pažangą: „galutinai buvo sutvarkyta mobilizacijos ir pirmųjų karo veikslių priedanga. Priedangos pulkai (1, 7 ir 9 pėstininkų pulkai) buvo iki minimumo atleisti nuo mobilizacijos. <...> Iš pagrindų buvo pertvarkyti mobilizacijos planai. <...> Mobilizacija sutvarkyta decentralizacijos principu. <...> laikas buvo labai sutrumpintas: iš 3–5 parų iki beveik 30 val. Mobilizacijai pagreitinti buvo pertvarkyta visos kariuomenės dislokacija. <...> sudaryti visai kariuomenei karo veikslių (karo operacijų) planai“ ir t. t.³⁸³ Lietuvos karo doktriną S. Raštikis sutalpino į 10 punktų, kurių svarbiausias kariniu požiūriu buvo: „Kariuomenė turėtų būti paruošta taip, kad tokiu būdu ji sugebėtų išlošti bent dvi savaites laiko.“ Buvo numatyta būtinybė gauti didžiųjų kaimynų garantijas, nekonfliktuoti su visais kaimynais vienu metu, sudaryti karinę sąjungą su Latvija ir Estija, o kilus konfliktui gintis, kol ateis pagalba. Buvo konstatuota, kad laikinas dalies teritorijos praradimas išsaugant kariuomenę ir vyriausybę neturėtų bauginti.³⁸⁴ 1939 m. gen. št. mjr. V. Bulvičius rašė, kad „visais atvejais turime turėti galvoje faktą, kuris, rodos, bus beveik visu 100% tikras, kad mums į karą įsivieliant ne mes pulsime, bet mus puls. Priešo puolimas, reikia manyti, bus pakankamai veržlus ir veiksmai vyks nepriklausomos Lietuvos teritorijoje. <...> turime ruoštis veiksmais nepriklausomos Lietuvos teritorijoje. Ši išvada svarbi ir reikalinga organizuojant bei mokant mūsų

³⁸⁰ RAŠTIKIS, S. *Kovose dėl Lietuvos...*, p. 325–328.

³⁸¹ *Ibid.*, p. 327, 330.

³⁸² Operatyvinis planas – manevro ar veikslių sumanymo rengimas, remiantis realia situacija ir jos įvertinimo išvadomis, sprendimo priėmimas ir įsakymo operacijai išleidimas.: *Enciklopedinis karybos žodynas*. Sud. P. A. ČIOČYS et al. Vilnius, 2008, p. 390.

³⁸³ RAŠTIKIS, S. *Kovose dėl Lietuvos...*, p. 530.

³⁸⁴ *Ibid.*, p. 324–325.

ginkluotąsias pajėgas ir apskritai valstybę rengiant karui. Didelis skirtumas tarp ginkluotųjų jėgų rengimo pulti svetimą, prieš parengtą ginti kraštą ir gynimosi savo parengtame krašte. <...> Antruoju atveju ypatingas dėmesys kreiptinas į savos teritorijos, ypač galimų prieš puolimų kryptių pažinimą; studijuotini ardymai, vietos gyventojų, nemobilizuojamųjų šaulių panaudojimas kautynių reikalams³⁸⁵. Taip pat buvo konstatuota jog: „palyginę mūsų jėgų santykį su numatomų frontų pločiu, galime daryti išvadą, kad turime rengtis kovoti skystai karo jėgomis pripildytuose frontuose, nors ir ne tiek skystai, kiek tai buvo Rusijos pilietinio karo pradžioje. Vis dėlto neturime užmiršti, kad ir plačiuose frontuose kovojant, pagrindinėse, lemiamose kryptyse bus sutelkiama tiek jėgų, jog kautynės tose kryptyse bus panašios į siaurų frontų kautynes. <...> tikslai, kurių turi pasiekti būsimojo karo atveju mūsų valstybės karinis pasirengimas: 1. valstybė turi būti parengta taip, kad jos ginkluotosios jėgos galėtų kuo geriausiose aplinkybėse kautis ir nepakriktų nuo pirmo žymių prieš jėgų smūgio bei apsaugotų kuo didžiausią Lietuvos dalį nuo priešo įsiveržimo; 2. kovodama kartu su sąjungininkais intensyvaus alinimo sąlygomis, valstybė turi išlaikyti sveiką ir gerai susiklausiusį kariuomenės branduolį, apie kurį galėtų spiestis visa tauta ir teritorijos netekimo atveju; 3. sąmyšių periode kariuomenė turi garantuoti Lietuvai nepriklausomybę ir iškovoti etnografines sienas.“³⁸⁶

Lietuvos karinė vadovybė numatė tik du galimus potencialius priešininkus: Lenkiją ir Vokietiją. Pirmuoju atveju, kilus grėsmei iš rytų ir pietų, buvo parengtas operatyvinis planas „L“ (Lenkija). Kilus grėsmei iš vakarų – operatyvinis planas „V“ (Vokietija), A ir B variantai (1 žemėlapis, p. 139)³⁸⁷. Pažymėtina, kad Latvijos gynybinis planas „D“, parengtas 1938 m. po Austrijos anšliuso, Vokietijos puolimo atveju numatė gynybą palei Ventos upę, sutelkus dvi pėstininkų divizijas. Šis planas buvo suderintas su Lietuvos kariuomenės štabu. Taip pat Latvijos kariuomenė planavo karo veiksmus šiaurės Lietuvoje.³⁸⁸ Iki 1939 m. kovo 23 d. Lietuvos siena su Vokietija buvo 272 km, su Latvija – 570 km, su Lenkija – 525 km, Baltijos jūra – 90 km. Iš viso Lietuvos sienos buvo 1457 km, 606 km ėjo sausuma, 90 km – jūra, 761 km – kitais vandens telkiniais. Nuotolis tiesiąja linija tarp tolimiausių pietų ir šiaurės taškų buvo 295 km, o tarp vakarų ir rytų – 348 km.³⁸⁹

5.1. Operatyvinių planų praktiniai bandymai – manevrai

Štabe parengti gynybiniai planai buvo praktiškai išbandomi mokymų poligonuose ir manevrų metu. Gegužės–rugpjūčio mėn. visos kariuomenės rūšys vykdavo į poligoną, o mokymai baigdavosi manevrais.³⁹⁰ Tarpukario Lietuvos kariuomenė turėjo tradiciją rudenį, kai laukuose nuimtas derlius,

³⁸⁵ BULVIČIUS, V. *Karinis valstybės rengimas*. Kaunas, 1939, p. 194–195.

³⁸⁶ *Ibid.*, p. 197–198.

³⁸⁷ KRIŠTOPAITIS, J. A.; RIMAITĖ, A. *Saugi valstybė: idėja ir tikrovė*. Vilnius, 2004, p. 99.

³⁸⁸ PĖTERSONS, A. *Op. cit.*, l. 86.

³⁸⁹ *Lietuvos statistikos metraštis*. Kaunas, 1938, p. 1.

³⁹⁰ *Lietuva 1918–1938*. Red. V. KEMEŽYS. Kaunas, 1938, p. 94.

rengti kariuomenės rudens manevrus. 1936 m. rudenį tokie manevrai 5 dienas vyko Jonavos–Žeimių–Kėdainių apylinkėse.³⁹¹ 1938 m. rugsėjo 13–15 d. Aukštaitijoje, Ukmergės–Ramygalos–Krekenavos–Panevėžio rajone, vyko bene didžiausi tiek veikimo plotu, tiek karių skaičiumi Lietuvos kariuomenės manevrai, kuriuose dalyvavo visų kariuomenės rūšių daliniai, jiems vadovavo divizijos vadas div. gen. M. Rėklaitis. Kariuomenės daliniai buvo visos sudėties, papildyti pakartotiniams mokymams pašauktais atsarginiais. Tai buvo paskutiniai dideli Lietuvos kariuomenės manevrai, kuriuos stebėjo gausus užsienio svečių karininkų būrys.³⁹² Manevruose dalyvavo dvi PD, kavalerija ir kiti daliniai. Lenkijos karo atašė L. Mitkiewiczus, stebėjęs manevrus, Lietuvos kariuomenę apibūdino: „...taktikos atžvilgiu lietuvių pėstininkai sugeba greitai ir išvermingai nužygiuoti ilgus nuotolius, <...> moka dirbti teritorijoje ir suvokia gynybos užduotis, <...> tai gera, atkakli, išverminga pėstininkija, nors gal kiek per lėta puolamųjų veiksmų metu. Pėstininkai labai atsparūs, fiziškai stiprūs, drausmingi. Tačiau panašiai kaip ir Lenkijos, aukščiausioji vadovybė nemoka vadovauti pėstininkams divizijos mastu, o ką kalbėti apie vadovavimą aukščiausiojo lygio operacijoms. Per tuos manevrus visos kontratakos nepasisekė – joms buvo tiesiog prastai vadovaujama. <...> Lietuvių artilerija menkai ginkluota (senos prancūziškos 75 mm patrankos), bet išmokyta, atrodo, gerai. Gerai pasirodė priešlėktuvinė gynyba, padedama motorizuotųjų artilerijos ir kulkosvaidžių dalinių. <...> Apskritai man pasirodė, kad lietuvių kariuomenė, nors rūpestingai išmokyta ir turinti, be abejonės, savo *esprit de corps*, nei operaciniu, nei taktiniu pažiūriu nebuvo parengta gynybiniam, juo labiau puolamajam karui nė su vienu kaimynu. Tai iš tiesų tėra vienas pakankamai išmokytas korpusas“.³⁹³ 1936 m. vasarą Kupiškyje, kur buvo pastatytos naujos modernios kareivinės, buvo įvykdyta bandomoji mobilizacija, kurią stebėjo štabo viršininkas plk. J. Černius ir kt. karininkai. Plk. T. Vidugirio vadovaujamas PP ir AG spėjo mobilizuotis per 24 val. ir pradėti žygį. Tai buvo gera patirtis ir pažanga palyginus su 1930 m. rudenį Utenoje vykdyta mokomąja mobilizacija.³⁹⁴ Jos metu atskiras batalionas, netrukdomas iš oro ir sausumos, mobilizavosi ir pasiruošė žygiui bei jį pradėjo per 3 dienas.³⁹⁵ Per vieną iš mobilizacijos mokymų 1939 m. kovo mėn. buvo konstatuota, kad ne visose komendantūrose, savivaldybėse ir kariuomenės dalyse buvo tinkamai pasirengta mobilizacijai. Taip atsarginiai ir transporto priemonės į Tauragės įgulą rinkosi net 5 dienas. Pasitaikė tokių seniūnų, kurie sąvoką *tuojau* suprato taip, kad vežimą reikia pristatyti per 24 val. Tad vėluojama buvo beveik visose veiklos srityse.³⁹⁶

Šaudymo ir kitos karinės pratybos vyko naujame Gaižiūnų poligone netoli Kauno. Centrinis Gaižiūnų kariuomenės poligonas buvo tobulinamas: rengiamas aerodromas, geležinkelio stotis,

³⁹¹ PAULAUSKAS, H. Op. cit., p. 79.

³⁹² ABRAITIS, J. *Gedimino pulko likimas*. Kaunas, 1994, p. 17–18.

³⁹³ MITKIEWICZ, L. Op. cit., s. 112–113.

³⁹⁴ PAULAUSKAS, H. Op. cit., p. 74.

³⁹⁵ STATKUS, V. Op. cit., p. 393.

³⁹⁶ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija..., p. 161.

sandėliai ir t. t. Poligonas užėmė miškais ir krūmais apaugusią ir keliukais išraižytą teritoriją.³⁹⁷ Iki 1930 m. kariuomenė mokymo reikalams naudojo dar rusų įrengtą Varėnos poligoną, daugeliu atžvilgių nepatogų. Todėl štabas keletą metų „kovojo“ su Žemės ūkio ministerija, kol patogioje vietoje, netoli geležinkelio ir Kauno, pavyko gauti apie 60 km² žemės plotą Gaižiūnuose. Ten buvo galima šaudyti koviniais šoviniais iš kulkosvaidžių, minosvaidžių ir pabūklų. Specialius pratimus kartu su pėstininkais, kavalerija ir artilerija atlikdavo aviacija. Visi mokėsi įvairių kariuomenės rūšių sąveikos meno kautynių lauke. Gaižiūnų poligonas buvo naudojamas nuo 1931 iki 1939 m. rudens, kai jo teritorija atiteko Raudonosios armijos įgulai.³⁹⁸

Pavojai, kurie nuo 1938 m. užgriuvo Lietuvą, atsiliepė ir štabo darbui. Iškilę naujos problemos ir uždaviniai – lenkų ultimatumas, Klaipėdos praradimas, lenkų agresijos pavojus, svetimų įgulų dislokacija, 1939 m. rugsėjo mobilizacija – parodė Lietuvos kariuomenės štabo pasirengimo pažangą. Pasibaigęs vokiečių ir lenkų karas pareikalavo kritiškai įvertinti kariuomenės organizaciją ir ginkluotę. Jau spalio 10 d. I štabo skyrius savo rašte pateikė išsamią lenkų ir vokiečių karo veiksmų analizę ir pabrėžė: „Vokiečių–lenkų karo pamokų akivaizdoje turime perkainoti ginklų rūšių galimumą kovoti su daug galingesnėmis mūsų galimų priešų (vokiečių arba rusų) jėgomis ir padaryti išvadas.“³⁹⁹ Tos išvados nebuvo palankios Lietuvos kariuomenei: 1. Manevriniam karui prieš bet kurį priešą turėtos pėstininkų divizijos netiko. Jos nepakankamai buvo aprūpintos prieštankiniais bei priešlėktuviniais ginklais ir, svarbiausia, labai nepaslankios. 2. Tokie kavalerijos pulkai, kokie buvo, karui visai netiko. Kavalerijos pulkų išlaikymas buvo labai brangus. 3. Aviacija būsimejame kare į ją investuotų pinigų negalėjo pateisinti ir nepateisins. Naikintuvų ir bombonešių siūlyta visiškai atsisakyti, paliekant tik didelio greičio žvalgybos lėktuvus ir t. t. Šiame dokumente buvo pateikti ir išsamūs siūlymai, kaip pašalinti šiuos trūkumus: pertvarkyti kavalerijos pulkus, sustiprinti inžinerines dalis, gerinti ryšius, ruošti panaudoti šaulius.⁴⁰⁰ Tačiau kaip mini karo istorikas J. Vaičėnas, Lietuvos kariuomenė buvo pasirengusi gintis apie 2 savaites, nors „galėjo patirti didelių nesėkmių“, o per tą laiką politikai turėjo spręsti reikalus diplomatiniais būdais.⁴⁰¹

Parengti operatyviniai ir mobilizaciniai planai buvo išbandomi praktikoje rengiant manevrus ir mokomasias mobilizacijas, o jų metu paaiškėjus trūkumams buvo bandoma juos šalinti. 1939 m. Lietuvos kariuomenės štabas buvo gerai pasirengęs vykdyti operacijas, nors žemesnėse grandyse dar buvo trūkumų. Patys kariai konstatavo, kad Lietuvos kariuomenės daliniai buvo nejudrūs, jiems trūko sunkiosios ginkluotės. Operacijų planavimo srityje Lietuvos kariuomenė buvo pasirengusi neilgam gynybiniam karui.

³⁹⁷ DAINA, J. Gaižiūnų poligonas. *Karys*, 1933, Nr. 26, p. 521.

³⁹⁸ RUDOKAS, J. Op. cit., p. 52.

³⁹⁹ Ibid., p. 52.

⁴⁰⁰ Ibid., p. 52.

⁴⁰¹ BRATIKAS, L. Žvilgsnis į svarbiausius..., p. 17.

5.2. Lietuvos kariuomenės operatyvinis planas „V“

5.2.1. Lietuvos kariuomenės operatyvinio plano „V“ A variantas

Kariuomenės štabas, žinodamas du eventualius priešus, operatyviniame plane numatė šias karo pradžios aplinkybes:

- a) Lenkija nekliudys ir Vokietijai leis užimti Klaipėdos kraštą. Šiuo atveju Lenkija būtų likusi neutrali;
- b) Lenkija leis Vokietijai užimti visą Lietuvą, o už tai gaus kompensaciją pietuose (Ukrainoje);
- c) Vokiečiai leis Lenkijai užimti Lietuvą su Klaipėdos kraštu;
- d) Lenkija ir Vokietija puls drauge: Vokietija užims Klaipėdos kraštą, o Lenkija – likusią Lietuvą ar net dalį Latvijos.

Toliau buvo samprotaujama, kad Lietuvai blogiausias variantas yra „d“, bet buvusioje situacijoje realiausi variantai „a“ arba „b“. Veikdama pagal variantą „a“ Vokietija iš dalies būtų pateisinusi savo veiksmus tarptautinės bendruomenės akyse, prisidengdama vietinių gyventojų valia ir sukilimu. Ir galbūt laikinai pasitenkinusi tik Klaipėdos krašto, o ne visos Lietuvos, užėmimu.⁴⁰²

Štabo parengtoje direktyvoje buvo rašoma, kad Lietuvos sienos su Vokietija Klaipėdos krašte ilgis – 160 km, o Didžiojoje Lietuvoje (Suvalkijoje) – apie 140 km. Numatoma, kad sienos ilgis vientsiai gintis neleidžia, patikimai ją uždaryti ir neleisti priešui pereiti reikėtų labai daug jėgų.⁴⁰³ V. Statkus apytikriai nurodė, kad PD gali užimti 8–12 km normalų gynimosi barą, arba 20–25 km platų barą su 8–12 km ginamos pozicijos giluma.⁴⁰⁴ Užnugaris (Rytų Prūsija) leido Vokietijos kariuomenei lengvai manevruoti ir laisvai pereiti per Nemuną, o silpnas priešo stabdymas – greitai veržtis į priekį. Aptariant kliūtis konstatuota, kad neturint laivyno ir pakrančių artilerijos Baltijos jūra nebuvo natūrali kliūtis, o Klaipėda ir Ventės ragas buvo patogios vietos desantui išlaipinti. Palei Nemuną, Rusnės–Tilžės bare, buvo 3–4 km pločio pelkėtas slėnis su 12 km sausų tarpų ties Šilgaliais–Kaukėnais Rytprūsijoje. Į rytus nuo Tilžės ir Jūros upės buvo pelkėtas miškas ir išilginė kliūtis – Jūros upė. Šiame ruože buvo du tiltai: per Atmatą ties Rusne ir per Nemuną ties Tilže. Priešui patogios priegijos buvo: Šilgalių–Kaukėnų bare ties Tilže ir ties Ragaine.⁴⁰⁵

Svarbiausi keliai tuo metu buvo: Klaipėda–Plungė–Telšiai, Rusnė–Šilutė–Ž. Naumiestis–Telšiai ir Tilžė–Tauragė–Šiauliai. Todėl svarbiausiomis kryptimis buvo laikomos Tilžės ir Šilgalių–Kaukėnų. Šiose kryptyse buvę pagrindiniai keliai ir galėjo atverti visą Vakarų Lietuvą. Štabas darė išvadą, kad patogiausia gintis Nemuno upės pakrantėje ir Šilutės–Pagėgių slėnyje. Šias pozicijas

⁴⁰² Operatyvinio „V“ plano A variantas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 991, l. 5.

⁴⁰³ Ibid., l. 5–6.

⁴⁰⁴ STATKUS, V. Op. cit., p. 74.

⁴⁰⁵ Operatyvinio „V“ plano A variantas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 991, l. 6.

reikėjo išlaikyti, kol bus mobilizuotos ir galės pradėti veikti pagrindinės Lietuvos kariuomenės pajėgos.

Klaipėda buvo laikoma svarbiu administraciniu centru ir strateginiu uostu. Netekusi miesto Lietuva būtų netekusi ir vienintelio uosto. Tikėtina, kad priešas turėjo stengtis kuo greičiau užimti Klaipėdą. Šilutė ir Pagėgiai taip pat buvo svarbūs administraciniai (apskričių) centrai ir kelių mazgai. Jų padėtis Nemuno slėnyje buvo patogi uždaryti anksčiau minėtus kelius.⁴⁰⁶

Aptariant galimus Klaipėdos krašto vokiečių sukilimo prieš Lietuvą veiksmus konstatuota, kad ginklai būtų tiekiami iš Rytų Prūsijos, ir buvo galimi du veiksmų variantai:

- a) krašte esantys vokiečių sukilėliai užimtų svarbius objektus: kelius, tiltus, geležinkelius ir perėjimus per Nemuną bei Klaipėdos uostą, o vėliau prisidengusi sukilėlių vardu įsiveržtų Vokietijos kariuomenė;
- b) pirmiausia pultų Vokietijos kariuomenė, o vietiniai vokiečių sukilėliai veiktų tik lokaliai, nedidelėmis grupėmis.⁴⁰⁷

Kariuomenės štabe buvo manoma, kad Vokietija gali pulti Lietuvą dar jai nepaskelbus mobilizacijos arba kai mobilizacija jau bus įpusėjusi, arba kai jau bus baigta, ir kariuomenė sutelkta reikiamose vietose. Štabas prioritetą teikė pirmai galimybei, nes iniciatyva buvo prieš rankose ir jis galėjo pulti jam patogiu metu. Visais atvejais priešas turėjo forsuoti Nemuną, prietilčiui užsitikrinti – pasiekti Šilutės–Pagėgių aukštumų šlaitus, perkelti pagrindines pajėgas ir plėstis į teritorijos gilumą. Žinant Lietuvos karinę galią, vasarą prieš divizijos perkėlimas per Nemuną užtruktų 4–5 val., o Didžiosios Lietuvos sienas pasiektų dar per 5–6 val. Pasiekti Klaipėdos krašto šiaurinę ribą Vokietijos kariuomenei būtų reikėję apie 10 val. Per tą laiką vokiečiai galėtų pasistatyti pontoninius tiltus ir dar iki sutemų permestų bent 2 kariuomenės divizijas. Spėta, kad avangardas krašto ribą pasiektų per 2–3 val. ir savo smūgiu likviduotų priedangos dalis. Desantas ties Klaipėda galėjo pasirodyti tuo pačiu metu. Kavalerijos ir šarvuočių daliniai, persikėlę per Nemuną, Klaipėdą, jei nesutiktų pasipriešinimo, pasiektų per 6–7 val. Žiemą Vokietijos puolimas vyktų dar greičiau. Per parą priešas užimtų visą kraštą. Štabe buvo manoma, kad per parą priešas galėtų perkelti per Nemuną 3–4 divizijas su visomis tarnybomis. Siekiant sulėtinti priešo veiksmus, buvo būtina iš anksto organizuoti Nemuno prietilčio ties Tilže gynybą, o kilus vietinių vokiečių sukilimui reikėtų suformuoti stiprius mobilius dalinius jam nuslopinti.

Buvo spėjama, kad priešas, forsavęs Nemuną, puls tokiomis kryptimis:

- a) Tilžės grupė – iš rytų prisidengusi Jūros upe pagrindinį smūgį gali nukreipti Tauragės kryptimi ir plėsti puolimą šiaurės vakarų kryptimi;

⁴⁰⁶ Ibid., l. 7.

⁴⁰⁷ Ibid., l. 8.

b) Jei nebūtų išlaipintas desantas Klaipėdoje, Šilutės grupė prisidengtų ties Ž. Naumiesčiu ir pultų šiaurės vakarų (Klaipėdos) kryptimi.⁴⁰⁸

Vokietijos kariuomenė, užėmusi kraštą, galėjo gintis, pagrindines jėgas sutelkusi Šilutės–Ragainės bare, Klaipėdos rajone sutelkusi stiprias pajėgas, kurios galėjo kelti pavojų Lietuvos kariuomenės dešiniajam sparnui, jei pastaroji būtų bandžiusi pulti centre – Šilutės–Tilžės kryptimi. Ir atvirksčiai, Lietuvos kariuomenei bandant atsiimti Klaipėdą, iš užnugario galėjo smogti vokiečių pajėgos, esančios Šilutės–Tilžės bare.⁴⁰⁹

Įvertinęs situaciją Kariuomenės štabas planavo, kad apsaugos ir priedangos dalys neleistų priešui keltis per Nemuną ir slopintų vietinių vokiečių sukilimą Klaipėdos krašte. Pagrindinėse kryptyse Klaipėda–Plungė–Telšiai, Šilutė–Naumiestis–Laukuva–Kuršėnai ir Tilžė–Tauragė–Šiauliai būtų stabdomi Vokietijos daliniai ir kartu pridengiama pagrindinių kariuomenės dalinių mobilizacija.⁴¹⁰

1939 m. įvykiai parodė, kad karinės vadovybės samprotavimai iš esmės buvo teisingi. Tačiau nekilo būtinybė slopinti Klaipėdos krašto vokiečių bruzdėjimų arba sukilimo. Vokietija diplomatinėmis priemonėmis ir grasindama karine jėga, privertė kapituluoti Lietuvos vyriausybę tiesiogiai nepanaudojusi karinės jėgos.

5.2.2. Lietuvos kariuomenės operatyvinio plano „V“ B variantas

Lietuvos kariuomenės operatyvinio plano „V“ B variantas buvo parengtas tam atvejui, jei Vokietija vienu smūgiu siektų užimti visą Lietuvą. Plane buvo aptariama galimybė, kad Vokietija tokiu atveju pultų:

- a) Kybartų–Kauno kryptimi, siekdama atkirsti Suvalkiją ir užimti Kauną;
- b) iš Klaipėdos krašto šiaurine kryptimi, siekdama atkirsti Žemaitiją nuo mobilizacinių centrų ir pasiekus Šiaulius bei Radviliškį nutraukti susisiekimą geležinkeliais;
- c) pasiekus Skaudvilę, pultų Raseinių–Kėdainių kryptimi.

Vokietijos tikslas galėjo būti užimti tik Lietuvą arba pasiekti ir Dauguvos upės ribą jau Latvijos teritorijoje. Plane buvo numatyti ir kiti, ne tokie tikėtini, variantai: pirmiausia vokiečiai puls Žemaitijoje, kad Lietuva vakaruose sutelktų savo pajėgas, o tada įsiverš į Suvalkiją. Kitas scenarijus: Vokietija puls Žemaitijoje iki Plungės–Laukuvos–Raseinių–Dubysos ribos, siekdama užimti tik Klaipėdos kraštą. Šių variantų štabas išsamiau neanalizavo ir konstatavo, kad pasirengus atremti priešą visomis kryptimis bus galima prisitaikyti prie sau palankesnių aplinkybių.⁴¹¹

⁴⁰⁸ Ibid., l. 8–9.

⁴⁰⁹ Ibid., l. 9–10.

⁴¹⁰ Ibid., l. 10.

⁴¹¹ Operatyvinio „V“ plano B variantas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 992, l. 4.

Puolimo sėkmę ir besiginančiųjų gynybinių pozicijų pasirinkimą stipriai lėmė gamtinės ir reljefo sąlygos, natūralios ir dirbtinės kliūtys. Lietuvoje Kybartų–Kauno kryptyje buvo daugiau kliūčių: Kazlų Rūdos miškai ir pelkės, Nemuno upė, Kauno tvirtovė. O Tauragės–Šiaulių kryptyje kliūtys buvo menkesnės: tai Tauragės miškų masyvas, Dubysos upė ir Ventos perkasas (arba Ventos–Dubysos kanalas). Vokietija, gausiai naudodama aviaciją, motorizuotus ir judriuosius kavalerijos dalinius, galėjo prasiveržti į užnugarį, apeidama pagrindines lietuvių pajėgas. Taigi vokiečiai galėjo apeiti Šiaulių–Radviliškio transporto mazgą, iš šiaurės kirsdami Šiaulių–Kretingos geležinkelį.⁴¹²

Priešo judėjimas turėjo priklausyti nuo lietuvių priedangos veiksmų efektyvumo ir mobilizavimosi lygio. Efektyviai mobilizacijai reikėjo bent 2 dienų iki karo veiksmų pradžios. Nespėjus mobilizuotis 6 ir 7 PP, priešas bent pirmas 3 dienas būtų judėjęs 20 km per parą greičiu. Taigi Žemaitijoje Vokietijos kariuomenė:

1. per vieną dieną galėjo pasiekti šiaurinę Klaipėdos krašto ribą;
2. per dvi dienas galėjo pasiekti Šilalės–Batakių–Eržvilko ribą;
3. per tris dienas galėjo pasiekti Varnių ežero–Kražių–Jukonių ribą;
4. per keturias dienas galėjo pasiekti Užvenčio–Kražantės upės iki Dubysos upės ribą;
5. per penkias dienas galėjo pasiekti Ventos–Dubysos kanalo ribą;
6. per šešias dienas galėjo pasiekti Šiaulių–Radviliškio ribą.

Jei pirmą puolimo dieną priešas būtų sunaikinęs Tauragės ir Klaipėdos priedangos grupes, jo puolimo greitis padidėtų iki 25–30 km per parą. Tokiu atveju Šiaulius ir Radviliškį Vokietijos kariuomenė būtų pasiekusi 5-ą puolimo dieną. Priešas dešiniojo sparno iš rytų priedangai Dubysos upės riboje galėjo sutelkti stiprias jėgas ir veikti šiaurės kryptimi.⁴¹³

Suvalkijoje vokiečiai galėjo pulti Kybartų–Kauno geležinkelio ir Kybartų–Vilkaviškio–Pilviškių kelio kryptimis. Pagalbinės puolimo kryptys buvo į Nemuno žemupį: Seredžius–Kėdainiai ir kavalerijos prasiveržimas per Alytų apeinant Kauną. Raiteliai per 1 dieną įveikdavo 70–75 km ir galėjo pasiekti Alytų–Prienus. Atstumas nuo Kybartų iki Kauno – 80 km, ir pirmas 2 dienas priešas, judėdamas po 20 km per parą, pasiektų Kazlų Rūdos miškų pietinę ribą ir Nemuną. Kauną galėjo pasiekti maždaug 5-ą puolimo dieną.⁴¹⁴ Be sustojimo žygiuodami iki 18 km kariai nejausdavo didelio nuovargio, bet ilgesni atstumai galėjo išsekinti karius, ir jie galėjo visai nepasiekti tikslo ir neatlikti užduoties. Buvo manoma, kad po 15–17 km žygio būtina 1–1,5 val. ilsėtis.⁴¹⁵

XIX–XX a. sandūroje Kaunas buvo apjuostas tvirtove, kuri 1939 m. Lietuvoje buvo reikšmingiausias fortifikacijos objektas. 1928 m. vasario 18 d. mjr. A. Novickis akcentavo, kad: „<...> Kauno tvirtovės liekanų ardymą reikėtų uždrausti, nes esamieji įrengimai, kad ir nustojo aktyvės

⁴¹² Ibid., l. 4–5.

⁴¹³ Ibid., l. 8.

⁴¹⁴ Ibid., l. 8–9.

⁴¹⁵ GENDVILAS, B. Kelios mintys dėl žygių. *Kardas*, 1939, Nr. 21, p. 525–526.

reikšmės, kaip fortai, vis tik niekuomet nenustos buvę svarbiais <...>, kuriuos sumani Vadovybė galės puikiai išnaudoti, pasiekdama nemažą jėgų ekonomiją ir saugumą.⁴¹⁶ 1932 m. sausio 29 d. Kariuomenės štabo pasitarime buvo prieita prie išvadų, kad Kauno tvirtovę gynybai panaudoti galima ir griauti jos nereikia.⁴¹⁷ Kariai konstatavo, kad galimo karo su daug galingesniais priešais atveju pėstininkai Kauną galėjo pasiekti per 2 paras. Miestą būtina ginti, nes evakuacijai mažai laiko, o tam yra reikalingi įtvirtinimai. Tuo tikslu siūlyta naudoti Kauno tvirtovę, kuri nors nebuvo moderni, bet ir ne beviltiškai pasenusi.⁴¹⁸ Tvirtovę sudarė 9 fortai, 10 stacionarių baterijų, centrinis gynybinis pylimas ir kiti statiniai.⁴¹⁹ Lietuvos karinė vadovybė tvirtovę buvo suskirsčiusi į 4 sektorius: 1-ojo sektoriaus pagrindinė riba buvo I, II ir III fortų linijoje, 2-ojo sektoriaus riba buvo IV–V fortų linijoje, 3-iojo sektoriaus riba buvo VI forto, Centrinio pylimo ir VII forto linijoje, 4-ojo sektoriaus riba buvo VIII forto riboje. Patogiausia gintis buvo 1-ojo sektoriaus linijoje, o dėl užstatymo sunkiausia – 3-ojo sektoriaus riboje. Buvo siūloma sutvarkyti fortus ir slėptuves, iškirsti kliudančius krūmynus. Taip pat įrengti prieštankines kliūtis, sutvarkyti ryšių sistemą.⁴²⁰ Centrinis pylimas buvo laikomas tinkamu gynybai šiaurės rytų ir rytų kryptimis, o ypač didelę reikšmę galėjo turėti kautynėms mieste.⁴²¹ Dauguma tvirtovės objektų buvo prastos būklės ir juos valdė ne kariai (11 priedas, p. 121),⁴²² tačiau kariai Kauno tvirtovę laikė stipriausiu atsparos punktu visoje Lietuvoje. Ypač didelė reikšmė jai buvo skirta 1932–1934 m. rengtame Kauno gynybos plane.⁴²³ Suvalkijoje prieš puolimą turėjo stabdyti 9-asis PP ir 2-asis KP. 5-asis PP veiksams galėjo pasiruošti tik po 2 dienų. Visos II PD tikslas buvo išlaikyti Kauną tol, kol bus mobilizuotos pagrindinės pajėgos.⁴²⁴ Štabas buvo parengęs susisiekimo Kaune per upes planą (4 žemėlapis, p. 142), jei prieš aviacija būtų sunaikinusi tiltus. Buvo numatyta, kad prireikus kariuomenės inžinierių Kauno ribose per Nemuną ir Nerį bus pastatyti 6 (3 ir 4 t) pontoniniai tiltai ir 2 lieptai. Taip pat keliant per upę buvo planuojama panaudoti 4 garlaidžius, 2 (7 t) keltus ir iš gyventojų rekvizuotas 45 valtys.⁴²⁵

Štabas padarė išvadą, jog yra svarbu efektyviai organizuoti priedangą, būtina ginti Dubysos–Nemuno–Kauno ribose, kol bus mobilizuotos pagrindinės pajėgos. Nemuno (nuo Kauno iki Smalininkų) gynybai buvo numatytas 13-asis PP. Priedangos ir prieš stabdymo veiksmus turėjo vykdyti II ir III PD, kadangi jos iki galo karo veiksams galėjo pasirengti per 3 dienas, jei iš anksto būtų pašaukta dalis rezervistų, arba per 5 dienas po mobilizacijos. Vėluojant mobilizacijai prieš

⁴¹⁶ ORLOV, V. et al. *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas, 2008, p. 59–60.

⁴¹⁷ Kauno gynimo planui paruošti pas Gen. Štabo Viršininką pasitarimas 1932 m. sausio 29 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 932, l. 9.

⁴¹⁸ Raportas Krašto Apsaugos ministrui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 932, l. 19–20.

⁴¹⁹ ORLOV, V. *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*. Kaunas, 2007, p. 54, 104.

⁴²⁰ Pastabos dėl „Kauno gynimo plano“ 1937 m. spalio 14 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 932, l. 91–92.

⁴²¹ 1937 m. gruodžio 1 d. protokolas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 932, l. 90.

⁴²² Žinios apie buvusius Kauno tvirtovės fortus ir trobesius. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 932, l. 10–16.

⁴²³ LCVA, f. 929, ap. 3, b. 932, l. 19.

⁴²⁴ Operatyvinio „V“ plano B variantas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 992, l. 18–19.

⁴²⁵ Aviacijai suardžius Kauno tiltus, susisiekimui per upes atstatyti, Karo technikos viršininko organizuojamų darbų santrauka. 1939 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 989, l. 14, 14 a. l.

stabdymo veiksmus buvo numatoma pradėti Varnių–Kelmės ribose. Buvo būtina išsaugoti prietilį tarp Lyduvėnų ir Raseinių bei atsilaikyti Nemuno–Dubysos upių riboje. Kavalerijai buvo numatyti prieš stabdymo uždaviniai.⁴²⁶ Prie Lyduvėnų geležinkelio tilto per Dubysą buvo pastatyti 3 dzotai (aktyvios gelžbetoninės slėptuvės). Kiekvienas iš jų buvo pritaikytas gintis 6–8 kariams.⁴²⁷ Tai buvo sudėtingiausi Lietuvos pastatyti fortifikacijos statiniai, nukreipti prieš Vokietiją. Dzotai tilto apsaugai buvo pastatyti 1937 m. ir turėjo atlaikyti tiesioginį 75–77 mm kalibro artilerijos sviedinių apšaudymą.⁴²⁸

Pagrindines pajėgas buvo numatoma sutelkti krašto centre: Baisogalos–Pociūnėlių–Krakių–Žaiginių–Šaukoto rajone, kad pagal aplinkybes būtų galima veikti vakarų arba pietų kryptimis, atsižvelgiant į prieš keliamas grėsmės lygį. Šias pajėgas turėjo sudaryti I ir IV PD, 1–2-asis KP bei kiti daliniai. Šį rajoną I ir IV PD turėjo pasiekti per 2 paras nuo mobilizacijos, o pradėti veikti 3-ios paros ryte. Pažymima, kad šios pajėgos buvo labai silpnos ir reikėjo dar bent 2 (V ir VI) pėstininkų divizijų.⁴²⁹ V PD nuo 1939 m. kovo 14 d. buvo numatoma mobilizuoti Kretingos–Telšių–Mažeikių apskrityse.⁴³⁰ Sutelkus pagrindines pajėgas, 4–8 dieną po mobilizacijos buvo planuojama kontratakuoti priešą iš Raseinių–Lyduvėnų prietilčio, jei tuo metu priešas jau būtų pasiekęs Šiaulius. Ši operacija buvo negalima netekus Dubysos upės.⁴³¹

Kariuomenės mobilizacijos ir koncentracijos sėkmę turėjo nulemti geležinkelio linijų ir pagrindinių tiltų per Nemuną, Nerį, Nevėžį ir Dubysą išsaugojimas.⁴³² Jei priešas būtų bandęs nutraukti susisiekimą geležinkeliu, svarbiausi saugotini objektai buvo: 1. Kauno geležinkelio tiltas per Nemuną, 2. Kauno geležinkelio stotis, 3. Kauno tunelis, 4. Jonavos tiltas per Nerį, 5. Kėdainių tiltas per Nevėžį, 6. Kėdainių geležinkelio stotis, 7. Radviliškio geležinkelio mazgas, 8. Šiaulių geležinkelio mazgas, 9. Lyduvėnų geležinkelio tiltas per Dubysą. Kariai svarbiausiais laikė 2, 3, 4, 5 objektus. Jų netekimas būtų lėtinęs kariuomenės mobilizaciją ir koncentraciją. Plano „V“ A variante lemiamą reikšmę turėjo Kėdainių tiltas, o B variante – Jonavos tiltas, nes mobilizacija ir koncentracija jų netekus būtų vėlavusi nuo 12-os valandų iki 1,5 paros, atskirais atvejais net daugiau kaip 2 paras. Pirmenybė buvo teikiama Kauno geležinkelio stoties ir Jonavos bei Kėdainių geležinkelio tiltų gynybai.⁴³³

⁴²⁶ Operatyvinio „V“ plano B variantas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 992, l. 9.

⁴²⁷ XI Raseinių Šiaulių rinktinės vadui 1939 m. balandžio 5 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, l. 29.

⁴²⁸ Visos 3 aktyvios gelžbetoninės slėptuvės kainavo 25 300 Lt (I kainavo 11 336,23 Lt, II ir III po 6885,43 Lt, apželdinimo darbai kainavo 192,91 Lt): ORLOV, V. et al. *XX amžiaus fortifikacija...*, p. 70.

⁴²⁹ Operatyvinio „V“ plano B variantas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 992, l. 10.

⁴³⁰ Pagal mob. tv. Nr. 11 ir 12 papildomų ir kuriamų kariuomenės dalių ir įstaigų sąrašo papildymas bei pakeitimas 1939 m. kovo mėn. 14 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 180; Kariuomenės štabo III skyrius 1939 m. balandžio 15 d. Nr. 31794. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 190.

⁴³¹ Operatyvinio „V“ plano B variantas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 992, l. 13.

⁴³² Ibid., l. 22–23.

⁴³³ Geležinkelių svarbesniųjų punktų suardymo reikšmė. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 991, l. 68–92.

Dar taikos metu kariuomenės štabas rūpinosi, kaip ir kur karo metu bus evakuojamos valdžios įstaigos ir štabas. Numatyta, kad karo atveju bus evakuojama tik pasienio apskričių ir Kauno miesto valdžios bei vyriausybės įstaigos. Karo su Vokietija metu evakuacija visais keliais turėjo vykti į rytus nuo Dubysos upės.⁴³⁴ Įvairioms įstaigoms kariuomenės štabas buvo nurodęs nustatyti, kiek ir kokio turto būtina evakuoti ir kiek tam reikės transporto priemonių.⁴³⁵ Pagal kariuomenės štabo planą, kilus karui su Vokietija, laikantis operatyvinio plano „V“, Krašto apsaugos ministerija turėjo evakuotis į Panevėžį. Vyriausybės ir apskričių įstaigos turėjo evakuotis į Utenos–Pasvalio–Biržų–Rokiškio–Zarasų–Utenos teritoriją. Respublikos Prezidentas turėjo trauktis į Rokiškį. Kariuomenės štabą buvo planuojama evakuoti į Surviliškės, šiaurėje nuo Kėdainių, ant Nevėžio upės kranto.⁴³⁶ Iki evakuacijos iš Kauno Kariuomenės štabas pagal patvirtintą planą turėjo išsikelti į Vytauto kalno rajone buvusius pastatus, nes aplinkui augęs ąžuolynas ir Vytauto parkas buvo gera priedanga nuo priešo aviacijos puolimo. Vėlesnei evakuacijai Surviliškės buvo pasirinktos dėl gero susisiekiimo, geros priedangos ir dėl to, kad netoli turėjo telktis pagrindinės kariuomenės pajėgos. Rokiškis kaip „evakuacijos sostinė“ tiko, nes iš jo buvo geras susisiekiimas su Kaunu, todėl pagal operatyvinį planą „V“ kariuomenė planavo trauktis šia kryptimi. Tai buvo paskutinis Lietuvos miestas pasienyje su Latvija. Iki valdžios ir kariuomenės įstaigų evakuacijos iš Kauno PAR turėjo užtikrinti miesto priešlėktuvinę gynybą, o vėliau ypač saugoti Linkaičius ir Panevėžį.⁴³⁷

Fronto linija palei operatyviniame plane „V“ Lietuvos kariuomenės planuotą pagrindinę gynybinę liniją (Venta–Dubysa–Nemunas–Kaunas–Žiežmariai–Vievis) būtų buvusi apie 370 km. Tokio ilgio frontui vientisai ginti Lietuva pajėgų neturėjo. Pvz., Suomija Žiemos karo pradžioje nuo 70 iki 125 km pločio įtvirtintoje Karelijos sąsmaukoje turėjo sutelkusi 6 PD ir 2 PB,⁴³⁸ kas galėjo sudaryti apie 100 000 karių, o 1 km – apie 800 karių. Taigi visa Lietuvos kariuomenė (125 433 kariai) galėjo ginti apie 160 km vientisą frontą. Panašus atstumas būtų ir tuo atveju, jei laikytume, kad 1 PD galėjo ginti apie 25 km pločio barą. Karo atveju Lietuvos planuotą kariuomenę turėjo sudaryti 5 PD, 1 PB ir 6 pėst. batalionai (iš viso 19 PP), kas iš esmės sudarė 6 PD. Dar galima pridėti 3 KP ir šaulių rinktines, kurios galėjo veikti flanguose ir nepagrindinėse kryptyse. Toks atstumas apytikriai būtų susidaręs tik atsitraukus į rytus link Nevėžio ir palikus Kauną (pvz., Joniškis–Šeduva–Kėdainiai–Jonava–Neris arba Mūša–Lėvuo–Nevėžis–Kėdainiai–Jonava–Neris).

Svarbiausia buvo tinkama gynyba svarbiausių kelių ir geležinkelių kryptimis. Kai kuriose vietose gynybą galėjo palengvinti miškų, pelkių masyvai. Siekiant stabdyti priešų puolimą, svarbu

⁴³⁴ Kariuomenės štabas 1937 m. lapkričio mėn. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1078, l. 4.

⁴³⁵ Kariuomenės štabas 1939 m. vasario 17 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1078, l. 3.

⁴³⁶ Numatomas kariuomenės būstinės ir Krašto apsaugos ministerijos įstaigų, evakuotų valdinių įstaigų išdėstymas aplėidus Kauną. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1078, l. 30.

⁴³⁷ Kariuomenės būstinės, kariuomenės skaidinio kovos dalių ir evakuotų valdinių įstaigų išdėstymo siūlymas. 1938 m. sausio 21 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1078, l. 28–29.

⁴³⁸ ŽILYS, P. *Suomių–Sovietų karas 1939–1940*. New York, 1967, fotografinis leidimas 1991, p. 24, 39.

buvo atsitraukiant naikinti infrastruktūrą: geležinkelių ir kelių tiltus, geležinkelio linijas, telegrafo bei telefono linijas ir t. t. Buvo būtina kiek įmanoma užminuoti kelius pėstininkų ir prieštankinėmis minomis, rengti prieštankines kliūtis: kasti griovius, daryti užvartas. Ištiesai 10 km pločio ruožui užminuoti reikėjo 36 000 minų (apie 180 t). 300 pionierių šį darbą galėjo atlikti per 2–3 dienas.⁴³⁹ Kilus karui su Vokietija Lietuvos kariuomenė buvo numačiusi pradėti masinius ardymus vakarinėje šalies dalyje. Štabe buvo prieita prie išvadų, kad „priedangos dalių stabdymu per daug pasitikėti negalima. Laikui išlošti reikia ieškoti papildomų būdų ir priemonių“. Destrukciniai veiksmai tam tikrų objektų atžvilgiu turėjo tapti tuo papildomu veiksmu, kuris pristabdytų puolimą. Buvo planuojama padaryti netinkamus eksploatuoti pagrindinius kelius vakarų pasienyje, tai yra suardyti devynis kelius: 1) Švėkšna–Kvėdarna; 2) Naujamiestis–Taujėnai–Pajūralis; 3) Vainutas–Teneniai; 4) Vainutas–Šilalė; 5) Sartininkai–Žygaičiai–Žvingiai; 6) Tauragė–Šilalė; 7) Tauragė–Skaudvilė; 8) Tauragė–Gaurė–Bataikiai; 9) Jurbarkas–Nemakščiai. Šiame ruože įvykdžius masinius ardymus, derinant juos su užminavimu, artilerijos ugnies, aviacijos ir stabdančiųjų pajėgų veiksmis, buvo tikimasi padaryti neįmanomą prieš motorizuotų dalių judėjimą ir kartu kelias dienas sulaikyti pėstininkų ir kavalerijos veržimąsi. Ginamame rajone buvo gausu vandens kliūčių (upių ir upelių), todėl tikėtasi jas panaudoti uždaviniams vykdyti. Buvo vadovaujama koncepcija, kad metodiškai vykdyti didelio masto ardymai sulaikys priešą taip pat gerai kaip ir įtvirtinimai, tačiau kainuos mažiau lėšų ir laiko sąnaudų.⁴⁴⁰

Lietuvos kariuomenės operatyvinio plano „V“ B variantas buvo parengtas tikintis Vokietijos puolimo, siekiant užimti visą šalį. Pagal planą priešui įsiveržus buvo numatoma sugriauti kuo daugiau pasienio kelių ir įrengti kuo daugiau kliūčių. Taip tikėtasi sulėtinti priešą puolimą ir pasirengti gynybai krašto gilumoje palei Dubysos ir Ventos upes. Siekiant sėkmingai įgyvendinti planą, buvo būtina Lietuvos kariuomenę pradėti mobilizuoti bent 3 dienas iki karo veiksmų pradžios. Kauno gynybai, kol bus evakuotos valdžios įstaigos, buvo planuojama panaudoti tvirtovę. Plane gana išsamiai buvo suplanuoti galimi karo su Vokietija veiksmai.

5.3. Sienos priedanga ir Pasienio apsaugos batalionai pasienyje su Vokietija

Remiantis Lietuvos gynybos organizavimo gairėmis, pagrindinis abiejų operatyvinių „L“ ir „V“ planų tikslas, rengiantis priešą pasitikti krašto gilumoje, buvo kuo greičiau uždaryti sienas ir pridengti pagrindinių pajėgų mobilizaciją. Karo atveju buvo numatyta LŠS panaudoti aktyviai sienos apsaugai. Iš pasienyje su Vokietija ir Lenkija esančių LŠS rinktinių nuo 1935 m. buvo numatoma formuoti Pasienio apsaugos batalionus. PAB buvo išskelti šie uždaviniai:

- a) karo pavojaus metu uždaryti ir saugoti sienas;

⁴³⁹ JANKAUSKAS. Tankai ir prieštankiniai ginklai Ispanijos kare. *Kardas*, 1939, Nr. 1, p. 9.

⁴⁴⁰ ORLOV, V. et al. *XX amžiaus fortifikacija...*, p. 74.

- b) priešui veržiantis – jį stabdyti ir rinkti žinias;
- c) kartu su priedangos daliniais varžyti priešo judėjimą į šalies gilumą.

Šiuo tikslu buvo numatomi „lietuviško nusistatymo ir pilnai patikimi“ šauliai, kurie per kariuomenės mobilizaciją nešaukiami. Galima spėti, kad buvo šalinami nepatikimi provokiškų arba prolenkiškų pažiūrų šauliai: 1938 m. iš Lietuvos šaulių sąjungos buvo pašalinti 1998 šauliai.⁴⁴¹

Kad PAB būtų galima mobilizuoti atskirai (kada kariuomenės mobilizacija dar neskelbiama, bet kyla karo pavojus), buvo parengtas atskiras mobilizacijos tvarkaraštis Nr. 4.⁴⁴² Buvo numatyta, kad visais atvejais PAB kūrimas turi būti vykdomas teritoriniu pagrindu. Pirmiausia buvo rengiamasi pasitelkti pasienio policininkus ir pasienyje esančius šaulių būrius, o iš artimiausių vietų – reikalingus arklius, vežimus ir pakinktus.⁴⁴³ Paskelbus mobilizaciją, įsakymą arba telegramą iš Kariuomenės štabo III skyriaus turėjo gauti: visi divizijų vadai, tiekimo, ginklavimo, karo technikos, intendantūros, sanitarijos, veterinarijos, priešlėktuvinės apsaugos, LŠS ir Kariuomenės štabo I, II ir IV skyrių viršininkai, kavalerijos ir karo aviacijos viršininkai. Savo ruožtu divizijų vadai įsakymą turėjo duoti tiems apskričių komendantams ir viršininkams, kurių apskrityse buvo kuriami PAB, bei priedangos PP vadams. Jeigu mobilizacija pagal mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4 anksčiau nepaskelbta, o paskelbta mobilizacija pagal tvarkaraščius Nr. 11 arba Nr. 12, tvarkaraštis Nr. 4 automatiškai vykdomas visoje šalyje.⁴⁴⁴

PAB vadais turėjo būti skiriami už šaulius atsakingi apskričių komendantūrų karininkai. Jų pristigus, – vyriausieji atsargos karininkai, tarnaujantys pasienio policijoje. PAB kuopų ir būrių vadais turėjo būti skiriami karininkai, gyvenantys pasienio zonoje. Trūkstant karininkų, į būrių vadus reikėjo skirti gabesnius pasienio policijos vachmistrus, bet jų neskirti iš tolimesnių vietomis.

Trūkstant kareivių (PAB) iki karo meto bataliono sudėties reikėjo imti I rūšies visų kategorijų atsargos kareivius iš artimiausio rajono, pradedant jauniausiais. Mobilizuojamieji iš anksto turėjo žinoti, kur privalės vykti paskelbus mobilizaciją, nes laiko asmeniniams reikalams tvarkyti nebuvo paliekama, – šauktiniai turėjo vykti tiesiai į savo dalinius. Mobilizacinius planus saugojo apskričių komendantūrose. Karių skaičių batalionuose planavo 20% didesnę, kad netrūktų, perteklių reikėjo paleisti (jei nevyko kariuomenės mobilizacija) arba perduoti į kitus dalinius.

Visas PAB reikalingas turtas buvo laikomas apskričių komendantūrose arba prie kariuomenės dalių, atsižvelgiant į tai, kas iš jų yra arčiau. Jei tik buvo įmanoma, turtas, išskyrus ginklus, kurie išduodami tik mokymų arba mobilizacijos metu, buvo laikomas valsčių valdybose arba šaulių būstinėse, jei jos yra dalinio mobilizavimosi vietoje.

⁴⁴¹ VAIČENONIS, J. Lietuvos šaulių..., p. 113.

⁴⁴² Kariuomenės štabas III skyrius 1936 m. sausio 14 d. Nr. 4297. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 109.

⁴⁴³ Ibid.

⁴⁴⁴ Ibid., l. 110.

Štabas akcentavo PAB mobilizavimosi greitį, kuris galėjo nulemti visų karo veiksmų sėkmę: PAB žygiui turėjo pasirengti ne ilgiau kaip per 10 val. nuo įsakymo mobilizuotis gavimo. Apskritai LŠS rinktinių vadai turėjo rūpintis, kad pasienio zonoje taikos metu būtų priimta kuo daugiau šaulių (tarp jų atsargos karininkų) ir PAB kurtų tik iš pasienio policininkų ir šaulių.⁴⁴⁵

Kad LŠS kartu su pasienio policininkais galėtų įgyvendinti šią itin svarbią šalies gynybos užduotį, vyko jos (LŠS – *aut.*) reformos ir depolitizavimas. 1935 m. priimtas LŠS įstatymas – ji sukarinama ir perduodama kariuomenės vado žinion. LŠS vadu paskiriamas buvęs Kauno karo komendantas plk. P. Saladžius, kuris dalį neveiklių ir nedrausmingų šaulių pašalino. LŠS augo, į ją įstojo daug atsargos karininkų, valdininkų, puskarininkų ir moterų.⁴⁴⁶ Po reformų LŠS buvo 22 rinktinės, iš jų 5 (XV. Kretingos, IV. Tauragės, XI. Raseinių, XVII. Šakių ir VIII. Vilkaviškio) numatytos formuojant pasienio su Vokietija PAB.⁴⁴⁷ XX LŠS Klaipėdos rinktinės šauliai PAB nepriklausė. Visą pasienį saugojo 12 Pasienio apsaugos batalionų: 5 iš jų (I–V PAB) – pasienį su Vokietija, 7 (VI–XII PAB) – administracinę liniją su Lenkija.⁴⁴⁸ Po mobilizacijos PAB sudarė 17 karininkų ir 600 karių, iš viso 617 karių su 108 arkliais.⁴⁴⁹ 1939 m. rugsėjo mėn., po dalinės mobilizacijos, batalionuose karių skaičius svyravo nuo 548 iki 733.⁴⁵⁰

I–III PAB (12 priedas, p. 122) mobilizavosi Žemaitijoje, o ne Klaipėdos krašte ir tik iš šaulių bei rezervistų.⁴⁵¹ Jų mobilizacija neatitiko pagrindinių kitose vietose taikytų principų, kur daliniai formuojami arti sienos, teritoriniu principu ir veikti turėjo pradėti greitai, gerai žinomose vietovėse. I batalionas buvo išdėstytas ties Klaipėda (Jokūbavo–Veiviržėnų rajone), nuo jos atitrauktas apie 20 km į krašto gilumą. Akivaizdu, kad jam nekėlė uždavinio stabdyti desantą iš jūros ar trukdyti užimti Klaipėdą. IV–V batalionai buvo išdėstyti labai arti sienos: Vištytis, Kybartai, K. Naumištis – pačiame pasienyje, Virbalis, nutolęs apie 4 km, Pajevonys – 10 km, Sintautai – apie 8 km, Sudargai ir Šilaininkai – apie 3 km. Taigi PAB pasienyje su Vokietija išdėstyti nevienodai: I–III atitraukti nuo pasienio apie 20 km ir daugiau, o IV–V sutelkti pačiame pasienyje arba 3–10 km nuo sienos. Žinant menką to meto Lietuvos kariuomenės motorizavimo lygį, tikėtis, kad I–III PAB galėjo per 10 val. mobilizuotis, pasiekti pasienį už 20 km ir pristabdyti priešo judėjimą, buvo nerealu. Be to, batalionai tokiu atveju turėjo veikti nepažįstamose ar menkai pažįstamose vietovėse.

Pasienyje su Vokietija buvo išdėstytos 3 priedangos rinktinės: Marijampolėje–Vilkaviškyje (9 PP), Tauragėje–Ž. Naumiestyje (7 PP ir 3 KK) ir Klaipėdoje (6 PP 1 bat.). Šie pulkai buvo

⁴⁴⁵ Ibid., l. 110–116.

⁴⁴⁶ RAŠTIKIS, S. *Kovose dėl Lietuvos...*, p. 403.

⁴⁴⁷ VAIČENONIS, J. *Lietuvos šaulių...*, p. 112.

⁴⁴⁸ Kariuomenės štabas III skyrius 1936 m. sausio 14 d. Nr. 4297. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 117–118.

⁴⁴⁹ STATKUS, V. *Op. cit.*, p. 73.

⁴⁵⁰ Kautynių dalių sudėties žinios. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 565, l. 62.

⁴⁵¹ Kariuomenės štabas III skyrius 1936 m. sausio 14 d. Nr. 4297. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 109.

maksimaliai atleisti nuo mobilizacijos ir jau taikos metu buvo didesnės sudėties. Kartu su jais buvo dislokuotos AG.

Marijampolės PR turėjo užtikrinti, kad Kauno įgula mobilizuotųsi ir pasirengtų gynybai dar priešui nepasiekus miesto, tam reikėjo 42 val. Keltas uždavinys, kad nuo Vokietijos invazijos PR išsilaikytų Zapyškio–Veiverių– Prienų pozicijose.⁴⁵² Tauragės PR turėjo dengti 14 PP (Raseiniai) ir 12 PP (Varniai) mobilizavimąsi, stabdyti priešą, kol pagrindinės pajėgos pasiruoš gynybai prie Dubysos upės, ir iki 3 d. vakaro nuo karo pradžios išlaikyti pozicijas Kvedarna–Šilalė–Skaudvilė–Nemakščiai. Buvo numatoma, kad PR Klaipėdos krašte dėl vietinių SA dalinių priešiško veikti negalės, ir priedangą turėjo pradėti linijoje Ž. Naumiestis–Žygaičiai–Šešuvio upė.⁴⁵³ Klaipėdos PR turėjo kuo ilgiau išlaikyti Klaipėdą, dengti 6 PP dviejų batalionų Kretingoje ir 15 PP Plungėje mobilizavimąsi, derinti veiksmus su Tauragės PR bei iki 3 d. vakaro nuo vokiečių puolimo pradžios išsilaikyti pozicijose Plateliai–Plungė–Rietavas.⁴⁵⁴

5.4. Šaulių sąjungos vaidmuo gynybiniuose planuose ir XX Klaipėdos rinktinė

1939 m. pradžioje Ministras Pirmininkas V. Mironas šaulių rinktinių atstovų suvažiavime kalbėjo: „<...> Šaulių sąjungos uždavinys ir yra stiprinti tautos atsparumą, didinti skaičių tų gyvų tvirtovių, kurios nei kokiems vėjams pučiant nesvyruotų, o atsitikus pavojui būtų pasirengusios žūtbūtei kovai <...>“⁴⁵⁵. LŠS buvo sukurta ant lietuviškumo puoselėjimo ideologinio pamato. Ir per visą savo gyvavimą sąjunga laikėsi šios, dar 1922 m. V. Putvio nubrėžtos, ideologijos.⁴⁵⁶ Sąjungos veikloje buvo svarūs karinis parengimas ir kultūrinė veikla, šiuos du esminius veiklos aspektus jos vadovybė vadino „šautuvu ir knyga“. Aktyviai šauliai dalyvavo ir visuomeninėje veikloje, organizuojant minėjimus, valstybines šventes ir t. t.⁴⁵⁷ Praėjus dvidešimčiai metų nuo organizacijos įkūrimo, 1939 m. Šaulių sąjunga turėjo 125 chorus, 400 vaidybos mėgėjų kuopelių, 115 sporto klubų, 4 teatrus, 105 orkestrus, 350 bibliotekų, 72 šaulių namus, leido savo laikraštį „Trimitas“. Kasmet būdavo leidžiamos karinio, patriotinio turinio ir grožinės literatūros knygos. Kultivuotos sporto šakos: lengvoji atletika, vandens, žiemos ir jojimo bei šaudymo sportas.⁴⁵⁸

LŠS buvo padalinta į rinktines, kuopas, būrius ir skyrius. Būrys, kurį sudarė 3–5 skyriai, paprastai apimdavo kaimo, miestelio ar darbovietės šaulius. Rinktinių ribos, su viena išimtimi, sutapo

⁴⁵² Marijampolės priedangos rinktinė. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 989, l. 82–83.

⁴⁵³ Tauragės priedangos rinktinė. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 989, l. 78–79.

⁴⁵⁴ Klaipėdos priedangos rinktinė. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 989, l. 76–77.

⁴⁵⁵ Min. Pirm. Vlado Mirono kalba, pasakyta Šaulių sąjungos jubiliejiniame rinktinių atstovų suvažiavime, Kiekvienas tautietis turi būti nepriklausomybės tvirtovė. *Trimitas*, 1939, Nr. 11, p. 243.

⁴⁵⁶ LIEKIS, A. *Lietuvos Šaulių...*, p. 187.

⁴⁵⁷ MATUSAS, J. *Šaulių Sąjungos istorija*. Kaunas, 1939, p. 213, 218.

⁴⁵⁸ Lietuvos šaulių sąjunga. Kultūra ir sportas. [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2009-01-06]. Prieitis per internetą: <http://www.sauliusajunga.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=32>.

su apskričių ribomis. Sąjungoje veikė ne tik pėstininkų, bet ir raitininkų, dviratininkų, aviacijos, Klaipėdoje – jūrų šaulių būriai. Atskira geležinkelių rinktinė.⁴⁵⁹ Sąjungos nariai nuolatos turėjo stiprinti savo karinį rengimą, pratinti gyventojus prie karo meto gyvenimo, skiepyti patriotiškumą. Teikti pagalbą policijai ir gyventojams gaisrų, potvynių ir kitų stichinių nelaimių atvejais. LŠS nariais galėjo tapti ne jaunesni kaip 16 metų Lietuvos Respublikos piliečiai.⁴⁶⁰ LŠS rūpinosi ir priešlėktuvine bei priešchemine apsauga, karo sanitarija. Buvo rengiami šių sričių kursai, paskaitos, parodos.⁴⁶¹ Tokius mokymus visuomenei 1937 m. vasario 21 d. organizavo Pagėgių šauliai, o vėliau vyko manevrai.⁴⁶² Karo atveju nemobilizuoti šauliai turėjo: 1. organizuoti savo apylinkių sekimą, 2. saugoti svarbius objektus, 3. trukdyti priešo žvalgybai, 4. trukdyti priešo lengvųjų dalinių žygiams (reidams), 5. padėti organizuoti reguliariosios kariuomenės dalinių apsaugą, 6. padėti vykdyti rekvizicijas, 7. padėti kaip vadovai kariuomenės daliniams susiorientuoti nepažįstamoje teritorijoje, 8. atsidūrus prieš uždugaryje pulti jo gurguoles, rinkti informaciją.⁴⁶³

1935 m. sausio 1 d. Lietuvos šaulių sąjungoje buvo 33 276 nariai, iš jų 24 976 riekiai (rikiuotės šauliai), kurie turėjo 7371 šautuvą ir 32 kulkosvaidžius, nemažai iš jų neveikė. Šauliams tuo metu trūko 13 707 šautuvų, 186 lengvųjų kulkosvaidžių ir 1 586 695 šovinių šiems ginklams.⁴⁶⁴ Tuo metu sąjungoje buvo 880 karininkų, 9556 I rūšies (iki 35 m.) rezervistų, 2558 II rūšies (nuo 36 iki 45 m.) rezervistų. Taigi iš bendro LŠS 24 976 rikiuotės šaulių skaičiaus – 12 994, arba 52%, buvo kariuomenės rezervistai. LŠS priklausė 3539 nerikiuotės šauliai, 4413 moterų ir 687 rėmėjai.⁴⁶⁵ 1939 m. LŠS turėjo 10053 *Mauzer* 7,92 mm šautuvus, 88 lengvuosius ir 1 sunkųjį kulkosvaidį bei 316 pistoletų.⁴⁶⁶ Tuo metu veikė 21 LŠS rinktinė apskrityse, po metų sąjungoje buvo 62 000 narių: 42 000 rikiuotės, 5000 rėmėjų, apie 15 000 moterų. Tarp šaulių daugiausia buvo ūkininkų ir darbininkų, sąjungai priklausė beveik pusė Lietuvos mokytojų.⁴⁶⁷ Sąjungos pagrindas buvo 1200 teritoriniu principu suformuotu būrių. Prireikus šauliai galėjo per 3–4 val. ar net greičiau susirinkti ir pradėti kovos veiksmus gerai pažįstamoje teritorijoje. Didžiausia problema buvo ginklų trūkumas, karo atveju ginklų būtų užtekę tik 1/3 šaulių.⁴⁶⁸

1935 m. liepos 15 d. buvo išleistas naujas LŠS įstatymas, kuriuo sąjunga buvo sukarinta. Visuomeninė iniciatyva galėjo reikštis tik tiek, kiek leido vadovybė. Sąjunga iš visuomeninės organizacijos virto karine. Valstybė tuo metu sąjungą rėmė finansiškai, buvo susirūpinta kariniu

⁴⁵⁹ *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004*. Sud. V. KAVALIAUSKAS, J. ŠIRVINSKAS, S. JEGELEVIČIUS. Kaunas, 2005, p. 132.

⁴⁶⁰ Šaulių sąjunga pertvarkoma sveikais kariškais pagrindais. *Karys*, 1935, Nr. 25, p. 585.

⁴⁶¹ LIEKIS, A. *Lietuvos šaulių...*, p. 67.

⁴⁶² GRINIUS, M. Pagėgių šauliai veiklūs. *Karys*, 1937, Nr. 10, p. 293.

⁴⁶³ BULVIČIUS, V. Op. cit., p. 246–247.

⁴⁶⁴ *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės...*, p. 133.

⁴⁶⁵ LIEKIS, A. *Lietuvių karyba...*, p. 1058–1059.

⁴⁶⁶ POCIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenės ginkluotė..., p. 30.

⁴⁶⁷ *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės...*, p. 143.

⁴⁶⁸ Ibid., p. 157.

parengimu. Sąjunga buvo tiesiogiai priklausoma nuo kariuomenės vado.⁴⁶⁹ Ji finansavimą pradėjo gauti iš kariuomenės: 1937 m. LŠS buvo skirta 340 000 Lt, o 1938 m. – 363 000 Lt, nors sąjungos vadas plk. P. Saladžius 1938 m. prašė 890 000 Lt. Skirti pinigai buvo naudojami labai taupiai. Lėšos buvo skirtos kariniam šaulių rengimui, susisiekimui, mokymo priemonėms įsigyti.⁴⁷⁰ Buvo planuojama, kad reorganizuoti šauliai talkins kariuomenei, nustatyta jų vieta gynybos, mobilizacijos, pirmųjų karo veiksmų metu. Šiuos planus parengė kariuomenės štabas. 1938 m. KAM parengė direktyvą (ŠADIR), kurioje nurodoma, kad karo atveju šauliai turi padėti kariuomenei: pastatyti postus prie tiltų, tunelių, viadukų, elektros stočių ir t. t. Savarankiškai veikiantys šaulių būriai po gauto signalo turėjo saugoti objektus rajone, priešui rengti kliūtis (deginti tiltus, ardyti brastas, naikinti ryšio priemonės), o likę užnugaryje – terorizuoti priešą netikėtais išpuoliais. Atsižvelgiant į situaciją veikti buvo galima ir negavus įsakymo.⁴⁷¹

Šauliai buvo statomi greta karių, ir karinis sąjungos veiklos aspektas tapo prioritetiniu.⁴⁷² Šauliams buvo diegiama, kad priešui nustūmus reguliariąją kariuomenę turėjo prasidėti partizaninis karas. Jo metu šauliai turėjo naikinti kelius, tiltus, statyti užtvaras, minuoti kelius, rengti išpuolius prieš priešo štabus ir gurguoles. Tokiu atveju šauliai turėjo telktis miškuose, pelkėtose vietovėse. Šaulių ginkluotė turėjo būti lengva: šautuvas su amunicija, granatos, kastuvėlis, žirkklės vielai. Veikti partizanai turėjo netikėtai. LŠS spaudoje buvo teikiama informacija, kaip reikėtų sprogdinti geležinkelius, kaip veikti būriams užnugaryje.⁴⁷³ Su spaudos pagalba šauliai buvo išsamiai supažindinami su šarvuočių dalinių struktūra, veikimo principais ir kovos su jais metodais.⁴⁷⁴ Praktikoje šias žinias buvę Lietuvos karininkai ir šauliai pritaikė pokario partizaninėse kovose 1944–1953 m. Istorikas J. Vaičenonis rašė: „Šaulių sąjunga buvo lyg tiltas tarp kariuomenės ir visuomenės. Manau, kad taip per Šaulių sąjungą pradedama ruoštis partizaniniam karui. Pagal scenarijų, jeigu priešas pereis sieną, jie turėjo priimti pirmąjį smūgį. Daug ir rimtai dirbo kariuomenės instruktoriai, būriai turėjo savo užduotis, teritoriją ir pan. Kaip žinome, Šaulių sąjungos nariai gausiai dalyvavo pasipriešinimo kovose. <...> ji (LŠS – *aut.*) buvo rengiama partizaniniam karui, <...> šauliai galėjo įgyvendinti jiems keliamus tikslus – pasirengti valstybės gynybai“⁴⁷⁵. Grįžtant prie Lietuvos kariuomenei kelto uždavinio – gintis bent 2 savaites, kol diplomatai ras pagalbą užsienyje ar kitaip sureguliuos konfliktą, verta prisiminti, kad pokario partizanai gana efektyviai kovojo apie 9 metus, nuo 1944 m. iki 1953 m. Partizanai iš esmės kovojo tikėdami ir laukdami paramos iš užsienio. Ir tokiu būdu įrodė prieškarį pasirinktos gynybinės taktikos efektyvumą.

⁴⁶⁹ Ibid., p. 130–131.

⁴⁷⁰ Raportas kariuomenės vadui 1937 m. gruodžio 21 d. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 209, l. 1–1, a. 1.

⁴⁷¹ VAREIKIS, V. Šaulių sąjunga..., p. 3.

⁴⁷² LIEKIS, A. *Lietuvos Šaulių...*, p. 187.

⁴⁷³ IMPULEVIČIUS. Kova prieš užnugaryje. *Trimitas*, 1939, Nr. 16, p. 372–373.

⁴⁷⁴ KIAULĖNAS, G. Šarvuočiai. *Trimitas*, 1939, Nr. 28–33.

⁴⁷⁵ BRATIKAS, L. Žvilgsnis į svarbiausius..., p. 17.

XX Klaipėdos rinktinė buvo įsteigta 1923 m., nors šauliai krašte burtis pradėjo dar 1921 m. Rinktinės būstinė buvo Palangos g. 30, rinktinei vadovavo: J. Bruvelaitis, mjr. A. Žemaitis (mirė 1938 m.), plk. R. Liormanas ir iki krašto perdavimo Vokietijai – plk. J. Andrašūnas.⁴⁷⁶

1935 m. sausio 1 d. XX Klaipėdos rinktinėje buvo 1704 šauliai: 1117 rikiuotės, 368 nerikiuotės, 219 moterų. Rinktinėje buvo 37 Lietuvos kariuomenės karininkai. 789 (53,13% visų rinktinės vyrų) XX Klaipėdos rinktinės šauliai nebuvo tarnavę Lietuvos kariuomenėje. Taip pat buvo 27 šaulių rėmėjai⁴⁷⁷. 1938 m. gruodžio mėn. XX Klaipėdos rinktinėje buvo 1162 rikiuotės šauliai (13 priedas, p. 123), 16 iš jų karo atveju mobilizuojamieji. Rinktinė turėjo: 9 lengvuosius kulkosvaidžius, 10 200 šovinių jiems, 907 šautuvus ir 58 566 šovinius jiems, 200 pistoletų su 2220 šovinių ir 20 granatų. Klaipėdos mieste buvo 407 šauliai, iš jų 6 mobilizuojamieji. Jie turėjo 4 kulkosvaidžius ir 2300 šovinių, 533 šautuvus su 8126 šoviniais, 83 pistoletus su 1100 šovinių ir 20 granatų.⁴⁷⁸ Klaipėdos apskrityje buvo 238 šauliai, iš jų 4 mobilizuojamieji, jie turėjo 129 šautuvus ir 12 590 šovinių, 73 pistoletus su 445 šoviniais. Iš viso Klaipėdos apskrityje buvo 645 šauliai, 10 iš jų buvo mobilizuojamieji, jie turėjo 4 kulkosvaidžius su 2300 šovinių, 662 šautuvus ir 20 716 šovinių, 156 pistoletus ir 1545 šovinius jiems bei 20 granatų. Pagėgių apskrityje buvo 188 šauliai, 4 iš jų buvo mobilizuojamieji, jie turėjo 3 kulkosvaidžius, 4800 šovinių jiems, 127 šautuvus ir 21 700 šovinių, 33 pistoletus su 525 šoviniais. Šilutės apskrityje buvo 127 šauliai, 2 iš jų buvo mobilizuojamieji, turėjo 2 kulkosvaidžius, 3100 šovinių kulkosvaidžiams, 118 šautuvų ir 16 150 šovinių jiems, 11 pistoletų su 150 šovinių. Rinktinę sudarė 50 įvairaus dydžio dalinių: 3 kuopos ir 47 būriai (3 žemėlapis, p. 141). Verta pažymėti, kad būriai krašte buvo labai maži, kai kurie turėjo tik po 3–5 šaulius.⁴⁷⁹ Tuo metu Lietuvoje vidutinis būrio dydis buvo 35 šauliai (42 000 : 1200 = 35).

Be XX Klaipėdos šaulių rinktinės, krašte buvo XXII geležinkelių rinktinės šaulių daliniai, kurie karo atveju turėjo saugoti geležinkelio objektus (14 priedas, p. 124). Klaipėdos krašto geležinkeliai priklausė Radviliškio geležinkelių komendantūros ruožui. Klaipėdos apskrities stotis (Bajorai, Kretingalė, Kalotė, Giruliai, Klaipėda, Rimkai) turėjo saugoti 19-osios Klaipėdos geležinkelio stoties kuopos 62 šauliai. Priekulės stotį turėjo saugoti 22-ojo Šilutės geležinkelio stoties būrio 8 šauliai. Šilutės apskrities stotis (Vilkyčiai, Kukoriai, Žemaitkiemis, Šilutė, Juknaičiai) ir Pagėgių apskrities Ūsėnų stotį turėjo saugoti 22-ojo Šilutės geležinkelio stoties būrio 49 šauliai. Pagėgių apskrities stotis (Stoniškis, Anužiai, Pagėgiai, Gudai, Geniai, Griežpelkiai) turėjo saugoti 21-ojo Pagėgių geležinkelio stoties būrio 63 šauliai. XXII geležinkelių rinktinės 21-asis Pagėgių geležinkelio stoties šaulių būrys veikė nuo 1936 m. birželio 14 d., jo vadas buvo ats. ltn. V. Šimkus.⁴⁸⁰ Lauksargių ir Pažeriūnų

⁴⁷⁶ Lietuvos šaulių sąjunga valstybės..., p. 108–111.

⁴⁷⁷ LIEKIS, A. *Lietuvių karyba ...*, p. 1058.

⁴⁷⁸ XX Klaipėdos šaulių rinktinės panaudojimo planas (Klaipėdos miesto ir apskrities) 1938 m. gruodžio 20 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, l. 144.

⁴⁷⁹ Ibid., l. 145–146.

⁴⁸⁰ Graži Pagėgių šaulių šventė. *Trimitas*, 1937, Nr. 40, p. 945–946.

geležinkelio stotis Pagėgių apskrityje saugojo 20-ojo Tauragės geležinkelio stoties būrio 20 šaulių. Iš viso Klaipėdos krašto stotis saugoti turėjo 202 XXII geležinkelių rinktinės šauliai.⁴⁸¹

Klaipėdos krašte 1938 m. gruodžio mėn. buvo 1162 rikiuotės šauliai (XX Klaipėdos rinktinė ir XXII geležinkelių rinktinės 19-oji kuopa ir 20-asis, 21-asis ir 22-asis būriai). Tai sudarė apie 0,76% krašto gyventojų. Tuo metu likusioje Lietuvoje šis procentas buvo apie 1,73% gyventojų, 1939–1940 m. LŠS buvo 62 000 narių, iš jų 42 000 rikiuotės.⁴⁸² Taigi Klaipėdos krašte šaulių procentiškai buvo apie 2,28 karto mažiau nei likusioje Lietuvos dalyje.⁴⁸³ Kadangi čia aptariamas šaulių veiklos karinis aspektas, tai šaulių moterų, rėmėjų ir vaikų skaičiuoti neverta, nors jų indėlis į moralinį pasirengimą karui svarbus.

Daugiausia krašto šaulių buvo Klaipėdos mieste, kur 1938 m. gruodžio 31 d. gyveno 47 189 gyventojai.⁴⁸⁴ Uostamiestyje buvo 443 rikiuotės šauliai (36 XXII rinktinės ir 407 XX rinktinės), tai sudarė 0,94% miestelėnų. Klaipėdos apskrityje gyveno 25 890 gyventojų ir buvo 272 rikiuotės šauliai (34 XXII rinktinės ir 238 XX rinktinės). Tai sudarė 1,05% apskrities gyventojų. Pagėgių apskrityje gyveno 42 138 gyventojai, iš jų 3100⁴⁸⁵ Pagėgiuose, joje buvo 283 rikiuotės šauliai (95 XXII rinktinės ir 188 XX rinktinės). Tai sudarė 0,67% apskrities gyventojų. Mažiausiai šaulių buvo Šilutės apskrityje, kur gyveno 38 576 gyventojai, iš jų 5168⁴⁸⁶ Šilutėje, ir buvo 164 rikiuotės šauliai (37 XXII rinktinės ir 127 XX rinktinės), o tai sudarė 0,43% apskrities gyventojų.

Direktyvoje ŠADIR buvo konstatuota, kad dėl krašto gyventojų nepalankumo Klaipėdos krašte, kariuomenei atsitraukus, partizaniniai karo veiksmai, skirtingai nei likusioje Lietuvoje, būtų neįmanomi. Toje pačioje direktyvoje buvo numatyta, kad Klaipėdos miesto šauliai turėjo surinkti ir į 6-ąjį pėstininkų pulką pristatyti transporto priemones.⁴⁸⁷ Krašto šauliai veikti turėjo pradėti: a) gavę III pėst. div. vado įsakymą PABU, b) paskelbus valstybėje mobilizaciją ir c) priešui staiga užpuolus Lietuvą⁴⁸⁸ Ginklai buvo saugomi vietose, kur buvo galima užtikrinti jų saugumą, priežiūrą ir apskaitą. Jų išdavimas karo atveju turėjo būti įgyvendintas labai skubiai. Išduoti ginklus buvo galima gavus LŠS vado nurodymą.⁴⁸⁹ Iš anksto išduoti ginklus buvo bijoma saugumo sumetimais.

Šaulių sąjunga Klaipėdos krašte karinio pavojaus atveju turėjo:

1. malšinti vietinių vokiečių sukilimą;
2. pasienio policijai padėti sustiprinti sienos apsaugą;

⁴⁸¹ Šaulių panaudojimo planas III PD. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, l. 7–8.

⁴⁸² STATKUS, V. Op. cit., p. 772; VAIČENONIS, J. Lietuvos šaulių..., p. 119.

⁴⁸³ 1939 m. sausio 1 d. Lietuvoje, be Klaipėdos krašto, buvo 2 421 570 gyventojų. Klaipėdos krašte – 153 793. 1939–1940 m. Šaulių sąjungoje buvo 42 000 rikiuotės šauliai: *Lietuvos statistikos metraštis*. Kanas, 1940, p. 16.

⁴⁸⁴ *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* Kaunas, 1939, p. 14.

⁴⁸⁵ *Lietuvių enciklopedija...*, p. 58.

⁴⁸⁶ *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* ..., p. 13.

⁴⁸⁷ XX Klaipėdos Šaulių rinktinės panaudojimo planas (Klaipėdos miesto ir apskrities) 1938 m. gruodžio 20 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, p. 142.

⁴⁸⁸ XX Klaipėdos Šaulių rinktinės panaudojimo planas 1938 m. gruodžio 9 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, p. 92.

⁴⁸⁹ Šaulių panaudojimo direktyva ŠADIR. 1938 m. spalio 3 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, p. 19.

3. saugoti strateginius objektus;
4. traukiantis rengti kliūtis priešui ir naikinti infrastruktūrą;
5. surinkti ir kariuomenei pristatyti transporto priemones;
6. kartu veikti su reguliariosios kariuomenės daliniais.

Klaipėdos mieste šauliai turėjo saugoti įvairius objektus (15 priedas, p. 124): pašta, uosta, tiltus, gamyklas, sandėlius, komendantūrą.

Pagal 1938 m. parengtą direktyvą ŠADIR, šaulių rinkinės, prasidėjus karui arba paskelbus mobilizaciją, operatyviniu atžvilgiu buvo priskirtos prie skirtingų dalinių. Tauragės priedangos rinktinei (7-asis PP) priklausė XX Klaipėdos rinktinės Pagėgių ir Šilutės apskričių šauliai, IV Tauragės rinktinė, XI rinktinės Jurbarko apylinkių būriai. Klaipėdos priedangos rinktinei (6-asis PP) priklausė XX Klaipėdos rinktinės Klaipėdos apskrities šauliai, XV Kretingos rinktinė ir III Telšių rinktinės Plungės, Stalgėnų ir Rietavo apylinkių būriai. Varnių įgulos vadui priklausė III Telšių rinktinės būriai, kurie nepriklausė Klaipėdos priedangos rinktinei. Šiaulių įgulos vadui priklausė VII Šiaulių rinktinė, o III pėstininkų divizijos štabui – XIII Mažeikių ir XVIII Biržų rinktinės.⁴⁹⁰ Šaulių būriuose turėjo likti tik nemobilizuojami šauliai. Būrių vadais turėjo būti skiriami atsargos karininkai, o jų pavaduotojais – atsargos puskarininkiai. Po mobilizacijos iš pradžių šauliai turėjo patys apsirūpinti maistu.⁴⁹¹

5.5. Kariuomenės mobilizacijos ir koncentracijos planai 1939 m.

1939 m. Lietuvos kariuomenę taikos metu sudarė 3 PD (9 PP), 4 AP, 3 KP su raitosios artilerijos baterijomis, šarvuotųjų rinktinė, priešlėktuvinės apsaugos rinktinė, karo aviacija, inžinierių bei ryšių daliniai ir tarnybos.⁴⁹² Paskelbus mobilizacijos tvarkraštį Nr. 11, mobilizacija vyko visoje šalyje, paskelbus Nr. 12 – tik dalyje: vienoje ar keliose divizijų mobilizacijos srityse. Mobilizacija, išskyrus Klaipėdos kraštą, turėjo vykti teritoriniu principu.⁴⁹³ Taikos metu Lietuva buvo padalinta į keturias divizijų mobilizacines sritis: trys sritys buvo pavaldžios divizijų vadams, o ketvirtoji – 3-iojo PP vadui⁴⁹⁴ (16 priedas, p. 124). Nuo 1939 m. kovo 14 d. numatyta V PD, ji turėjo mobilizuotis 3-iosios PD mobilizacijos srityje vietoje anksčiau planuotos I PB. Kaune planuota vietoje II PB mobilizuoti III PB (I ir II nekuriamos).⁴⁹⁵ Mobilizacijos planai numatė karininkų ir kareivių šaukimą bei suskirstymą, arklių, vežimų, pakinktų ir autotransporto mobilizavimą, parengiamuosius darbus, rinkimosi tvarką ir transportavimą paskelbus mobilizaciją. Pagal 11-ąją tvarkaraštį pėstininkų,

⁴⁹⁰ Вооруженные силы Рейха. Полная энциклопедия. Москва, 2008, с. 152, 165–166, l. 12–20.

⁴⁹¹ XX Klaipėdos šaulių rinktinės panaudojimo planas 1938 m. gruodžio 9 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, l. 91–93.

⁴⁹² SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė...*, p. 45–55.

⁴⁹³ Direktyva 14 kariuomenės mobilizacijai parengti ir vykdyti. 1935 m. rugpjūčio 12 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 6.

⁴⁹⁴ VAIČENONIS, J. *Lietuvos kariuomenės modernizacija...*, p. 161.

⁴⁹⁵ Pagal mob. tv. Nr. 11 ir 12 papildomų ir kuriamų kariuomenės dalių ir įstaigų sąrašo papildymas bei pakeitimas 1939 m. kovo mėn. 14 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 180–185.

kavalerijos ir artilerijos daliniai turėjo pasirengti žygiui per 24 val., visa kita kariuomenė – per 30 val., o pagal 12-ąją – papildomi kariuomenės kautynių daliniai, tarnybos ir įstaigos turėjo pasirengti žygiui per 30 val., visos kitos dalys, tarnybos ir įstaigos – per 48 val. Arčiausiai pasienio esantys daliniai, gavę įsakymą, privalėjo žygiui pasirengti ne vėliau kaip per 6 val. Numatomas 48 val. mobilizacinis terminas nuteikė optimistiškai.⁴⁹⁶ Paskelbus mobilizaciją kariuomenė turėjo rinktis 32 (be vietovių, kur rinkosi PAB) mobilizacijos centruose. Juos galima klasifikuoti pagal turėjusių susirinkti karių skaičių (17 priedas, p. 135). Stambūs (per 10 000 karių) centrai: Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje. Vidutiniai (per 3000) 11 centrų: Radviliškyje, Varniuose, Tauragėje, Plungėje, Prienuose, Marijampolėje, Kupiškyje, Ukmergėje, Kėdainiuose, Raseiniuose ir Seredžiuje. Mažų centrų (iki 3000) buvo 19.⁴⁹⁷ Dalyje miestų turėjo rinktis minimalūs daliniai: intendantūros sandėliai, sanitarijos, veterinarijos tarnybų daliniai.⁴⁹⁸ Mobilizuota kariuomenė turėjo išaugti iki 125 433 karių.⁴⁹⁹ Tokia decentralizacija buvo reikalinga, kad prieš aviaciją nesunaikintų visų pajėgų.⁵⁰⁰ Pagrindinės pajėgos, apie 69% (86 300) karių, turėjo mobilizuotis į rytus už ribos Venta–Dubysa–Kaunas ir į vakarus nuo Šventosios–Kauno ribos. Žemaitijoje iki minėtų upių ribos turėjo būti sutelkta apie 18–19% (23 000) karių. Likusios pajėgos – Suvalkijoje (apie 15 000 karių) ir pasienyje su Lenkija.⁵⁰¹ Kariuomenę būtų sudarę 5 pėstininkų divizijos, 1 pėstininkų brigada (17 PP, 6 AP), 6 atsargos pėstininkų batalionai, atsargos artilerijos pulkas, 3 kavalerijos pulkai, 3 atsargos kavalerijos eskadronai, 12 pasienio apsaugos batalionų, aviacija, šarvuočių rinktinė ir kiti daliniai bei tarnybos.⁵⁰²

Lietuvos kariuomenės pėstininkų pulką karo metu turėjo sudaryti 3310 vyrų: 90 karininkų ir 3220 kareivių.⁵⁰³ Trijų artilerijos grupių (9 baterijos po 4 pabūklus) lauko artilerijos pulką, įeinantį į divizijos sudėtį, turėjo sudaryti 1855 vyrai: 80 karininkų ir 1775 kareiviai. Kariuomenės vado rezervo artilerijos (dvi grupės, ginkluotos 155 mm haubicomis ir 105 mm patrankomis) pulką turėjo sudaryti 1030 vyrų: 40 karininkų ir 990 kareivių. 1939 m. tokiam pulkui Lietuva neturėjo ginklų. Mechanizuotą kariuomenės vado rezervo sunkiosios artilerijos pulką (2 grupės po 3 baterijas) turėjo sudaryti 900 vyrų: 40 karininkų ir 860 kareivių,⁵⁰⁴ šis pulkas taip pat neturėjo ginklų. Lietuvos kariuomenės pėstininkų diviziją karo metu turėjo sudaryti 14 846 vyrai: 476 karininkai ir 14 370 kareivių (18 priedas, p. 136). Divizijai priklausė: 5301 arklys, 1473 poriniai ir 378 vienkinkiai vežimai, 80

⁴⁹⁶ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija..., p. 161.

⁴⁹⁷ Mobilizuojamos kariuomenės aprūpinimas duona. Kariuomenės intendantas br. gen. Navakas 1938 m. kovo mėn. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 157–159.

⁴⁹⁸ Šeduva, Dotnuva, Skaudvilė, Kelmė, Simnas, Kaišiadorys, Utena, Tryškiai, Gruzdžiai, Meškuičiai, Šakiai, Rokiškis, Biržai, Dusetos, Pasvalys, Joniškis, Joniškėlis, Kuršėnai, Skuodas, Lyduvėnai.

⁴⁹⁹ VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenė valstybės..., p. 32.

⁵⁰⁰ RAŠTIKIS, S. Kovose dėl Lietuvos..., p. 326.

⁵⁰¹ JOKUBAUSKAS, J. Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 metais. In *Istorija*. T. 73. Ats. red. S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Vilnius, 2009, p. 27–28.

⁵⁰² Pagal mob. tv. Nr. 11 ir 12 papildomų ir kuriamų kariuomenės dalių ir įstaigų sąrašo papildymas bei pakeitimas 1939 m. kovo mėn. 14 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 180–185.

⁵⁰³ LIEKIS, A. Lietuvos karyba..., p. 539.

⁵⁰⁴ Ibid., p. 623–632.

lauko virtuvių, 28 motociklai, 134 dviračiai, 5 keleiviniai ir 49 (5 iš jų sanitariniai) kroviniai automobiliai.⁵⁰⁵ Pagal etatus divizijai buvo skirta 12 052 šautuvai. 1939 m. pradžioje I PD buvo 12 061 šautuvas, II – 12 047 šautuvai, III – 12 062 šautuvai.⁵⁰⁶ Kavalerijos pulką turėjo sudaryti 1385 vyrai: 55 karininkai ir 1330 kareivių. Pulke turėjo būti 1277 arkliai, 118 vežimų, 7 lauko virtuvės, 13 motociklų, 78 dviračiai, 13 automobilių. Raitosios artilerijos bateriją turėjo sudaryti 169 vyrai: 5 karininkai, 164 kareiviai, 213 arklių, 16 porinių vežimų ir 1 lauko virtuvė. Divizijos lengvąją (kavalerijos) rinktinę turėjo sudaryti 531 vyras: 18 karininkų ir 513 kareivių. Rinktinei priklausė 30 vežimų, 3 lauko virtuvės, 3 motociklai, 72 dviračiai ir 1 sunkvežimis.⁵⁰⁷

Lietuvos kariuomenės vadovybė gynimuisi planavo maksimaliai išnaudoti krašte buvusias natūralias gamtines kliūtis (miškų, pelkių masyvus, upes ir ežerus). Karo su Vokietija atveju pagrindine gynybos linija turėjo tapti Dubysos upė (ilgis 131 km), kuri šiai užduočiai gana gerai tiko. Upė ėjo pakankamu priedangai atstumu nuo sienos su Vokietija, jos slėnis buvo gana platus ir status (plotis apie 300–500 m, šlaitų aukštis iki 30 m). Upė vidurupyje buvo apie 20–30 m pločio, o žemupyje – apie 40–60 m, gylis ne potvynio metu – iki 3 m.⁵⁰⁸ Rytuose Lietuvos kariuomenę turėjo dengti kita upė – Šventoji (ilgis 246 km). Upė tekėjo išilgai administracinės linijos su Lenkija, nutolusi nuo jos apie 30–50 km. Šventosios plotis aukštupyje buvo 20–40 m, vidurupyje 40–50 m, žemupyje 60–80 m.⁵⁰⁹ Pietuose kariuomenė gynybai planavo panaudoti ne tik Kauno tvirtovės fortus, bet ir Nemuno bei Neris upes. Todėl pagal planus šiame centriniame Lietuvos regione ir turėjo mobilizuotis bei koncentruotis pagrindinės pajėgos, o į jų užnugarį evakuotis valdžios įstaigos. Šioje teritorijoje buvo daugiausia slaptų karo aviacijos aikštelių, intendantūros sandėlių, karo atveju turėjo telktis kariuomenės tarnybos, buvo pastatytos Linkaičių karo dirbtuvės.

⁵⁰⁵ Ibid., p. 534–535.

⁵⁰⁶ VAIČENONIS, J. *Lietuvos karių uniformos...*, p. 134.

⁵⁰⁷ LIEKIS, A. *Lietuvių karyba ...*, p. 664–666.

⁵⁰⁸ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 5. Vilnius, 2004, p. 170.

⁵⁰⁹ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 11. Vilnius, 1983, p. 39.

6. Vokietijos kariuomenės Rytų Prūsijoje charakteristika 1939 m. pradžioje

Iki 1939 m. rugsėjo Rytų Prūsija geografiškai buvo atskirta nuo Vokietijos vadinamuoju „lenkų koridoriu“ 36 992 km² teritorija. 1937 m. joje gyveno 2 333 301 gyventojas, apgyvendinimo tankumas buvo 63,1 gyv. 1 km², apie 57% gyventojų gyveno kaime. Provincijai esant atskirtai kariniu atžvilgiu, iki 1939 m. buvo bandoma padaryti ją kuo „savarankiškesnę“: visoje Vokietijoje rezervą sudarė vyrai iki 45 m., o Rytų Prūsijoje – iki 55 m., siekiant padidinti rezervistų skaičių provincijoje.⁵¹⁰ 1938 m. Vokietija turėjo 67,4 mln. gyventojų, o taikos metu 1938 m. kariuomenė sudarė apie 1,1%⁵¹¹ (741 400) valstybės gyventojų. Tų pačių metų viduryje Vokietija turėjo 6 700 000 parengtų rezervistų.⁵¹² 1939 m. Vokietijoje, prisijungus Austriją ir Sudetų kraštą, gyventojų padaugėjo iki 78 790 000.⁵¹³

Tuo metu Vermachtas, be ginklų, paimtų iš Čekoslovakijos, turėjo: 2,77 mln. šautuvų, 126 800 kulkosvaidžių, 11 200 prieštankinių pabūklų, 4624 minosvaidžių (81 mm), 2933 patrankas (75 mm), 4845 haubicas (105 mm), 2049 haubicas (150 mm), 410 sunkiųjų patrankų (150 mm) ir 22 mortyras (210 mm). Vokiečių aviacijoje buvo 3646 koviniai lėktuvai, zenitinę artileriją sudarė 1217 baterijų (2600 zenitinių 88 mm ir 105 mm bei 6700 zenitinių 20 mm ir 37 mm pabūklų). 1939 m. Vokietija turėjo 35 383 įvairius artilerijos pabūklus ir minosvaidžius.⁵¹⁴

Po Pirmojo pasaulinio karo nuginkluotos Vokietijos reichsvere galėjo tarnauti 100 000 žmonių, iš jų 4500 karininkų. Vokietija negalėjo turėti tankų, buvo ribojama kita ginkluotė. Reichsverą sudarė 7 pėstininkų ir 3 kavalerijos divizijos. Ginkluotėje buvo 288 pabūklai, 252 minosvaidžiai. Rytų Prūsijoje – 1-ojoje karo apygardoje buvo dislokuota I PD, vadas gen. ltn. V. fon Brauhicas. Visa provincija buvo padalinta į 3 karo sritis (*Wehrgauabteilung*).⁵¹⁵

1934 m. rudenį iš buvusių 7 PD buvo suformuota 21 PD, kiekvienoje po 2 PP (pulke po 4 btl.). Armija padidėjo iki 240 000 žmonių. 1935 m. kovo 16 d. sukūrus vermachtą, armija padidėjo iki 36 PD, sujungtų į 12 korpusų.⁵¹⁶ 1934 m. lapkričio mėn. Königsberge, Allensteine ir Elbinge buvusių karo sričių pagrindu buvo suformuoti pėstininkų apygardų štabai. Vėliau, 1935 m. spalio 15 d., jie buvo pervadinti į I, XI ir XXI pėstininkų divizijas⁵¹⁷ (2 žemėlapis, p. 140). 1939 m. pradžioje Rytų Prūsijoje buvo dislokuotas 1-asis kariuomenės korpusas ir 1-oji kavalerijos brigada (19 priedas, p. 137). 1-asis korpusas buvo suformuotas 1934 m. lapkričio mėn. iš I reichsvero divizijos.⁵¹⁸ 1939 m.

⁵¹⁰ Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 18 a. l.

⁵¹¹ Valstybių apsiginklavimas. *Karys*, 1938, Nr. 14, p. 407.

⁵¹² Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 16.

⁵¹³ Vokietijos gyventojai Reiche ir prisijungtuose kraštuose. *Trimitas*, 1939, Nr. 29, p. 720.

⁵¹⁴ *История Второй мировой войны*. Москва, 1974, t. 2, c. 376–378.

⁵¹⁵ ЗАЛЕССКИЙ, К. Вооруженные силы Рейха..., c. 165–166.

⁵¹⁶ Vokietijos kariuomenė 1919–1935 m.

⁵¹⁷ ЗАЛЕССКИЙ, К. Op. cit., c. 261–263.

⁵¹⁸ Ibid., p. 152, 165–166.

nuolatinę Vokietijos kariuomenę Rytų Prūsijoje sudarė apie 60 000 karių, o su rezervistais – apie 500 000 žmonių (aktyviojoje tarnyboje – 60 000, I rūšies atsargoje – 52 000, II rūšies atsargoje – 40 000, *Ersatz* rezervas (19–35 m. vyrai) – 160 000, *Landwehras* – 160 000, SS ir SA – 30 000). 1937 m. Rytų Prūsijoje buvo 1 143 658 vyrai, iš jų 20–35 metų – apie 300 000 vyrų. Buvo apskaičiuota, kad karo atveju iš Rytų Prūsijos vyrų buvo galima suformuoti 6 pirmos eilės divizijas, 3 antros eilės divizijas ir 1 kavalerijos diviziją.⁵¹⁹ Rytų Prūsijoje buvo gana stiprūs kariniai įtvirtinimai. Juos sudarė Königsbergo ir Lözeno įtvirtinimų sistemos. 1939 m. buvo pradėti projektuoti bei statyti įtvirtinimai ir pasienyje su Lietuva.⁵²⁰

Iš viso 1939 m. pradžioje Vokietijos kariuomenę sudarė 6 armijos, susidedančios iš 19 korpusų. Juose buvo 51 divizija, iš jų: 4 motorizuotosios, 4 lengvosios, 3 kalnų ir 5 šarvuotosios. Taip pat Rytų Prūsijoje buvo viena kavalerijos brigada.⁵²¹ Vokietijos karo aviaciją sudarė 240 naikintuvų ir bombonešių eskadrilių, apie 2800 lėktuvų, 23 jūrų aviacijos eskadrilės su 280 lėktuvų ir 50 žvalgybos eskadrilių su 600 lėktuvų. Be to, buvo apie 1700–1800 senų ir mokomųjų lėktuvų. Iš viso Vokietijos karo aviaciją sudarė 100 grupių, kuriose buvo 440 eskadrilių su 4500–4600 lėktuvų.⁵²² Kiekvieną grupę, arba eskadrą, (*Geschwader*) sudarė 3 arba 4 eskadrilės po 10–12 lėktuvų kiekvienoje.⁵²³

Vokietijos pėstininkų divizijoje buvo nuo 15 000 iki 18 000 karių. Kiekvieną diviziją sudarė štabas, 3 pėstininkų pulkai, maždaug po 3000 karių, artilerijos pulkas (keturi divizionai po tris baterijas – 48 pabūklai), ryšių ir inžinerijos batalionai, prieštankinis, žvalgybos divizionai, tiekimo ir medicinos tarnybos bei rezervinis batalionas. Kiekvienas Vokietijos pėstininkų pulkas turėjo: 26 sunkiuosius kulkosvaidžius, 85 lengvuosius kulkosvaidžius, 18 minosvaidžių (81 mm kalibro), 27 minosvaidžius (50 mm kalibro), 12 prieštankinių 37 mm pabūklų, 6 pėstininkų 75 mm pabūklus, 2 pėstininkų 150 mm haubicus. Tankų diviziją sudarė 2 pulkai, kiekvienas iš dviejų batalionų. Tankų batalione buvo 4 tankų kuopos po 32 tankus kiekvienoje. Kavalerijos brigadą sudarė du kavalerijos pulkai ir raitosios artilerijos divizionas. Kiekvienas pulkas susidėjo iš 4 raitelių ir 1 sunkiojo eskadrono – 6 minosvaidžiai (81 mm), 4 pabūklai (75 mm). Iš viso kavalerijos pulką sudarė apie 1400 žmonių. Nors kavalerijos dalinių Vokietijoje buvo mažai, bet arkliai buvo labai plačiai kariuomenės naudojami kaip transporto priemonė.⁵²⁴ Vokietijos armija pėstininkų divizijoje buvo po 2 AP: lengvosios ir sunkiosios. Lengvosios artilerijos pulką sudarė 3 grupės (divizionai), ginkluotos 105 mm haubicomis.

⁵¹⁹ Taikos metu Rytų Prūsijoje buvo dislokuotas 1-as Vokietijos kariuomenės korpusas (vadas – art. gen. G. von Kuchler, štabo viršininkas – gen. maj. Hollidt). Jį sudarė: 1-a, 11-a ir 21-a PD, 4-as KP, 10-ojo tankų pulko batalionas, korpuso ryšių, inžinierių ir transporto daliniai. 1-ąją kavalerijos brigadą sudarė du KP. Karo aviaciją Rytų Prūsijoje sudarė keturios aviacijos grupės: 111, 151, 131 ir 121 bei mišrus dalinys. Iš viso Rytų Prūsijoje buvo iki 400 įvairios paskirties lėktuvų. Taip pat provincijoje buvo 1-asis ir 11-asis priešlėktuvinės artilerijos pulkai, lengvosios priešlėktuvinės artilerijos grupė bei 11-asis oro ryšių pulkas. Visa aviacija buvo sujungta į 1-ąją aviacijos apygardą: Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 19–20.; VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje...*, p. 46.

⁵²⁰ Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 20.

⁵²¹ *Ibid.*, l. 13 a. l.

⁵²² Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 14.

⁵²³ МОЛЛО, Э. *Вооруженные силы второй мировой. Структура, униформа, знаки различия*. Москва, 2005, с. 13.

⁵²⁴ *Ibid.*, p. 8–10.

Sunkiosios artilerijos pulką sudarė dvi grupės, viena buvo ginkluota 100 mm patrankomis, kita – 150 mm haubicomis. Be to, buvo korpusų artilerija – du pulkai. Vienas ginkluotas 100 mm ir 150 mm patrankomis, kitas – 150 mm haubicomis. Divizijos artilerija buvo transportuojama arkliais, korpuso – autotransportu.⁵²⁵ Vokietijos karių parengimas buvo ypač aukšto lygio. Tai liudija faktas, kad Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių karių nuostoliai būdavo apie 50% mažesni už priešininko, neatsižvelgiant į tai, ar jie ginasi, ar puola.⁵²⁶ Vokietijos kariuomenės statutai numatė, kad „didysis visų ginklų rūšių vienetas“ per dieną turėjo nužygiuoti 25 km, dviratininkai – nuo 60 iki 80 km, kavalerija – nuo 50 iki 60 km, motorizuoti daliniai – nuo 150 iki 200 km.⁵²⁷

1939 m. Vokietija turėjo 214 įvairių karo laivų, iš jų 40 tralerių,⁵²⁸ 2 senus linkorus, 2 linijinius kreiserius, 3 „kišeninius“ linkorus, 2 sunkiuosius kreiserius, 6 lengvuosius kreiserius, 22 minininkus, 20 minavimo laivų ir 56 povandeninius laivus.⁵²⁹ Pagrindinė karo laivyno bazė Rytų Prūsijoje iki karo buvo Pillau, kurioje stovėjo 6 minininkai ir keli policijos laivai. Pillau buvo ir krantų artilerijos grupė.⁵³⁰

Tačiau Vokietijos kariuomenė turėjo ir trūkumų. 1933 m. prasidėjus sparčiam armijos augimui, po profesionalios Veimaro Respublikos armijos periodo, trūko kvalifikuotų karininkų ir puskarininkų. Transporto priemonės buvo senos: pėstininkų divizija turėjo per 2000 arklių ir nedidelį skaičių automobilių. Ginkluotės srityje taip pat buvo trūkumų, kai kada buvo naudojami seni 1908 m. MG 08 – vandeniu aušinami kulkosvaidžiai. Bet iš visų to meto Europos šalių Vokietijos armija buvo geriausiai pasirengusi karo veiksams.⁵³¹

Nuo Vokietijos reicho atskirta Rytų Prūsijos provincija dydžiu ir gyventojų skaičiumi buvo šiek tiek mažesnė už Lietuvą. Tačiau provincijoje buvusi Vokietijos kariuomenė buvo gausesnė ir daug geriau ginkluota nei Lietuvos kariuomenė. Rytų Prūsijoje buvo pastatyti kariniai įtvirtinimai, kuriais vokiečiai daug efektyviau galėjo užtikrinti užnugario su Lenkija saugumą puolimo prieš Lietuvą atveju.

⁵²⁵ Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 39–40.

⁵²⁶ ХАРТ, С.; ХАРТ, Р.; ХЬЮЗ, М. *Немецкий солдат Второй мировой войны. Рядовые Вермахта и СС 1939–1945*. Москва, 2006, с. 21–25.

⁵²⁷ Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 34 a. l.

⁵²⁸ CZUBIŃSKI, A. *Historia drugiej wojny Światowej 1939–1945*. Poznań, 2008, s. 24.

⁵²⁹ МОЛЛО, Э. Op. cit. c. 8–10.

⁵³⁰ Minininkai buvo tokio pat tipo kaip „Prezidentas Smetona“, tik jie turėjo po vieną 105 mm patranką ir po 3 kulkosvaidžius. Policijos laivai buvo ginkluoti tik kulkosvaidžiais: Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 20.

⁵³¹ ХАРТ, С. Op. cit., c. 25.

7. Lietuvos ir Vokietijos karinių pajėgų santykis Rytų Prūsijoje

Vertinant atskirų šalių karines pajėgas ir bandant jas lyginti, labai sudėtinga pasirinkti tinkamus kriterijus, objektyviai vertinti to paties tipo, bet skirtingų modelių ginkluotę. Kita problema vertinant pajėgas – tai skirtingi šalių dydžiai ir turimi ištekliai. Akivaizdu, kad santykiu 1 : 1, Lietuva ir Vokietija buvo kaip nykštukas ir milžinas. Trečiojo reicho teritorija iki 1938 m. buvo 472 000 km²,⁵³² t. y. 8,5 karto didesnė nei Lietuvos. Vokietija 1939 m. turėjo 30,6 karto daugiau gyventojų nei Lietuva. Taikos metu kariuomenė taip pat apie 30 kartų didesnė buvo Vokietijoje. Artilerijos pabūklų, minosvaidžių, prieštankinių ir priešlėktuvinių ginklų Vokietija turėjo 75 kartus daugiau, karo lėktuvų – 38 kartus, tankų – 73 kartus daugiau, o apie karo laivyną net neverta kalbėti: 1 Lietuvos karo laivas prieš 214 Vokietijos karo laivų laivyną. Tačiau jei tuos pačius rodiklius palyginsime atsižvelgdami į gyventojų skaičių, vaizdas kardinaliai keisis. Toks vertinimo ir lyginimo metodas yra objektyvesnis, nes Lietuva, būdama daug kartų mažesnė, objektyviai negalėjo turėti tokio pat dydžio kariuomenės kaip Vokietija ir išgyti ar pasigaminti tiek pat ginklų.

Dešimčiai tūkstančių gyventojų Lietuva turėjo vidutiniškai 0,17 tankų, 0,47 lėktuvų, 1,83 įvairių artilerijos pabūklų, 524,26 šautuvų, 17,53 kulkosvaidžių. Tokiam pat gyventojų skaičiui Vokietija 1939 m. turėjo 0,41 tankų, 0,58 lėktuvų, 4,49 įvairių artilerijos pabūklų, 351,57 šautuvų, 16,09 kulkosvaidžių. Taikos metu kariuomenė tiek Lietuvoje, tiek Vokietijoje sudarė apie 1–1,1% šalies gyventojų (20 priedas, p. 138). Santykinai Lietuva gerokai atsiliko turėtu tankų ir artilerijos pabūklų skaičiumi, beveik tiek pat turėjo lėktuvų. O santykinu palyginimu (pagal gyventojų skaičių) šautuvų ir kulkosvaidžių Lietuva turėjo daugiau. Iš esmės valstybei, kuri planavo gynybinį ir partizaninį karą, aviacija ir juo labiau tankai nebuvo strategiškai svarbūs. O reikalingos lengvosios ginkluotės Lietuva turėjo pakankamai.

Lyginant Vokietijos ir Lietuvos kariuomenės dalinius (pėstininkų divizijas ir pulkus), jų dydį ir ginkluotę matyti, kad Vokietijos daliniai buvo gausesni ir turėjo daugiau sunkiosios ginkluotės. Lietuvos PD karo metu turėjo būti 14 845 žmonės, tuo tarpu Vokietijos kadrinėse (pirmosios bangos) PD – apie 18 000 žmonių, t. y. apie 21,25% daugiau nei Lietuvos. Antrosios bangos vokiečių divizijos buvo panašaus dydžio kaip ir Lietuvos, turėjo apie 15 000 žmonių. Lyginant PP ginkluotę, Lietuvos PP taip pat buvo silpnesni (21 priedas, p. 138), vokiečiai turėjo daugiau minosvaidžių (47 prieš 4 lietuvių), prieštankinių pabūklų (12 prieš 6). Be to, Vokietijos pulkuose buvo artilerija, o Lietuvos kariuomenėje artilerija buvo tik PD sudėtyje. Tačiau Lietuvos kariuomenės PP turėjo daugiau nei Vokietijos PP sunkiųjų kulkosvaidžių (36 prieš 26 vokiečių) ir lengvųjų kulkosvaidžių (86 prieš 85). Artilerijos pabūklų skaičius Vokietijos PD taip pat buvo didesnis nei Lietuvos PD (84 patrankos ir haubicos Vokietijos PD prieš 36 Lietuvos PD).

⁵³² BARKAUSKAS, J. et al. *Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas, 1990, p. 275.

Karų istorija ir karybos teorija byloja, kad puolančioji pusė turi netikėtumo pranašumą, bet besiginančioji pusė turi gynimosi pranašumą. Todėl užpuolikas, norėdamas pasiekti užsibrėžtus tikslus, turi turėti apie tris kartus didesnes pajėgas mūšio lauke.⁵³³ Priešingu atveju užpuolikas gali patirti nesėkmę arba net visišką fiasko.

Vertinant šalių karinį pajėgumą, būtina atsižvelgti ir į jų ekonominį pajėgumą bei finansinius išteklius tiek absoliučiais skaičiais, tiek vidutiniškai vienam gyventojui. 1938 m. nacionalinės pajamos Lietuvoje vidutiniškai 1 gyventojui buvo 500 Lt,⁵³⁴ o Vokietijoje – 335 JAV doleriai,⁵³⁵ arba apie 2010 Lt. 1933–1939 m. Vokietijos išlaidos ginklavimuisi išaugo 10 kartų, ir Antrojo pasaulinio karo pradžioje sudarė iki 60% nacionalinio biudžeto.⁵³⁶ 1936–1939 m. Vokietija kariuomenės reikalams išleido 97 milijardus markių,⁵³⁷ apie 230,86 milijardų litų (1 RM – apie 2,38 Lt), vienam gyventojui kasmet (1936–1939) vidutiniškai apie 856 Lt.⁵³⁸ Lietuva kariuomenei 1936–1939 m. skyrė 329 300 000 Lt, arba 24,78%, metinių biudžeto pajamų, kurios sudarė 1 328 906 000 Lt⁵³⁹ (2 priedas, p. 113). Kariuomenei skiriamų lėšų vienam gyventojui Lietuvoje vidutiniškai teko 1936 m. – 30,42 Lt, 1937 m. – 31,92 Lt, 1938 m. – 33,08 Lt, 1939 m. – 35,46 Lt, vidutiniškai apie 32,72 Lt. Vokietijos kariuomenei skiriamos lėšos vidutiniškai vienam gyventojui buvo apie 26 kartus didesnės nei Lietuvoje. Nacionalinės pajamos vienam gyventojui Vokietijoje buvo didesnės apie 4 kartus. Iš viso 1936–1939 m. Vokietija kariuomenės reikalams skyrė 701 kartą daugiau lėšų nei Lietuva. Didelis Lietuvos ekonominis atsilikimas, lyginant su Vokietija, lėmė ir gana didelį kariuomenės finansavimo atsilikimą.

Pajėgos, su kuriomis Lietuvos kariuomenė galėjo susidurti Vermachto invazijos atveju iš Rytų Prūsijos pradiniam etape, galėjo būti negausios. Rytprūsiose vokiečiai galėjo suformuoti 10 divizijų, kurių dalis turėjo likti rezerve ir rūpintis sienos su Lenkija apsauga. Galima daryti prielaidą, kad sausuma Vokietija prieš Lietuvą galėjo pradėti veikti naudodama apie 6 divizijas. Vėliau šios pajėgos, jūra iš Reicho atvykstant pastiprinimams, būtų didėjusios. T. Daukantas 1937 m. rašė, kad 3–9 divizijos, kurias Rytų Prūsijoje galėjo sutelkti Vokietija, buvo ribotos, nes „lenkų koridorias“ buvo atskirtos nuo Vokietijos Reicho ir turėjo saugoti užnugarį su Lenkija.⁵⁴⁰ Visa tai įvertinus, iki karo veiksmų pradžios mobilizuota Lietuvos kariuomenė pirmajame karo veiksmų etape galėjo tikėtis dalinės sėkmės – tvarkingai trauktis gindamasi ir stabilizuoti frontą krašto gilumoje. Nors ore ir jūroje

⁵³³ SUVOROVAS, V. *Paskutinė respublika, kodėl Sovietų Sąjunga pralaimėjo Antrąjį pasaulinį karą?* Vilnius, 1996, p. 180.

⁵³⁴ VASKELA, G. Op. cit., p. 20.

⁵³⁵ CZUBIŃSKI, A. Op. cit., s. 22.

⁵³⁶ SKIRIUS, J. *Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais*. Vilnius, 2006, p. 86.

⁵³⁷ CZUBIŃSKI, A. Op. cit., s. 23.

⁵³⁸ Vokietija be Austrijos ir Sudetų krašto turėjo 67,4 mln. gyventojų (230 860 mln. Lt: 67,4 mln. gyv. ir: iš 4 metų = 856 Lt).

⁵³⁹ Biudžeto pajamos 1936 m. 287,721 mln. Lt (KAM – 76,853 mln. Lt, 26,71%), 1937 m. 318,153 mln. Lt (KAM – 81,374 mln. Lt, 25,58%), 1938 m. 366,488 mln. Lt (KAM – 85,193 mln. Lt, 23,25%), 1939 m. 356,544 mln. Lt (KAM – 85,88 mln. Lt, 24,09%); *Lietuvių enciklopedija*..., p. 223.

⁵⁴⁰ SURGAILIS, G. *Lietuvos karinis laivynas*..., p. 122.

būtų dominavusi Vokietijos kariuomenė, susisiekimas geležinkeliais būtų sunkus arba net paralyžiuotas. O atremti koncentruotus gausios artilerijos ir tankų remiamus puolimus būtų buvę sudėtinga. Be to, *vermachtas* užimtose Lietuvos teritorijose, savo užnugaryje, būtų susidūres su partizaninio karo diversijomis. Nemobilizavus kariuomenės, kaip buvo 1939 m. kovo mėn., pasipriešinimas galėjo trukti tik keletą dienų.⁵⁴¹ Problema tapo ne Lietuvos gebėjimas kariauti su daug pranašesniu priešu, o geopolitinė Lietuvos izoliacija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse.

⁵⁴¹ Nuo Lietuvos – Vokietijos (Kybartai) sienos iki Kauno keliais apie 80 km, nuo Kauno iki Zarasų keliais apie 180 km. (iš viso 260 km) pėstininkai galėjo įveikti per maždaug 10 d., kavalerija ir dviratininkai per 4 – 5 d. Motorizuotas Vokietijos kariuomenės dalinys galėjo įveikti per 2 d. nepatiriant pasipriešinimo ir esant infrastruktūrai (tiltams). Nuo Panemunės iki Zarasų keliais (per Tauragę, Šiaulius ir Panevėžį) apie 360 km. Nuo Klaipėdos (desanto atvežiu) iki Zarasų keliais (per Plungę, Telšius, Šiaulius ir Panevėžį) apie 380 km.

8. Lietuvos kariuomenės atsitraukimas iš Klaipėdos krašto 1939 metais

Lietuvos kariai akylai stebėjo įvykius ir padėtį Klaipėdos krašte. 1938 m. lapkričio 17 d. 7-ojo PP vadas plk. P. Genys divizijos vadui rašė, kad: „Klaipėdos krašto „Kulturverband“ smogiamųjų dalių S.S. vyrai atvirai ir intensyviai varo karinį mokymą.“ Pulkininkas pažymėjo, kad pastaruoju metu jie stengiasi rengti kuo daugiau karinių mokymų Klaipėdos krašte tam, kad rinktų informaciją apie įvykius ir demonstruotų jėgą vietos gyventojams.⁵⁴² III PD vadas 7-ojo PP vadui nurodė stebėti įvykius krašte, rinkti informaciją ir ją siųsti į divizijos štabą.⁵⁴³ 1939 m. kovo 3 d. kariuomenės štabas skubiai nurodė vieną 6-ojo PP batalioną perkelti į Kretingą, kur turėjo vykti pulko mobilizacija karo atveju, o vieną priedangos sudėties batalioną palikti Klaipėdoje ir atleisti nuo mobilizacijos. Klaipėdos krašto rezervistų nurodė nemobilizuoti.⁵⁴⁴ 1939 m. kovo 5 d. į Klaipėdą 6-ojo PP vado žinion buvo pasiūstas vienas lengvųjų tankų būrys: 5 lengvieji tankai, 1 sunkvežimis, 1 motociklas, 1 karininkas, 3 liktiniai puskarininkiai ir 13 būtiniosios tarnybos karių.⁵⁴⁵ III PD operatyvinėje žinioje buvęs lengvųjų tankų būrys su reikiamu personalu ir priemonėmis skubiai buvo pasiūstas į Tauragę, 7-ojo PP vado žinion.⁵⁴⁶ Kovo 17 d. 6-ojo PP vadas gen. št. plk. A. Breimelis gavo įsakymą evakuoti dalį pulko turto į Kretingą, kadangi ten buvo perkeltas pulko mobilizacijos centras. Darbas buvo pradėtas 20 d. ir iki 21 d. vyko pagal planą.⁵⁴⁷

1939 m. kovo 20 d. Ministrų Tarybos posėdyje buvo nutarta, kad Klaipėdos krašto Seimeliui priėmus nutarimą arba E. Neumannui atlikus veiksmus kurie išeitų už statuto ribų, toleruoti, kol nekils tiesioginis pavojus valstybei. Krašto vokiečiams sukilu, buvo nutarta juos su kariuomenės pagalba nuraminti. Jei tai sukeltų Vokietijos agresiją, buvo nutarta Lietuvos kariuomenę be pasipriešinimo atitraukti iš krašto ir karo veiksmus pradėti Didžiojoje Lietuvoje. Taip pat buvo nutarta apie gresiantį pavojų informuoti Prancūziją ir D. Britaniją, prašyti jų patarimo. Posėdyje buvo nutarta pastebėjus destruktivyvų vokiečių ir lenkų mažumų veiklą griežčiau prižiūrėti administracinį aparatą, įvairiose organizacijose didinti discipliną ir stiprinti propagandą spaudoje ir radijuje.⁵⁴⁸ Klaipėdoje, komendantūroje, vyko komendanto plk. J. Andrašūno ir 6-ojo PP vado gen. št. plk. A. Breimelio

⁵⁴² Raportas III pėstininkų divizijos vadui 1938 m. lapkričio 17 d. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1055, l. 228.

⁵⁴³ 3-iosios pėstininkų divizijos štabas jo 7-o pėstininkų pulko vadui 1938 m. gruodžio 8 d. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1055, l. 231.

⁵⁴⁴ Kariuomenės štabo III skyrius 1939 m. kovo 3 d. Nr. 31637. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 177.

⁵⁴⁵ Karo Technikos Viršininko 1939 m. kovo 10 d. raportas Nr. 433 Kariuomenės Vadui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 6.

⁵⁴⁶ Šarvuočių Rinktinės Vadui /žodžiu duoto įsakymo patvirtinimas/ 1939 m. kovo 23 d. Nr. 192. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 7.

⁵⁴⁷ III pėstininkų divizijos vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui Nr. 253. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 a. l.

⁵⁴⁸ Ministrų Tarybos posėdžio protokolas 1939 m. kovo 20 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 46–46 a. l.

susitikimas su šaulių būrių vadais. Jo metu buvo aptarta sudėtinga situacija, informuota, kad vyriausybė yra nusiteikusi panaudoti karinę jėgą.⁵⁴⁹

Kovo 21 d. vakare komendantūroje vyko pasitarimas su LŠS Klaipėdos būrių vadais, jo metu vadai buvo perspėti nepradėti veikti be komendanto nurodymo.⁵⁵⁰ Apie 22.10 val. vakaro III PD vadas div. gen. M. Rėklaitis, Kaune iš kariuomenės vado gavęs įsakymą trauktis iš Klaipėdos krašto, grįžo į Šiaulius ir apie 22.30 val. telefonu informavo 6-ojo ir 7-ojo PP vadus: gen. št. plk. A. Breimelį bei plk. P. Genį, kad gautas įsakymas nedelsiant trauktis iš Klaipėdos krašto.⁵⁵¹ Vėliau per Krašto apsaugos ministrą Klaipėdos įgulos vadas gen. št. plk. A. Breimelis gavo Respublikos Prezidento A. Smetonos nurodymą, kad atvykus A. Hitleriui būtina išvengti viešo susitikimo su juo ar jo palydovais, kad vokiečių propaganda nepasinaudotų tuo ir neskleistų gandų, kad lietuviai patys geruoju Klaipėdą Vokietijai perduoda.⁵⁵²

Kovo 22 d. apie 00.00 val. 6-ame PP buvo pradėta evakuacija. Naktį iš 21 d. į 22 d. buvo nuginkluoti Klaipėdos miesto šauliai. Ryte, 8.00 val., prie pulko kareivinių susirinko antilietuviškai nusiteikusi minia.⁵⁵³ Ryte, 7.00 val., į 7-ąjį PP atvyko karininkas su oficialiu įsakymu apie dalinių iš Klaipėdos krašto atitraukimą. 8.00 val. kitas karininkas su analogišku įsakymu atvyko į Klaipėdą, į 6-ąjį PP.⁵⁵⁴ 8.00 val. iš Tauragės į Pagėgius evakuacijai buvo išsiųstas pulko I btl. vadas mjr. Kazanskis su 4 sunkvežimiais, nors buvo apskaičiuota, kad reikia 6 sunkvežimių.⁵⁵⁵ 8.00 val. ryto Heilsbergo radiofonas pranešė, kad Vokietijos ir Lietuvos vyriausybės susitarė dėl Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai ir kad šis perdavimas įvyks „...dar tą pačią dieną“. Po pusvalandžio apie tai pranešė ir Kauno radijas. Tai buvo pirmasis oficialus pranešimas apie Klaipėdos krašto perdavimą. Nors Švedijos radiofonas apie Vokietijos ultimatumą Lietuvai perduoti Klaipėdos kraštą pranešė naktį iš kovo 20 į 21 d., o kitos užsienio radijo stotys nuolat kartojo šią žinią, Lietuvos radiofonas ir kompetentingos įstaigos tylėjo. Vyriausybė nenorėjo leisti plisti gandams, tuo tikslu buvo net nutrauktas telefono ryšys, ir Klaipėdos gubernatūra neturėjo tiesioginio telefono ryšio su Kaunu. Kovo 22 d., apie 9.00 val., virš Klaipėdos gana žemai praskrido keli lėktuvai, ant kurių aiškiai buvo matyti Vokietijos simboliai. Tai buvo pirmasis oficialus Vokietijos pasveikinimas.⁵⁵⁶ Tuo pačiu metu Kaune, 9.00 val., posėdžiavo Lietuvos Ministrų Taryba, kuri nusprendė, kad taikiu būdu išlaikyti Klaipėdos nepavyks, ir kraštas bus

⁵⁴⁹ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 268. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

⁵⁵⁰ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III-os pėstininkų divizijos vadui Nr. 268. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

⁵⁵¹ III pėstininkų divizijos vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui Nr. 253. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 a. l.

⁵⁵² MUSTEIKIS, K. Op. cit., p. 17.

⁵⁵³ 6-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 424. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 a. l.

⁵⁵⁴ III pėstininkų divizijos vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui Nr. 253. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 a. l.

⁵⁵⁵ 7-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 7 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 338. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 15–15 a. l.

⁵⁵⁶ ANYSAS, M. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai*. Chicago, 1978, p. 384–386.

perduotas Vokietijai. Tuo tikslu buvo sudaryta delegacija į Berlyną: Užsienio reikalų ministras J. Urbšys, docentas D. Krivickas, Lietuvos ambasadorius Berlyne K. Škirpa ir karo atašė plk. K. Grinius. Vyriausybė taip pat svarstė „sustiprintos apsaugos“ valstybėje įvedimo klausimą. Remiantis Konstitucijos 139 str., Respublikos Prezidento buvo prašoma nuo kovo 22 d. paskelbti Lietuvoje „sustiprintą apsaugą“. Buvo svarstoma galimybė pareikšti oficialų protestą dėl Vokietijos agresijos.⁵⁵⁷ Apie 9.00 val. Klaipėdoje buvo iškabintos raudonos vėliavos su svastika ir Klaipėdos krašto vėliavos. 9.00–10.00 val. į 6-ojo PP vadą kreipėsi Klaipėdos vyriausybinių įstaigų vadovai dėl evakuacijos, nes neturėjo jokių nurodymų ir informacijos, kaip elgtis.⁵⁵⁸ Nurodymas dėl vėliavų su svastika iškabavimo buvo duotas Vokietijos vyriausybės, ir jos Klaipėdos krašto susijungimo su Reichu proga kabėjo visą dieną⁵⁵⁹. Iki kovo 22 d. vidurdienio visas Klaipėdos miesto vyriausybės įstaigas ir Jakų radijo stotį jau buvo užėmę SA būriai. Į lietuvišką „Ryto“ spaustuvę atėję SA vyrai pareiškė, kad darbas nutraukiamas, ir ją užrakino. Išėjo paskutiniai „Lietuvos keleivio“ ir „Vakarų“ numeriai.⁵⁶⁰ 13.45 val., išgabus tik dalį turto, iš Pagėgių išvyko 7-ojo PP dviratininkų kuopa. 16.00 val. į Klaipėdą atvyko sunkvežimiai iš Kretingos ir Telšių evakuoti karinio turto.⁵⁶¹ O Kaune kovo 22 d. vakare, 18 val., vyko antrasis Ministrų Tarybos posėdis, kuriame buvo svarstomi Žemės banko išduotų paskolų mažinimo ir išperkamujų mokesčių bei melioracijos skolų mažinimo klausimai.⁵⁶² Tuo pačiu metu, apie 18.00 val., komendantas plk. J. Andrašūnas paliko Klaipėdos komendantūrą ir nuvyko į 6-ąjį PP.⁵⁶³ Tuo metu (apie 18.00 val.) užsienio reikalų ministro J. Urbšio lėktuvas nusileido Berlyno Tempelhofo oro uoste.⁵⁶⁴ Iki 21.00 val. 6-ojo PP kariai geležinkelio stotyje pakrovė per 80 vagonų karinio turto, bet sąstatas negalėjo išvykti, nes negalėjo gauti garvežio.⁵⁶⁵

Kovo 22 d. Klaipėdos mieste buvo kilusi visuotinė panika, žmonės bandė atsiimti iš bankų indėlius, bet po kelių valandų pinigų išdavimas buvo išaldytas. Telefonas mieste dėl perkrovos neveikė. Gubernatoriui apie pietus pasiekus Kauną, buvo pasakyta, kad „Klaipėdos evakuacijos reikalu nieko negalima padėti, nes viršūnėse taip pat esanti panika“. Veltui buvo mėginama susisiekti ir su kariniais daliniais Žemaitijoje, stengiantis gauti sunkvežimių evakuacijai. Geležinkelio stotyje buvo

⁵⁵⁷ Ministrų Tarybos posėdžio protokolas 1939 m. kovo 22 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 48–48 a. l.

⁵⁵⁸ 6-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 424. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 a. l.

⁵⁵⁹ Apžvalga, 1939 m. kovo 27 d. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 190.

⁵⁶⁰ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4, p. 65.

⁵⁶¹ III-os pėstininkų divizijos vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui Nr. 253. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 a. l.

⁵⁶² Ministrų Tarybos posėdžio protokolas 1939 m. kovo 22 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 50–50 a. l.

⁵⁶³ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 268. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

⁵⁶⁴ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas... Nr. 4, p. 65.

⁵⁶⁵ III pėstininkų divizijos vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui Nr. 253. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 a. l.

didžiulė spūstis, nors geležinkeliai buvo vienintelė struktūra, kuri sumaištis metu veikė ir visus norinčiuosius vežė į D. Lietuvą.⁵⁶⁶

Kovo 23 d., 00.45 val., Berlyne J. Urbšys ir J. Ribbentropas pasirašė Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai sutartį, – dokumentas datuojamas 1939 m. kovo 22 d.⁵⁶⁷ Tuo metu A. Hitleris karo laivu „Deutschland“ iš Svinemiundės plaukė link Klaipėdos ir 1.30 val., gavęs J. Ribbentropo telegramą pasirašė Klaipėdos krašto prijungimo įstatymą.⁵⁶⁸ Iš Kretingos atsiuntus garvežį ir gen. št. plk. A. Breimeliui pagrasinus karine jėga, kovo 23 d., 2.30 val., sąstatas su kariniu turtu pajudėjo iš Klaipėdos į Kretingą. 2.45 val. iš Klaipėdos kartu su komendantūros personalu išvyko 6-asis PP. 7.40 val. pulkas be incidentų, nors iš paskos, kartais vos 300 m atstumu, mašinomis vyko vokiečių būrys, kirto Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos sieną. 8.00 val. likę du karininkai perdavė Klaipėdos kareivines Klaipėdos krašto policijai, nors ten jau seniai šeiminkavo civilių minia.⁵⁶⁹ Tuo metu, 1939 m. kovo 23 d., ryte, Klaipėdos uoste pasirodė juodomis uniformomis vilkintis SA būrys ir pradėjo užiminėti prekybinius laivus. Pamatę į juos nukreiptus Lietuvos karo laivo kulkosvaidžius, esesininkai sustojo.⁵⁷⁰

Anot liudininko 1939 m. tarnavusio karo laive, prisiminimų, 23 d. ryte mieste kaukė sirenos, o ant namų plevėsavo raudonos vėliavos su svastika. Laivo kapitonui dėl telefono linijų apkrovos nepavyko susisiekti su Kaunu, o trūkstant karių negalėjo uždaryti uosto ir apsaugoti valstybinių laivų. Apie bręstančius įvykius karo laivo kapitonas neturėjo jokios informacijos, nors jau išvakarėse laivo karininkas pastebėjo, kad SA vyrai geležinkelio stotyje smurtavo prieš žydus, kurie bėgo į Lietuvą. Kovo 23 d. ryte SA būrys užėmė laivus „Perkūną“ ir „Jūratę“, o nuo karo laivo atsitraukė, pamatęs kulkosvaidžius. Vėliau atvykęs karo technikos karininkas informavo, kad apie 10 val. ryto kartu su A. Hitleriu atplauks Vokietijos karo laivų eskadra. Karo laivas „Prezidentas Smetona“ ir pasienio policijos laivai paliko Klaipėdą. Kartu į jūrą išplaukė ir Lietuvos prekybos laivai „Kaunas“, „Marijampolė“, „Šiauliai“ ir kt.⁵⁷¹

Dieną (kovo 23 d.) Ministrų Tarybos posėdyje buvo išklaustyta J. Norkaičio pranešimas apie Klaipėdos krašto evakuaciją. Ambasadoriui S. Lozoraičiui buvo pavesta rūpintis klausimais, susijusiais su Klaipėdos krašto perdavimu Vokietijai. Taip pat buvo nutarta Klaipėdoje įsteigti Lietuvos generalinį konsulatą, o Tilžėje jį panaikinti.⁵⁷²

⁵⁶⁶ ANYSAS, M. Op. cit., p. 387–388.

⁵⁶⁷ 1939 m. kovo 27 d. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 154.

⁵⁶⁸ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas... Nr. 4, p. 66.

⁵⁶⁹ 6-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 424. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 a. l.

⁵⁷⁰ SURGAILIS, G. Lietuvos karo laivynui..., p. 27.

⁵⁷¹ Laivas be uosto. *Karys*, 1992, Nr. 10, p. 13.

⁵⁷² Ministrų Tarybos posėdžio protokolas 1939 m. kovo 23 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 51–51 a. l.

Kovo 24 d. posėdyje Ministrų Taryba priėmė Lietuvos ir Vokietijos sutartį dėl Klaipėdos krašto atskyrimo nuo Lietuvos ir perdavė Lietuvos Seimui ratifikuoti.⁵⁷³ Kaip buvo numatyta J. Urbšio, K. Škirpos ir J. von Ribbentropo pasirašytame protokole, Lietuvos evakuacija iš Klaipėdos krašto turėjo baigtis iki kovo 23 d. 7.00 val. ryto. Pastatams ir įrenginiams perduoti Lietuva turėjo palikti mažas perdavimo komandas.⁵⁷⁴ III PD vado operatyvinėje žinioje buvęs tankų būrys su visu personalu ir priemonėmis kovo 23 d. skubiai buvo pasiūstas į Tauragę 7-ojo PP vado žinion.⁵⁷⁵

V. Bakūnas, buvęs Klaipėdos krašto gubernatūros tarnautojas, apibūdindamas Lietuvos įstaigų pasitraukimą iš Klaipėdos, rašė: „Dieną ar dvi prieš Hitleriui atvykstant Klaipėdon <...> gubernatūroje buvo likęs tik vienas kitas aukštesnis valdininkas.<...> 1939 m. kovo 23 d. praėjo vokiečių aukščiausio entuziazmo, demonstruojančio vokišką patriotizmą, ženkle. A. Hitleris į uostą atlydėtas lengvos, bet gausios karinės jūrų flotilės <...> automobilyje pervažiavo iš uosto Malkų g. Paskui Biržos, Laukininkų ir Turgaus gatvėmis, stabtelėjo prie Lietuvos banko rūmų, ant kurių dar lietuviškai užrašyta „Lietuvos Bankas“, priėmė jau vokiečio Klaipėdos karo komendantą ir nužygiavęs prie čia pat Turgaus aikštėje esančio miesto teatro nuo jo balkono pasakė trumpą pareiškimą, kad nuo šios dienos Klaipėda skelbiama Vokietijos jūrų tvirtove. <...> Klaipėdoje ir krašte per vieną dieną gyvenimas pasikeitė kaip diena ir naktis: vokiečiams atsivėrė naujas rytojus, lietuviams – diena tapo naktimi. <...> Kovo 24 d. rytą vogčiomis žvilgtelėjau pro salono langą į Palangos g. Matau – 3 ar 5 pusiau karinio naudojimo atviri automobiliai, prie jų stovi po du gestapininkus ir po kelis civilius, sakyčiau, ūkininkus, dėvinčius sermėgomis. Tų „sermėgių“ tarpe atpažinau buvusį Vanagų šaulių būrio vadą Pėtraitį, prieš kelis metus nušovusį vokiečių autonominės valdžios policininką, mėginusį jį nuginkluoti kaip šaulių būrio vadą. Kitas „sermėgius“ – Klimkaitis, buvęs šaulių pirmininkas, dar pora kitų lyg ir pažįstamų veidų.“ Anot V. Bakūno, iš gubernatūros nebuvo spėta išvežti net slaptų archyvų, dalį jų patarėjas Pr. Morkus sudegino, o likusieji sulūžus automobiliui liko gubernatūroje. Žydai paniškai bėgo iš krašto, mokėdami taksistams po 200–500 Lt už šeimos nuvežimą į Kretingą. Bet ne visi spėjo, 42 šeimos liko mieste ir vėliau, „sulietuvinus“ pavardes, būdami Lietuvos piliečiai paliko visą turtą ir kovo 26 d. išvyko į Kretingą. Buvo suimtų lietuvių, kurie atsidūrė gestapo rūsiuose, o vėliau koncentracijos stovyklose. Iš Reicho atkėlus naujus valdininkus, padėtis stabilizavosi, išpuoliai prieš lietuvius liovėsi.⁵⁷⁶

Vokietija 1939 m. kovo mėn., užimdama Klaipėdos kraštą, iš esmės naudojo dalinius, kurie stovėjo Rytų Prūsijos teritorijoje: 22-ąjį ir 43-įjį PP ir 1-ojo korpuso motorizuotus dalinius bei karo laivyną.⁵⁷⁷ Klaipėdos kraštui užimti Vokietija labai kruopščiai pasiruošė. A. Hitleris pasirengti užimti

⁵⁷³ Ministrų Tarybos posėdžio protokolas 1939 m. kovo 24 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 52.

⁵⁷⁴ Protokolas, 1939 m. kovo 22 d. Berlynas. LCVA, f. 383, ap. 8, b. 967, l. 165.

⁵⁷⁵ III-os pėstininkų divizijos štabas Šarvuočių rinktinės vadui 1939 m. kovo 23 d. Nr. 192. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 7.

⁵⁷⁶ BAKŪNAS, V. Fašistinė letena virš Klaipėdos. *Kardas*, 1995, Nr. 1–2, p. 34–35.

⁵⁷⁷ Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 16.

Klaipėdos kraštą vermachtui nurodė dar 1938 m. spalio mėnesį. Karaliaučiuje buvo įsteigtas štabas, kuris rūpinosi Klaipėdos krašto prijungimo darbu. Čia vyko E. Neumanno ir Reicho politikų pasitarimai. Buvo mokomi Klaipėdos SA smogikai, o iš Rytų Prūsijos į kraštą vyko kariniai instruktoriai.⁵⁷⁸ 1939 m. kovo 22 d. prasidėjo Vokietijos kariuomenės pergrupavimas Rytų Prūsijoje.⁵⁷⁹ Prieš užimant Klaipėdos kraštą Rytų Prūsijoje Vokietijos kariuomenė buvo sutelkta prie Nemuno, operacijai vykdyti buvo suformuotas štabas, kuris vadovavo visų rūšių kariuomenei. Parengtos pajėgos pagal numatytą tvarką kovo 22 d., apie 19–21 val., peržengė Lietuvos–Vokietijos sieną Tilžės tiltu. Pirmieji važiavo smogikų ir SS daliniai su orkestru ir vėliavomis, motorizuoti kariuomenės daliniai, paskui pėstininkai. Vokietijos kariuomenė, palikusi nedideles įgulas Pagėgiuose ir Šilutėje, traukė į Klaipėdą. Kavalerijos eskadrono dalys žygiavo Vilkiškės link, atvyko viena tankų kuopa. H. Himmleris su savo štabu, kai kuriais daliniais Klaipėdos geležinkelio stotyje pasirodė kovo 22 d., apie 22 val.⁵⁸⁰ Kitą rytą, kovo 23 d., apie 9 val. ryto, Klaipėdoje pradėjo kaukti fabriku sirenos ir skambinti bažnyčių varpai⁵⁸¹. 10.20 val. į uostą atvyko vokiečių karinis laivynas: kreiseriai „Deutschland“ ir „Leipzig“, šarvuočiai „Graf Spee“, „Nürnberg“, „Köln“ ir „Admiral Scheer“, minininkai, torpedininkai, išminuotojai, keli povandeniniai laivai ir 3-ioji eskadrinių minininkų flotilė. S. Guttridge apskaičiavimu, operacijoje dalyvavo 43 įvairūs Vokietijos karo laivai. Desanto daliniai atsivežė lengvas patrankėles ant ratų.⁵⁸² Vokietijos kariuomenės desantą sudarė jūrininkai, desantininkai ir krantų apsaugos dalinių kariai, ginkluoti karabinais. Lietuvos kariuomenės žvalgybos duomenimis, į Klaipėdą buvo atvykęs 31 karo laivas.⁵⁸³ Karo laivų eskadrą lydėjo du karo aviacijos naikintuvų divizionai (apie 30 lėktuvų). Kreiseriu „Deutschland“ atplaukė A. Hitleris su aukštais kariuomenės vadais. Uosto gylis buvo nepakankamas didiesiems laivams įplaukti, taigi A. Hitleriui teko persėsti į mažesnę torpedinį laivą „Leopard“. A. Hitleris išlipo į krantą 14 val. 05 min. Čia jo laukė išrikiuoti jūrininkų ir kariuomenės daliniai. Nacių lyderis Klaipėdoje išbuvo tik pora valandų ir pasakęs kalbą išvyko atgal.⁵⁸⁴ Kovo 24 d. Lietuvos kariuomenės štabo II skyriaus duomenimis Smalininkuose ir Viešvilėje buvo Vokietijos 1-o PP batalionas, 43-o PP padaliniai stovėjo Šilutėje, Pagėgiuose ir Klaipėdoje, dviratininkų batalionas iš Tilžės buvo Šilutėje ir Klaipėdoje. Krašte buvo artilerijos, kavalerijos ir kiti daliniai⁵⁸⁵. Jau 1939 m. kovo 24 d. pavakarę dvi sunkiosios artilerijos

⁵⁷⁸ MEINDL, R. Op. cit., S. 241–242.

⁵⁷⁹ TRUSKA, L.; KANCEVIČIUS, V. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius, 1990, p. 8.

⁵⁸⁰ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 334–335.; VAREIKIS, V. *Klaipėdos krašto praradimas...* Nr. 4, p. 66.

⁵⁸¹ VAREIKIS, V. *99 Klaipėdos istorijos*. Klaipėda, 2008, p. 117.

⁵⁸² LIEKIS, Š. „Laivyno paradas“..., p. 163–164.

⁵⁸³ *Lietuva Antrajame pasauliniame kare...*, p. 56.

⁵⁸⁴ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 337–339.

⁵⁸⁵ Kariuomenės štabo II skyrius. Žinios iki 1939 m. kovo mėn. 24 d. 10 val. 1939 m. kovo 25 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 35.

grupės, kavalerijos pulkas, 10 šarvuočių, motociklininkai ir dviratininkai, du batalionai pėstininkų grįžo į dislokacijos vietas Rytprūsijoje.⁵⁸⁶

6-ojo PP vieną priedangos tipo batalioną be kuopos buvo nutarta dislokuoti Plungėje, o vieną kuopą – Rietave.⁵⁸⁷ Telšiuose buvo dislokuotas vienas 6-ojo PP batalionas ir artilerijos grupė be vienos baterijos.⁵⁸⁸ Telšiuose 6-ojo pėstininkų pulko daliniams, apie 700 žmonių, reikėjo patalpų, buvo planuojama įsikurti amatų, S. Daukanto ir žydų pradžios mokyklose, o sandėliavimui panaudoti „Lietūkio“ sandėlius.⁵⁸⁹ Klaipėdos krašto komendantūra buvo išformuota 1939 m. liepos 31 d., dokumentai ir turtas buvo perduoti kitiems daliniams ir įstaigoms.⁵⁹⁰ Į 7-ąjį PP pasiūstas tankų būrys 1939 m. balandžio 19 d. buvo gražintas į savo dalinį Radviliškyje.⁵⁹¹

Kaip vėliau savo raportuose konstatavo 6-ojo ir 7-ojo PP vadai ir Klaipėdos krašto komendantas, evakuacija iš Klaipėdos vyko chaotiškai, niekas laiku negaudavo aiškios informacijos ir nurodymų. Kariniam turtui išvežti trūko transporto, o pažadėtasis neatvykdavo arba vėluodavo. Lietuvos vyriausybė jau nebekontroliavo padėties nei mieste, nei krašte.

Pasienio policija, negavusi jokios informacijos, SA būrių nuginkluota ir išskaidyta, prie naujos sienos rinktis pradėjo tik kovo 23 d. Per tą laiką naujos sienos apsauga rūpinosi 7-asis PP ir 3-iasis KP.⁵⁹² 1935 m. Klaipėdos krašto sieną saugojo apie 500 policininkų.⁵⁹³ Nors kraujo praliejimo ir rimtų susišaudymų buvo išvengta, tačiau incidentų įvyko. Sunkvežimiams su Lietuvos kariuomenės turtu vykstant iš Pagėgių, SA juos sustabdė, ir tik mjr. Kazanskiui pagrasinus granata SA vyrai atsitraukė.⁵⁹⁴ Kelyje iš Klaipėdos į Kretingą SA būriai krėtė civilius gyventojus, bandė sustabdyti ir karinį transportą. Lydintys kariai šaudė į orą. Klaipėdoje į 6-ojo PP kareivines 2 kartus buvo įsiveržusi minia, ir kariams ją teko išstumti jėga. Pulke nuolatos budėjo sustiprinta apsauga, kulkosvaidžiai buvo kovinės parengties.⁵⁹⁵ Į Klaipėdos komendantūrą buvo atvykę SA vyrai, tarp jų ir tarnavę Lietuvos kariuomenėje. Jie reikalavo atiduoti ginklus, draudė išvežti bet kokį turtą.⁵⁹⁶ Daug rūpesčių kilo Margirio pulko vadui, nes Klaipėdos stotyje stovėjusiam 80 vagonų sąstatui su kariniu turtu išvežti

⁵⁸⁶ VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas... Nr. 4, p. 66.

⁵⁸⁷ 1939 m. balandžio 13 d. protokolai. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 13.

⁵⁸⁸ Kariuomenės štabo III skyrius Kariuomenės tiekimo viršininkui Nr. 31869, 1939 m. gegužės 6 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 19.

⁵⁸⁹ Divizijos vado 1939 m. gegužės 12 d. raportas Karo butų valdybos viršininkui Nr. 3610. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 144.

⁵⁹⁰ Divizijos vado 1939 m. rugpjūčio 10 d. raportas Kariuomenės tiekimo viršininkui Nr. 7365. LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 338.

⁵⁹¹ Karo Technikos Viršininkas Kariuomenės Štabo Viršininkui Nr. 738, 1939 m. balandžio 24 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 14.

⁵⁹² III pėstininkų divizijos vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui Nr. 253. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 a. l.

⁵⁹³ BALAIŠIS, A. Lietuvos valstybės sienos apsauga..., p. 170.

⁵⁹⁴ 7-ojo pėstininkų pulko I bataliono vado 1939 m. kovo 22 d. raportas pulko vadui Nr. 45. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 16.

⁵⁹⁵ 6-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 424. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 a. l.

⁵⁹⁶ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 268. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

garvežį gavo tik grasindamas baudžiamąja karine akcija ir sugaišo daugiau kaip 5 valandas (sąstatas buvo pakrautas 21.00 val., o išvyko 2.30 val.).⁵⁹⁷ Kariai prarado dalį Pagėgių įgulos turto ir 22 d. į Klaipėdą Šaulių sąjungai atsiųstą karinį krovinį. Krašto šauliams, iš kurių ginklai nebuvo surinkti, komendantas juos nurodė slėpti.⁵⁹⁸

Lietuvos kariuomenės atsitraukimas iš Klaipėdos krašto vyko nepasiruošus ir neorganizuotai. Kariuomenė pasitraukti privalėjo skubotai – laiko tam turėjo tik apie pusantros paros. Atsitraukimo metu trūko transporto priemonių, o nuginklavus šaulius padėtis mieste ir krašte buvo nekontroliuojama. Nedidelių incidentų atsitraukiant kariams išvengti nepavyko, bet kraujo pralietas nebuvo. 6-asis ir 7-asis PP buvo sustiprinti atsiųstais tankais, bet visoje Lietuvos kariuomenė karo parengtis nebuvo paskelbta.

⁵⁹⁷ 6-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 424. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 a. l.

⁵⁹⁸ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 268. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

Išvados

1. 4-ajame dešimtmetyje Europoje susiformavusi geopolitinė padėtis kūrė nesaugumo bei grėsmės atmosferą ir vertė Lietuvą rinktis neutraliteto politiką, kurią lėmė didžiųjų valstybių interesai ir Latvijos bei Estijos laikysena, iš dalies inspiruota Vokietijos. Tačiau ir ši orientacija 4-ojo dešimtmečio pabaigoje jau negalėjo būti efektyvus. Teritoriniai nesutarimai su kaimyninėmis valstybėmis, SSRS politinis spaudimas ir nestabili vidaus padėtis dar labiau sunkino padėtį Lietuvoje. Suartėti su Lenkija ir Vokietija praktiškai buvo neįmanoma dėl teritorinių konfliktų, o dėl politinės valios stokos strigo glaudesnis Baltijos Antantės šalių bendradarbiavimas. 1939 m. kovo mėn. kilus krizei dėl Klaipėdos krašto Lietuvos politikai įsitikino, kad tarptautinės pagalbos ir paramos nėra iš ko laukti.

2. Taikos metu Lietuvos kariuomenę sudarė 3 pėstininkų divizijos, 3 kavalerijos pulkai, autotankų rinktinė, priešlėktuvinės apsaugos rinktinė, inžinerijos, ryšių daliniai, karo laivynas ir aviacija, kariuomenės štabas ir tarnybos. 1939 m. pradžioje taikos metu kariuomenėje tarnavo 24 529 žmonės. Paskelbus mobilizaciją kariuomenė turėjo padidėti iki 125 433 žmonių. Iš viso Lietuvos ginkluotosiose pajėgose (su šauliais ir policininkais) galėjo būti mobilizuota iki 170 000 vyrų. Karo atveju kariuomenę turėjo sudaryti: 5 pėstininkų divizijos, 1 pėstininkų brigada, 3 kavalerijos pulkai, 1 atsargos artilerijos pulkas, 3 atsargos kavalerijos eskadronai, 6 atsargos pėstininkų batalionai, 12 pasienio apsaugos batalionų, ryšių ir inžinerijos batalionai, autotankų dalinys, karo aviacija, karo laivas, kariuomenės štabas ir tarnybos. Šių pajėgų būtų užtekę trumpam gynybiniam atsitraukimo karui.

3. 1932 m. Lietuvoje buvo 386 505 vyrai nuo 20 iki 45 metų amžiaus (iš jų 309 200 mobilizuojamųjų). Iš viso XX a. 4-ajame dešimtmetyje Lietuva turėjo apie 480 000 kariuomenei tinkamų mobilizuojamojo amžiaus vyrų. Planuotai mobilizuojant kariuomenę lengvosios ginkluotės (šautuvų, kulkosvaidžių) Lietuva turėjo pakankamai, bet 1939 m. pradžioje turėtų artilerijos pabūklų nepakako norint apginkluoti visus pulkus. Pagal planus trūko 66 įvairių artilerijos pabūklų, o sunkiosios ir jūrinės artilerijos iš viso nebuvo. Lengvosios ginkluotės amunicijos neilgam kelių savaičių karui Lietuva turėjo pakankamai. 1939 m. pradžioje artilerijos sviedinių atsargos buvo mažos, bet taupant buvo galima kariauti keletą savaičių. Mažiausiai turėta amunicijos pėstininkų paramai skirtiems minosvaidžiams. Karo laivyno praktiškai nebuvo. 1939 m. Lietuva neturėjo pakankamai ginklų, kad galėtų apginkluoti visus šalyje buvusius rezervistus. Tačiau būdama žemės ūkio kraštu Lietuva savo kariuomenę be didesnių sunkumų galėjo aprūpinti maistu ir pašaru, o Didžiojoje Lietuvoje turint gyventojų paramą aprūpinimas provizija galėjo vykti net ekstremaliomis karo sąlygomis.

4. Karo atveju su Vokietija Lietuvos kariuomenės štabas iš anksto buvo parengęs operatyvinį planą „V“ (Vokietija), kuris turėjo 2 variantus A ir B. Remiantis šio plano variantais, karo atveju buvo planuojama siekti kuo skubiau uždaryti sienas ir stabdant priešą svarbiausių kelių kryptyse trauktis link pagrindinių gynybinių pozicijų (Venta–Dubysa–Kaunas). Rezultatyvi ir nechaotiška gynyba galėjo vykti tik tokiu atveju, jei kariuomenės mobilizacija būtų prasidėjusi bent 2–3 d. iki karo veiksmų pradžios. Priešo aviacijai sunaikinus tiltus per upes ir nutraukus susisiekimą geležinkeliais, staigiai įsiveržus bei sunaikinus priedangos rinktines ir PAB arba prasiveržus į užnugarį nutraukiant komunikacijas ir sukeliant sumaištį Žemaitijoje besimobilizuojančiuose daliniuose, planas galėjo žlugti. Dėl pajėgų trūkumo vientiso fronto prieš Vokietiją Lietuvos kariuomenė sudaryti ir gintis negalėjo. Pagrindinis kariuomenės tikslas buvo Lietuvos suvereniteto išsaugojimas, iš kurio išplaukė uždaviniai: gintis traukiantis ir nekreipti dėmesio į laikiną dalies teritorijos praradimą; atsilaikyti ne mažiau kaip 2 savaites, kol diplomatai ras konflikto sprendimo būdus arba paramą užsienyje; išsaugoti centrinės valdžios įstaigas ir kariuomenės branduolį, kad būtų pagrindas ateityje atkurti valstybę savo teritorijoje; prieš užimtoje teritorijoje organizuoti partizaninį karą, ką sėkmingai įgyvendino pokario metais. Šiems uždaviniams įgyvendinti Lietuvos kariuomenė aktyviai ruošėsi.

5. Dėl vietinių gyventojų nelojalumo ir priešiško aktyvi Klaipėdos krašto gynyba praktiškai buvo neįmanoma. 1939 m. kovo 21–23 d. kariuomenė nesugebėjo užtikrinti uosto kontrolės ir tinkamai organizuoti evakuacijos, nes karinių pajėgų atitraukimas buvo panašesnis į chaotišką bėgimą. Neturėdama aiškių nurodymų ir atsidūrusi priešišku gyventojų apsuptyje pasienio apsaugos policija buvo nuginkluota ir išblaškyta. Provokiškai nusiteikę gyventojai buvo ginkluoti, gerai pasirengę ir pradėjo kontroliuoti visą kraštą. Tik tvirta laikysena ir šaltu protu Lietuvos kariams pavyko išvengti rimtesnių karinių provokacijų, susidūrimų ir aukų iš Klaipėdos krašto vokiečių pusės.

6. Kiek leido materialinės galimybės 4-ojo dešimtmečio antrojoje pusėje Lietuvos kariuomenės štabas organizavo valstybės sienų apsaugą. Lietuvos sienos buvo ilgos ir gamtinių kliūčių neprisidengtos, taigi jų gynyba buvo sudėtinga, tam reikėjo daug pajėgų. Gynybiniai įtvirtinimai dėl lėšų stygiaus, neapsisprendimo, kuria kryptimi juos statyti (vakarų ar pietų), ir nuomonės, kad masinis kelių bei geležinkelių pasienyje sugriovimas efektyviai stabdys priešą puolimą, nebuvo statomi. Pirmosiomis netikėto puolimo valandomis ir dienomis sienų apsauga turėjo būti pavesta 12 PAB ir 4 PR. Šios pajėgos turėjo stabdyti ir varžyti priešą veiksmus, pridengti pagrindinių pajėgų mobilizaciją. Priešą buvo planuojama pasitikti krašto gilumoje. PAB turėjo sudaryti pasienio šauliai ir pasienio policininkai. PR sudarė 1-asis, 6-asis, 7-asis ir 9-asis PP, kurie buvo maksimaliai atleisti nuo mobilizacijos ir jau taikos metu buvo pilnesnės sudėties bei maksimaliai sustiprinti.

7. Po 1932 m. Vokietijos kariuomenė sustiprėjo ir buvo apginkluota naujausia ginkluote. Vokietija turėjo gausias aviacijos, tankų ir artilerijos pajėgas, kurios sudarė kariuomenės smogiamąją jėgą. Ypač sumaniai *vermachtas* elgėsi su tankų daliniais, formuodamas atskiras prasiveržimui skirtas

manevringas divizijas. Karo aviacija buvo taip apginkluota ir pasirengusi, kad nuo pirmų karo dienų galėjo pradėti kontroliuoti prieš oro erdvę. Kariuomenės motorizavimo lygis buvo gana aukštas, tačiau arkliai kaip transportavimo priemonė buvo naudojami plačiai ir dominavo kai kuriose kariuomenės rūšyse.

8. Lietuvos vyriausybė realią informaciją apie Klaipėdos krašto perdavimą ateityje Vokietijai pradėjo gauti nuo 1938 m. pabaigos, 1939 m. pradžioje tai jau buvo akivaizdu, ir politinis elitas su tuo susitaikė. Tačiau Lietuvos valdžia nesiėmė jokių priemonių šiam įvykiui pasiruošti valstybės, o ypač Klaipėdos krašto, viduje. Laiku nebuvo pasirūpinta transporto priemonėmis evakuacijai, ir nebuvo duoti reikiami nurodymai valstybinių įstaigų vadovams. Klaipėdos įgulos vadas, grasindamas karine jėga, rūpinosi karinio turto evakuacija, bet civilinės įstaigos tokių galimybių beveik net neturėjo ir naikino dokumentus negalėdamos jų išvežti.

9. 1939 m. Lietuvos kariuomenė tiek savo galimu dydžiu, tiek apginklavimo lygiu atsiliko nuo Vokietijos kariuomenės, buvusios Rytų Prūsijoje (įvertinant ir mobilizacinius rezervus). Galima teigti, kad Vokietijos puolimas, naudojant tik Rytų Prūsijoje buvusias pajėgas būtų buvęs stiprus ir nesustabdomas pasienio teritorijoje. Tik laiku mobilizuota, tinkamai susikoncentravusi ir pirmo smūgio neišblaškyta Lietuvos kariuomenė galėjo gintis ilgesnį laiką atsitraukdama, kaip tai ir numatė Lietuvos karinė doktrina. Planuojamas atsitraukimas ir susitaikymas su galimybe prarasti dalį teritorijos, bet išsaugoti kariuomenės branduolį, buvo teisingas. Lietuvos kariuomenė, būdama organizuota, apmokyta ir apginkluota, turėdama parengtus gynybinius, mobilizacinius ir evakuacijos planus, amunicijos ir ekipuotės atsargas, galėjo priešintis Vokietijos agresijai. Karo baigtis, nepasikeitus geopolitinei situacijai, buvo aiški – pralaimėjimas. Kiek laiko galėjo trukti pasipriešinimas, būtų priklausę nuo puolimo intensyvumo bei agresoriaus pajėgų gausumo ir to, iki kokio lygio Lietuva būtų spėjusi mobilizuoti kariuomenę. Nemobilizavus kariuomenės, kaip įvyko 1939 m. kovo mėn., pasipriešinimas galėjo trukti tik keletą dienų.

10. Kariuomenės vado br. gen. S. Raštikio ir kitų aukštų karininkų vertinimas, 1939 m. kovo 21 d. Ministrų tarybos posėdžio metu sprendžiant Klaipėdos perdavimą Vokietijai klausimą, kad kariuomenė negalės pasipriešinti „nė trejų dienų“ atspindi ne kiek bendrą valstybės karinį pasirengimą, bet tų dienų padėtį. Sėkmingiems kariniams veiksams buvo būtina išankstinė mobilizacija bei efektyvi kariuomenės koncentracija būsimų karo veiksmų baruose. 1939 m. kovo mėn. to padaryta nebuvo, todėl pasipriešinimas Vokietijos vermachtui pasitelkus tik reguliariosios kariuomenės dalinius ir LŠS narius būtų buvęs trumpas.

Naudoti šaltiniai ir literatūra

Archyviniai šaltiniai

1. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA):

- f. 3 Ginklavimo valdyba;
- f. 378 Valstybės saugumo departamentas;
- f. 383 Užsienio reikalų ministerija;
- f. 384 Krašto apsaugos ministerija;
- f. 561 Lietuvos šaulių sąjunga;
- f. 648 Lietuvos pasiuntinybė Londone;
- f. 923 Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas;
- f. 929 Kariuomenės štabas.

Rankraščiai

1. DAILIDIENĖ, I. KU miestelio architektūrinio pastatų ansamblio istorija, KU Ryšių su visuomene skyrius. Rankraštis parengtas pagal J. Tatorio mokslinių tyrimų firmos „Praeitis“ kareivinių ansamblio Klaipėdoje istorinius tyrimus, 1994.
2. TAUBER, J. Lietuvos–Vokietijos santykiai. [Paskaitų mašinraštis]. Klaipėda: Baltijos šalių istorijos ir archeologijos institutas.

Publikuoti šaltiniai

1. *Artilerijos statutas. Kautynės. II dalis.* Kaunas, 1937.
2. *Artilerijos statutas. Pabūklai ir šaudmenys, 105 mm 1934 m. haubica. IV dalis.* Kaunas, 1939.
3. *Artilerijos statutas. Pabūklai ir šaudmenys, 75 mm 1897 m. patranka. IV dalis.* Kaunas, 1938.
4. *Artilerijos statutas. Pabūklai ir šaudmenys, 76 mm 1902 m. patranka. IV dalis.* Kaunas, 1939.
5. *Artilerijos statutas. Rikiuotė, 105 mm 1934 m. haubica. I dalis.* Kaunas, 1940.
6. *Artilerijos statutas. Rikiuotė, 75 (76 ir 84) mm patranka. I dalis.* Kaunas, 1938.
7. *Pėstininkų statutas. Kautynės. II dalis.* Kaunas, 1939.

Periodiniai leidiniai

1. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* (1995).
2. *Darbai ir dienos* (2000–2002).
3. *Genocidas ir rezistencija* (2004).
4. *Istorija* (2009).
5. *Kardas* (1939, 1994–2008).
6. *Karys* (1933–1940, 1980, 1991–1998).
7. *Karo archyvas* (1992–2007).
8. *Kultūros barai* (2009).
9. *Lituanica* (1990).
10. *Mažoji Lietuva* (1991).
11. *Mokslas ir technika* (1993).
12. *Mūsų žinynas* (1934–1938).
13. *Plieno sparnai* (1997).
14. *Trinitas* (1937–1939, 1992).
15. *Veidas* (2006).

Memuaristika

1. ABRAITIS, J. *Gedimino pulko likimas*. Kaunas, 1994.
2. ANYSAS, M. *Kova dėl Klaipėdos. Atsiminimai*. Chicago, 1978.
3. AUDĖNAS, J. *Paskutinis posėdis*. Vilnius, 1990.
4. MITKIEWICZ, L. *Kauno atsiminimai*. Vilnius, 2002.
5. MUSTEIKIS, K. *Prisiminimų fragmentai*. Vilnius, 1989.
6. RAŠTIKIS, S. *Įvykiai ir žmonės*. T. 3. Kaunas, 1996.
7. RAŠTIKIS, S. *Kovose dėl Lietuvos*. T. 1. Vilnius, 1990.
8. RAŠTIKIS, S. *Lietuvos likimo keliais*. T. 4. Kaunas, 1996.
9. ŠKIRPA, K. *Lietuvos nepriklausomybės sutemos*. Vilnius, 1996.
10. TURAUSKAS, E. *Lietuvos nepriklausomybės netenkant – įvykiai*. Kaunas, 1990.
11. URBŠYS, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius, 1988.

Informaciniai leidiniai

1. *Enciklopedinis karybos žodynas*. Sud. P. A. ČIOČYS et al. Vilnius, 2008.
2. HOGG, I. *Twentieth-Century Artillery. 300 of the World's Greatest Artillery pieces*. London, 2000.
3. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 11. Vilnius, 1983.
4. *Lietuvių enciklopedija*. T. 15. Vilnius, 1991.
5. *Lietuvių enciklopedija*. T. 30. Boston, 1964.
6. *Lietuvos statistikos metraštis 1938 m.* Kaunas, 1939.
7. *Lietuvos statistikos metraštis 1939 m.* Kaunas, 1940.
8. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. 3. Vilnius, 2006.
9. VASKELA, G. Tautybių konfesinė sudėtis 1923 m. rugsėjo 17 d. gyventojų surašymo duomenimis % [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2008-08-16]. Prieitis per internetą: <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/a059.html>.
10. VASKELA, G. Transportas ir ryšiai [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2008-08-08]. Prieitis per internetą: <http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/html/transportas.html>.
11. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 1. Vilnius, 2001.
12. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 2. Vilnius, 2002.
13. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. 5. Vilnius, 2004.
14. *Бронетехника XX века*. Сос. Р. ИСМАГИЛОВ et al. Смоленск, 2006.
15. ЗАЛЕССКИЙ, К. Вооруженные силы Рейха. Полная энциклопедия. Москва, 2008.

Literatūra

1. ANUŠAUSKAS, A.; SVIDERSKYTĖ, G. *XX amžiaus slaptieji archyvai. Dvylika istorijos detektyvų*. Vilnius, 2008.
2. ARBUŠAUSKAITĖ, A. L. *Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį*. Klaipėda, 2002.
3. ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 1. Vilnius, 2001.
4. ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 2. Vilnius, 2002.
5. ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 3. Vilnius, 2003.
6. ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 4. Vilnius, 2004.
7. ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 5. Vilnius, 2005.
8. ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 6. Vilnius, 2006.
9. ASEVIČIUS, V. et al. *Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953*. T. 7. Vilnius, 2007.

10. AŽUBALIS, A. et al. *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2007.
11. BAKŪNAS, V. Fašistinė letena virš Klaipėdos. *Kardas*, 1995, Nr. 1–2.
12. BALAIŠIS, A. Lietuvos valstybės sienos apsauga 1918–1940 metais. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 15. Vilnius, 1998.
13. BALTUŠIS, J. Maisto produktų išteklių Lietuvoje karo perspektyvoje. *Mūsų žinynas*, 1935, t. 28, Nr. 122.
14. BALTUŠKA, R. Lietuvos karo laivynas. *Kardas*, 1995, Nr. 5–6.
15. BANEVIČIUS, J. *Musolinis fašizmo krikštatis*. Kaunas, 1998.
16. BARKAUSKAS, J. et al. *Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas, 1990.
17. BIRUTIS, S. Lietuvos kariuomenės ginklavimas. *Karys*, 1991, Nr. 6.
18. BRATIKAS, L. Žvilgsnis į svarbiausius Lietuvos kariuomenės žingsnius. *Kardas*, 2008, Nr. 6.
19. BULVIČIUS, V. *Karinis valstybės rengimas*. Kaunas, 1939.
20. BUTKEVIČIUS, R. Karo biudžetas – taikos ir nepriklausomybės laidas. *Mūsų žinynas*, 1934, T. 26, Nr. 111.
21. BUTKUS, A. *Latviai*. Kaunas, 1995.
22. BUTKUS, V. Karinis laivas „Prezidentas Smetona“. *Karys*, 1991, Nr. 3.
23. BUTKUS, Z. Klaipėdos problema Baltijos šalių santykiuose 1919–1939 metais. In *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV)*. Klaipėda, 1995.
24. CHANDAVOINE, I. *Prancūzmetis Klaipėdoje ir kas po to (1920–1932)*. Vilnius, 2003.
25. CZUBIŃSKI, A. *Historia drugiej wojny Światowej 1939–1945*. Poznań, 2008.
26. ČAPENKO, A. Lietuvos liaudies armijos reorganizavimo į 29-ąją Raudonosios armijos šaulių pulką istorija 1940–1941 m. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 22. 2007.
27. DAINA, J. Gaidžiūnų poligonas. *Karys*, 1933, Nr. 26.
28. DAVIES, N. *Europa*. Vilnius, 2002.
29. Dvigubos išskilmės. *Karys*, 1936, Nr. 11..
30. EIDINTAS, A. *Lietuvos Respublikos prezidentai*. Kaunas, 1991.
31. *Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. Ed. by T. HIIO, M. MARIPUU, I. PAAVLE. Tallinn, 2006.
32. FREIDHEIMAS, P. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945*. Vilnius, 2008.
33. GAIDIS, H. L. Nepriklausomos Lietuvos ginklai. *Karys*, 1980, Nr. 10.
34. GAMZIUKAS, A. *Antanas norėjo būti ore*. Kaunas, 1997.
35. GAMZIUKAS, A. *Aviacija Lietuvoje 1919–1940*. Kaunas, 1993.
36. GARBENIS. Dragūno arklio, šarvų, uniformos priežiūra ir naudojimas. *Karys*, 1936, Nr. 10.
37. GELŽINIS, A. Pirmieji kariuomenės šarvai. In *Karys*, 1993, Nr. 3.

38. GENDVILAS, B. Kelios mintys dėl žygių. *Kardas*, 1939, Nr. 21.
39. Ginklų fondas. *Karys*, 1939, Nr. 7.
40. Graži Pagėgių šaulių šventė. *Trimitas*, 1937, Nr. 40.
41. GRIGORAITIS, V. Lietuvos kariuomenės technika: sunkvežimiai. In *Karo archyvas*. T. 15. Red. G. SURGAILIS. Kaunas, 2000.
42. GRINIUS, M. Pagėgių šauliai veiktūs. *Karys*, 1937, Nr. 10.
43. HERMANN, A. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius, 2000.
44. HOBSBAWM, E. *Kraštutinių amžių – trumpasis XX amžius: 1914–1991*. Vilnius, 2000.
45. ILMJĀRU, M. Estijos užsienio politika 1939–1940 m. [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2008-08-31]. Prieitis per internetą: <http://www.genocid.lt/Leidyba/8/magnus_ilmjaru.htm>.
46. IMPULEVIČIUS. Kova prieš užnugaryje. *Trimitas*, 1939, Nr. 16.
47. Ir mes turime savo ramovę. *Karys*, 1936, Nr. 8.
48. IVANOVAS, B. *Tautiško beieškant Antano Smetonos Lietuvoje. Tautinių įvaizdžių klausimas*. Vilnius, 2005.
49. JANKAUSKAS, V. *Nepriklausomos Lietuvos generolai*. T. 1. Vilnius, 1998.
50. JANKAUSKAS. Tankai ir prieštankiniai ginklai Ispanijos kare. *Kardas*, 1939, Nr. 1.
51. JOKUBAUSKAS, J. Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 metais. In *Istorija*. T. 73. Ats. red. S. GRIGARAVIČIŪTĖ. Vilnius, 2009.
52. JURKŠTAS, V. P. Jūrų kapitonas Antanas Kaškelis. *Karys*, 1991, Nr. 12.
53. JURKŠTAS, V. P. L.V.G. C VI. *Karys*, 1992, Nr. 3.
54. JURKŠTAS, V. P. Albatros C XV. *Karys*, 1992, Nr. 7.
55. Karinės žinios. *Karys*, 1940, Nr. 9.
56. *Karo technikos dalių dvidešimtmetis 1919–1939*. Red. JURSKIS et al. Kaunas, 1939.
57. KASPARAVIČIUS, A.; MIELIAUSKAS, T. Lietuvos–Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926–1939 metais. In *Karo archyvas*. T. 15. Red. G. SURGAILIS. Vilnius, 1998.
58. KIAULĖNAS, G. Šarvuočiai. *Trimitas*, 1939, Nr. 28–33.
59. Klaipėdiečiai mūsų kariuomenėje. *Karys*, 1934, Nr. 2.
60. Klaipėdos įgulos ugniagesių komandai penkeri metai. *Karys*, 1936, Nr. 34.
61. KRIŠTOPAITIS, J. A.; RIMAITĖ, A. *Saugi valstybė: idėja ir tikrovė*. Vilnius, 2004.
62. LABANAUSKAS, P. Neatidėliotinu reikalu. *Kardas*, 1939, Nr. 2.
63. Laivas be uosto. *Karys*, 1992, Nr. 10.
64. LAURINAVIČIUS, Č. Lemties ir garantijų apviltos. Baltijos valstybių dalia. In *Darbai ir dienos*. Red. L. GUDAITIS. T. 30. Kaunas, 2002.

65. LAURINAVIČIUS, Č.; MOTIEKA, E.; STATKUS, N. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX a.* Vilnius, 2005.
66. LIEKIS, A. *Lietuvos šaulių sąjungos istorija.* Vilnius, 1992.
67. LIEKIS, A. *Lietuvos karo aviacija (1919–1940).* Vilnius, 1999.
68. LIEKIS, A. *Lietuvių karyba ir ginkluotė (iki 1918 m.).* Vilnius, 2002.
69. LIEKIS, Š. „Laivyno paradai“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. In *Genocidas ir rezistencija*. Red. D. KUODYTĖ. 2004, Nr. 2 (16).
70. *Lietuva 1918–1938.* Red. V. KEMEŽYS. Kaunas, 1938.
71. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare.* Sud. A. ANUŠAUSKAS, Č. LAURINAVIČIUS. Vilnius, 2007.
72. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje.* Sud. V. ŽALYS, R. LOPATA, Č. LAURINAVIČIUS. Vilnius, 1999.
73. *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004.* Sud. V. KAVALIAUSKAS, J. ŠIRVINSKAS, S. JEGELEVIČIUS. Kaunas, 2005.
74. Lietuvos šaulių sąjunga. Kultūra ir sportas. [interaktyvus]. 2006 [žiūrėta 2009-01-06]. Prieitis per internetą:
<http://www.sauliusajunga.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=32>
75. *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai.* Red. J. VAIČENONIS, S. DOVYDAITIS. Kaunas, 2002.
76. *Lietuvos tarptautinės sutartys 1920–1939 metais.* Sud. V. SIRUTAVIČIUS, E. NEKRAŠAS, R. LOPATA. Vilnius, 2007.
77. LIŪGA. Karinis transportas ir jo vaidmuo. *Mūsų žinynas*, 1940, t. 38, Nr. 5/6.
78. MANČINSKAS, Č. *Policija Lietuvoje 1918–1940 metais.* Vilnius, 1998.
79. MATUSAS, J. *Šaulių Sąjungos istorija.* Kaunas, 1939.
80. MEINDL, R. *Ostpreußens Gauleiter. Erich Koch – eine politische Biographie.* Osnabrück, 2007.
81. MICHELEVIČIUS, B. Mūsų dragūnai. *Karys*, 1935, Nr. 35.
82. MICHELEVIČIUS, B. Dragūnas – arklio mylėtojas. *Karys*, 1936, Nr. 4.
83. *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją.* Sud. A. EIDINTAS, G. RUDIS. Kaunas, 1989.
84. NAVAITIS, A. Prisiminimai apie paskutiniuosius Lietuvos karo aviacijos metus. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 13. 1992.
85. NAVICKAS, K. *Lietuvių tautos savigynos patirtis. Lietuvos nepriklausomybės praradimo ir atgavimo istoriografinė apžvalga (1938–1993).* Vilnius, 2003.
86. NIKŽENTAITIS, A. et al. *Klaipėda. Istorija populiariai.* Klaipėda, 2002.

87. ORLOV, V. *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*. Kaunas, 2007.
88. ORLOV, V. et al. *XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje*. Kaunas, 2008.
89. Pabaltijo kraštų kariuomenės. *Karys*, 1934, Nr. 42.
90. PAČIŪRA. Tankų būrys ir jo rikiuotė. *Karys*, 1936, Nr. 27.
91. Paleisti iš kariuomenės Klaipėdos krašto vyrai. *Karys*, 1939, Nr. 12.
92. Paskaita apie 1863–64 m. sukilimą. *Karys*, 1936, Nr. 10.
93. PAULAUSKAS, H. *Lietuvos kariuomenės brigados generolas ministras pirmininkas Jonas Černius*. Vilnius, 2006.
94. PAURA, A. *Lietuva Veimaro respublikos ir Trečiojo reicho užsienio politikoje*. Vilnius, 2006.
95. PEČIŪRA. Šarvuočiai ir motorizuota kariuomenė. *Karys*, 1938, Nr. 14.
96. Perėmė pareigas naujoji Klaipėdos krašto direktorija. *Karys*, 1939, Nr. 4.
97. PĒTERSONS, A. *Krustugnis. 60 gadus no tautas slēptais 1940–1945*. Rīga, 2007.
98. PETRAUSKAS. *Kariuomenės motorizacija*. Kaunas, 1932.
99. POČIŪNAS, A. Lietuvos lengvasis tankas – LLT. *Trimitas*, 1992, Nr. 3.
100. POČIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenės ginkluotė ir karinė pramonė 1939–1940 metais. *Mokslas ir technika*, 1993, Nr. 4.
101. POČIŪNAS, A. Lietuvos kariuomenė 1939–1940 metais. *Kardas*, 1994, Nr. 7–8..
102. POČIŪNAS, A. Mūsų artilerija 1939–1940 metais. *Karys*, 1998, Nr. 39.
103. POČYTĖ, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002.
104. Prancūzija, fronto ir užnugario kariai. *Mūsų žinynas*, 1938, t. 33, Nr. 4.
105. Prancūzija, šaudmenų išlaidos kautynėse. *Mūsų žinynas*, 1936, t. 30, Nr. 133.
106. RAKUTIS, V. *Karo meno istorijos tyrimų metodika*. Vilnius, 2006.
107. RAMOŠKA, G. Lėktuvai, pagaminti Kaune. *Plieno sparnai*, 1997, Nr. 4.
108. RAUCH, G. *The Baltic States: The years of independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940*. London, 2006.
109. RUDOKAS, J. Kariuomenės smegenys. *Veidas*. 2006, Nr. 33.
110. RUTKIEWICZ, J.; KULIKOW, W. N. *Wojsko Litewskie 1918–1940*. Warszawa, 2002.
111. SALO, U. Eesti kaitseväe valmisolek ja vastupanuvõimalused 1939. Magistro darbas [interaktyvus]. Tartu, 2005, p. 277 [žiūrėta 2008-10-08]. Prieitis per internetą: <http://www.utlib.ee/ekollekt/diss/mag/2005/b17447136/tekst.pdf>.
112. SKIRIUS, J. Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais. Vilnius, 2006.
113. STATKUS, V. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.* Chicago, 1986.
114. SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenės vadai*. Vilnius, 1992.

115. SURGAILIS, G. Tarpukario Lietuvos kariuomenė. *Kardas*, 1994, Nr. 1–2.
116. SURGAILIS, G. Lietuvos karo laivynui – 60 metų. *Karys*, 1995, Nr. 7.
117. SURGAILIS, G. *Lietuvos Respublikos kariuomenė 1918–1941*. Vilnius, 1996.
118. SURGAILIS, G. Karinės-visuomeninės organizacijos Lietuvoje 1918–1940 metais. In *Karo archyvas*. T. 14. Red. G. SURGAILIS. 1997.
119. SURGAILIS, G. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m.* Vilnius, 1998.
120. SURGAILIS, G. *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940 m.* Vilnius, 2003.
121. SUSLAVIČIUS, L. Tankas Lietuvai. *Karys*, 1992, Nr. 2.
122. SUVOROVAS, V. *Paskutinė respublika, kodėl Sovietų Sąjunga pralaimėjo Antrąjį pasaulinį karą?* Vilnius, 1996.
123. Šaulių sąjunga pertvarkoma sveikais kariškais pagrindais. *Karys*, 1935, Nr. 25.
124. ŠIDLAUSKAS, A. Tau, Tėvų Žeme! Margėnų pulko metinė sukaktis. *Karys*, 1940, Nr. 24.
125. ŠNIUOLIS, J. 7 pėstininkų Žemaičių Kunigaikščio Butegeidžio pulko istorinė apžvalga. *Karys*, 1939, Nr. 26..
126. TATORIS, J. *Senoji Klaipėda. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų*. Vilnius, 1994.
127. URBŠYS, J. Alternatyvos. *Kardas*, 1995, Nr. 3–4.
128. VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939). In *Darbai ir dienos*. Red. L. GUDAITIS. T. 21. Kaunas, 2001.
129. VAIČENONIS, J. Lietuvos šaulių sąjunga Valstybės gynyboje 1935–1940 m. In *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai*. Red. J. VAIČENONIS, S. DOVYDAITIS. Kaunas, 2002.
130. VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920–1939 m. In *Karo archyvas*. Ats. red. G. SURGAILIS. T. 17. Vilnius, 2002.
131. VAIČENONIS, J. *Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX a.* Vilnius, 2004.
132. VAIČENONIS, J. *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*. Vilnius, 2004.
133. VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 21. Vilnius, 2006.
134. VAIČENONIS, J. Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. In *Karo archyvas*. Red. G. SURGAILIS. T. 22. Vilnius, 2007.
135. VALSONOKAS, R. *Klaipėdos problema*. Vilnius, 1989.
136. VAREIKIS, V. M-59 – „Prezidentas Smetona“ – „Pirmūnas“ – T-51 „Otlčnik“. *Mažoji Lietuva*, 1991 m. lapkričio 14 d., Nr. 44 (134).

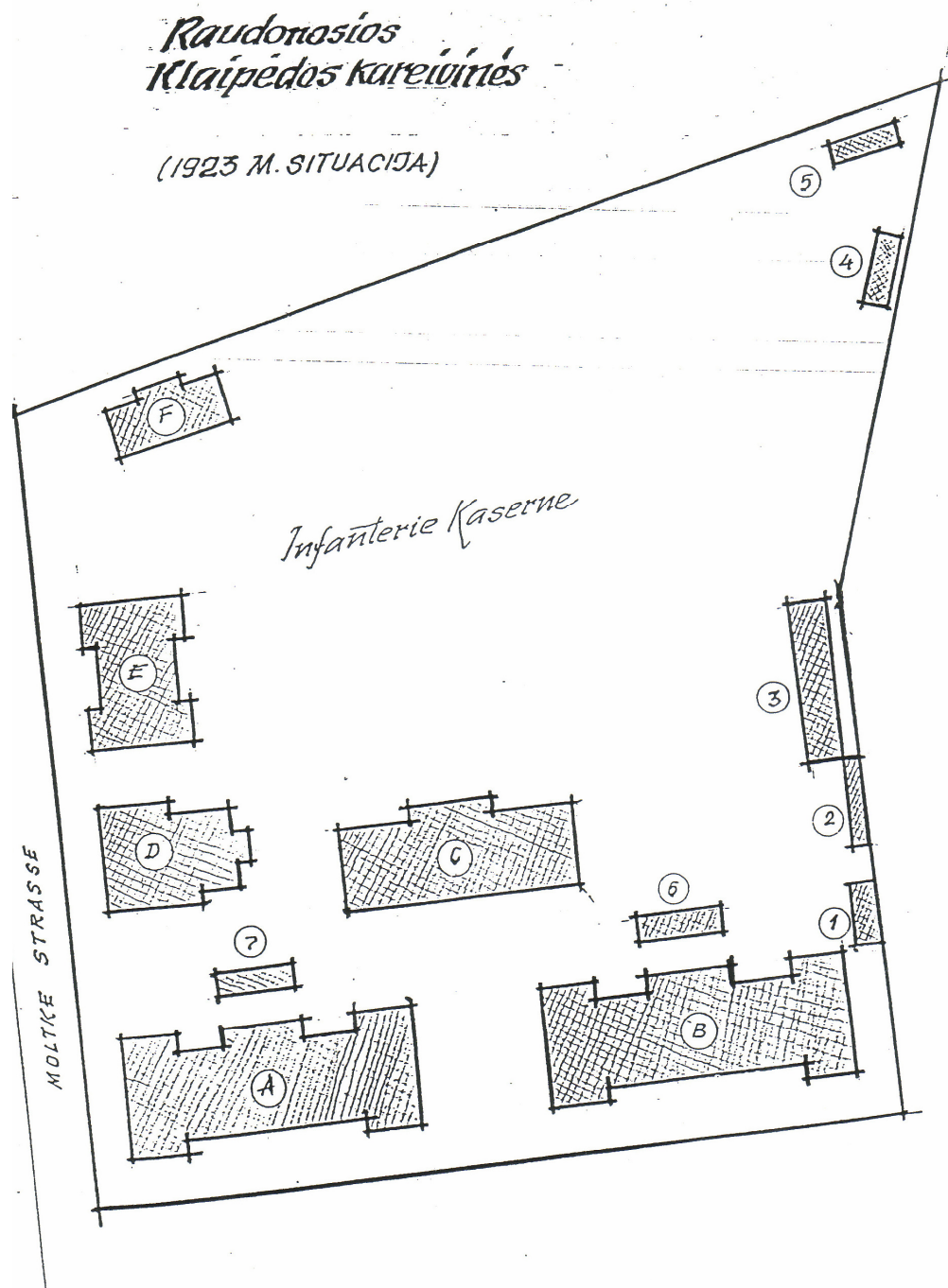
137. VAREIKIS, V. Šaulių sąjunga 1939–1940 metais ir jos likvidacija. *Trimitas*, 1992, Nr. 10.
138. VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993.
139. VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto užėmimas. In *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV). Klaipėda, 1995.
140. VAREIKIS, V. *99 Klaipėdos istorijos*. Klaipėda, 2008.
141. VAREIKIS, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 3-4.
142. VASKELA, G. *Lietuva 1939–1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*. Vilnius, 2002.
143. VILEIŠIS, V. *Tautiniai santykiai Mažonoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Vilnius, 2009.
144. WANDY CZ, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vilnius, 1997.
145. *Wojsko Litewskie*. Warszawa, 1925.
146. ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg, 1993.
147. ŽALYS, V. Lietuvos neutralumas ir jos saugumo problemos 1938–1939 m. In *Lituanica*, 1990, Nr. 1.
148. ŽALYS, V. *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*. T. 1. Vilnius, 2007.
149. ŽILYS, P. *Suomių–Sovietų karas 1939–1940*. New York, 1967, fotografinis leidimas 1991.
150. ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėsiai užgrobti Klaipėdos kraštą*. Vilnius, 1982.
151. ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.
152. ŽUKAS, J. V. Balnoja broliai žirgus. Lietuvos kavalerija (1918–1940 m.). Paskutinis raitosios kariuomenės etapas. *Karys*, 1991, Nr. 7.
153. ŽUKAUSKAS, J. *Lietuvos kariuomenė*. Kaunas, 1938.
154. *История Второй мировой войны*. Т. 2. Москва, 1974.
155. МЕЛКОНОВ, Ю. *Пушки Курляндского берега*. Рига, 2005.
156. МОЛЛО, Э. *Вооруженные силы Второй мировой. Структура, униформа, знаки различия*. Москва, 2005.
157. ХАРТ, С.; ХАРТ, Р.; ХБЮЗ, М. *Немецкий солдат Второй мировой войны. Рядовые Вермахта и СС 1939–1945*. Москва, 2006.

Priedai

1. Raudonųjų Klaipėdos kareivinių pastatų išdėstymas 1923 m.;
2. Lietuvos kariuomenės finansavimas 1934–1939 m. (mln. Lt);
3. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadovybė ir struktūra taikos metu;
4. Kariuomenės ir dalinių vadai 1939 m. kovo mėn.;
5. Lietuvos kariuomenės tankų ir šarvuočių charakteristika;
6. Lietuvos kariuomenės septynerių metų apginklavimo plano finansavimo lėšų paskirstymas (mln. Lt ir %);
7. Lietuvos kariuomenės artilerija pabūklų modeliai;
8. Lietuvos kariuomenės artilerijos pabūklų paskirstymo pulkuose planas;
9. Lietuvos karo aviacijos lėktuvai 1939 m.;
10. Karo meto Lietuvos kariuomenės maisto produktų poreikis ir kaina per mėnesį;
11. Kauno tvirtovės objektų būklė ir naudojimas tarpukario metais;
12. Pasienio su Vokietija PAB sudėtis ir dislokacija;
13. Klaipėdos krašto šaulių daliniai ir jų gausumas 1938 m. gruodžio mėn.;
14. Klaipėdos krašto geležinkelio stotis saugoję LŠS XXII rinktinės daliniai 1938 m. gruodžio mėn.;
15. Objektai Klaipėdos mieste, kuriuos 1939 m. pagal direktyvą ŠADIR turėjo saugoti šauliai;
16. Lietuvos kariuomenės mobilizavimo tvarkaraštis 1939 m. kovo 13 d.;
17. Lietuvos kariuomenės mobilizavimas ir dislokavimas 1939 m. iki kovo 23 d.;
18. Lietuvos kariuomenės karo meto pėstininkų divizijos struktūra 1939 m. (karių skaičius ir %);
19. Rytų Prūsijoje buvusių Vokietijos kariuomenės dalinių dislokacija 1939 m. pradžioje;
20. Lietuvos ir Vokietijos (Rytų Prūsijoje) kariuomenių 1939 m. palyginimas;
21. Lietuvos ir Vokietijos kariuomenių dalinių 1939 m. palyginimas;

Žemėlapiai

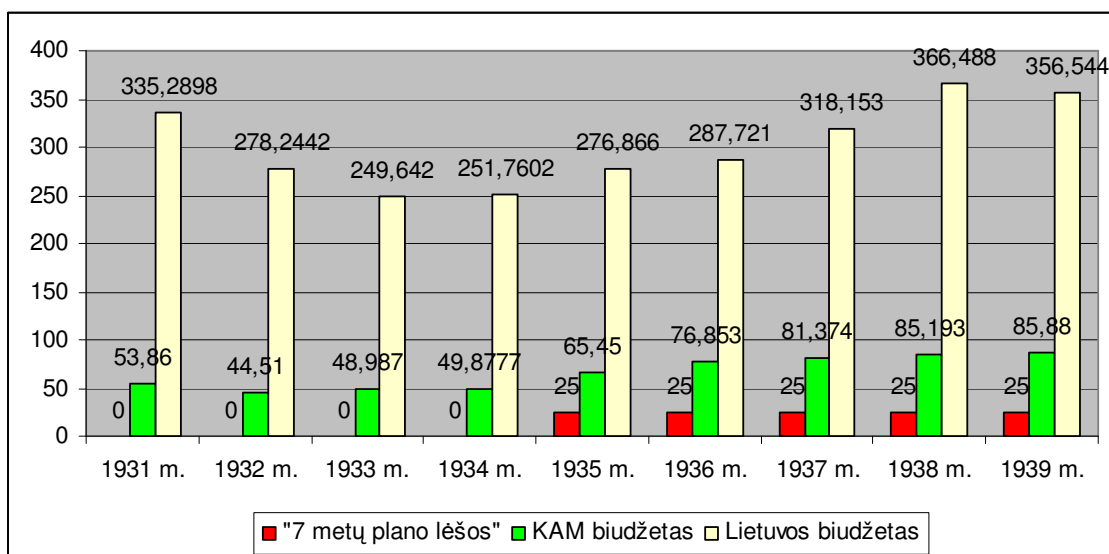
1. Lietuvos kariuomenės išdėstymas pagal operatyvinį planą „V“ (1939 m. kovo mėn.);
2. Vokietijos kariuomenės dislokacija Rytų Prūsijoje 1939 m. pradžioje;
3. Lietuvos šaulių sąjunga Klaipėdos krašte 1939 m.;
4. Ryšių per upes Kaune karo atveju sistema.

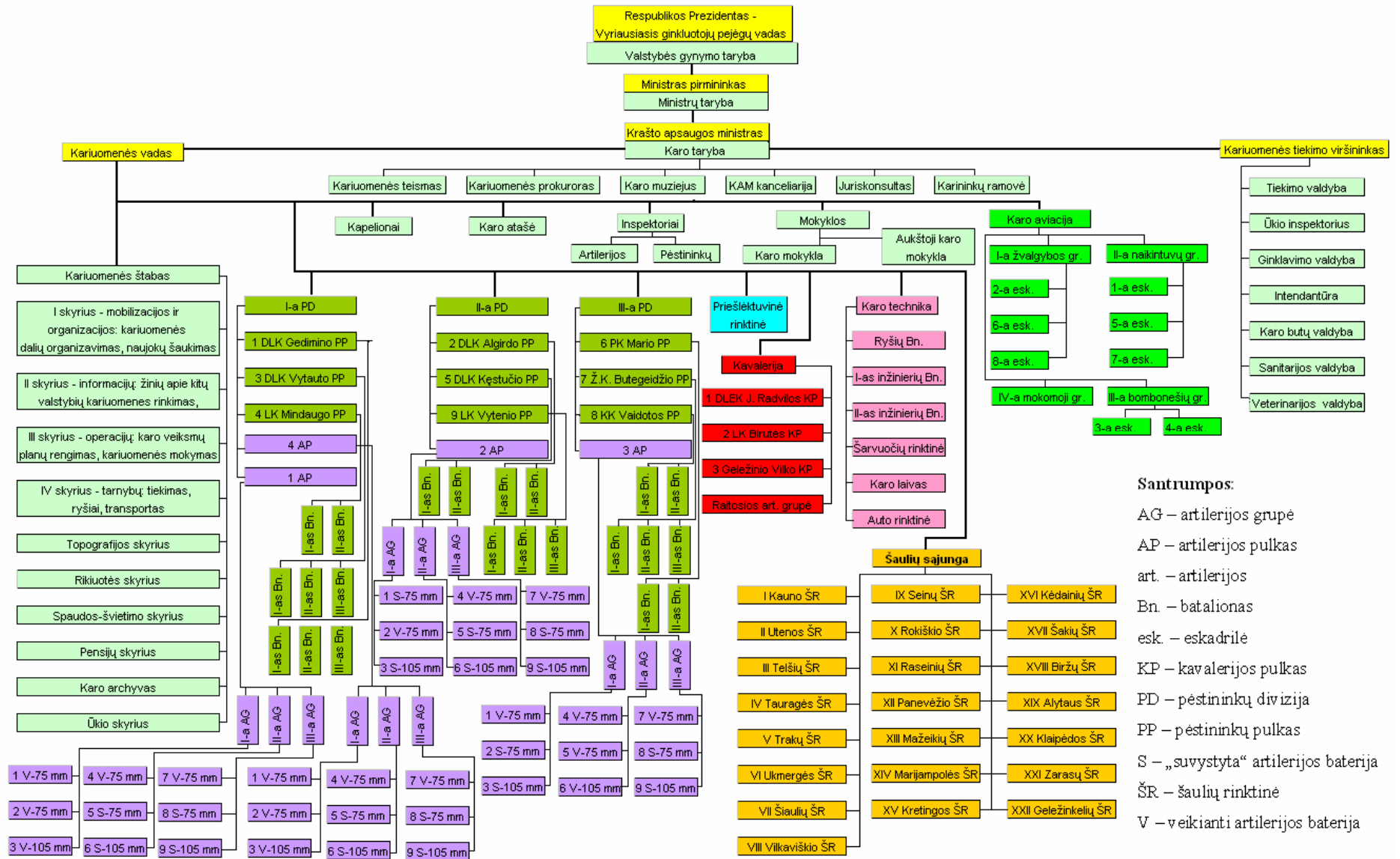
Raudonųjų Klaipėdos kareivinių komplekso pastatų paskirtis 1923 m.: A ir B kareivinių gyvenamieji korpusai, C vienaaukštis pastatas su bokšteliu, Lietuvos laikais tai buvo universalus pastatas: ir klubas, ir valgykla. D buvo sargybos būstinė ir kareivių daboklė, o antrajame šio pastato aukšte buvo įsikūręs pulko štabas. Pastate E buvo įrengti butai karininkams. Pastate F buvo sandėliai, dirbtuvės. Pastate Nr. 1 buvo laikomas baterijos vado fajetonas. Nr. 2 stovėjo šarvuočių būrio automašinos. Pastate Nr. 3 buvo saugomi lauko artilerijos pabūklai. Nr. 4 – stalių dirbtuvė, Nr. 5 – kalvė. Pastatuose Nr. 6–7 buvo tualetai.⁵⁹⁹

⁵⁹⁹ DAILIDIENĖ, I. KU miestelio architektūrinio pastatų ansamblio istorija, KU Ryšių su visuomene skyrius. Rankraštis parengtas pagal J. Tatorio mokslinių tyrimų firmos „Praeitis“ kareivinių ansamblio Klaipėdoje istorinius tyrimus 1994.

Lietuvos kariuomenės finansavimas 1934–1939 m. (mln. Lt)

Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadovybė ir struktūra taikos metu

4 priedas
Kariuomenės ir dalinių vadai 1939 m. kovo mėn.

Eil. Nr.	Pareigos	Laipsnis, vardas, pavardė ir nuo kada užima pareigas
1.	Vyriausiasis ginkluotųjų pajėgų vadas	Respublikos Prezidentas Antanas Smetona
2.	Krašto apsaugos ministras	br. gen. Kazys Musteikis, nuo 1938 m. gruodžio 5 d.
3.	Kariuomenės vadas	br. gen. Stasys Raštikis, nuo 1935 m. sausio 1 d.
4.	Kariuomenės tiekimo viršininkas	div. gen. Zenonas Gerulaitis, nuo 1937 m. lapkričio 10 d.
5.	Kariuomenės štabo viršininkas	br. gen. Jonas Černius, nuo 1934 m. rugsėjo 29 d.
6.	Kariuomenės štabo I skyriaus viršininkas	gen. št. plk. Leonas Rupšys, nuo 1937 m. gegužės 7 d.
7.	Kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas	gen. št. plk. Kostas Dulksnys, nuo 1934 m. rugpjūčio 22 d.
8.	Kariuomenės štabo III skyriaus viršininkas	gen. št. plk. Antanas Šova, nuo 1936 m. lapkričio 23 d.
9.	Kariuomenės štabo IV skyriaus viršininkas	gen. št. plk. Bronius Gertus (Gerutis), nuo 1934 m. rugsėjo 28 d.
10.	Karo topografinės skyriaus viršininkas	plk. Antanas Krikščiūnas, nuo 1929 m. kovo 1 d.
11.	Rikiuotės skyriaus viršininkas	plk. ltn. Juozas Musteikis, nuo 1935 m. liepos 20 d.
12.	Spaudos ir švietimo skyriaus viršininkas	plk. Juozas Šarauskas, nuo 1929 m. kovo 31 d.
13.	Priešlėktuvinės apsaugos viršininkas	plk. Povilas Alanta (Babickas), nuo 1935 m. liepos 20 d.
14.	Pėstininkų inspektorius	br. gen. Vincas Vitkauskas, nuo 1935 m. rugpjūčio 1 d.
15.	Artilerijos inspektorius	plk. Vincas Žilys, nuo 1935 m.
16.	Kavalerijos viršininkas	br. gen. Kazys Tallat-Kelpša, nuo 1934 m.
17.	Karo aviacijos viršininkas	br. gen. Antanas Gustaitis, nuo 1934 m. gegužės 9 d.
18.	Karo mokyklos viršininkas	br. gen. Kazys Skučas, nuo 1938 m. gruodžio 23 d.
19.	Aukštosios karo mokyklos viršininkas	br. gen. Vladas Karvelis, nuo 1937 m. birželio 24 d.
20.	Karo technikos viršininkas	br. gen. Klemensas Popeliučka, nuo 1929 m. balandžio 17 d.
21.	Karo muziejaus viršininkas	br. gen. Vladas Nagevičius-Nagius, nuo 1934 m. spalio 27 d.
22.	Kariuomenės intendantas	br. gen. Kazys Navakas, nuo 1930 m. rugpjūčio 22 d.
23.	Ginklavimo viršininkas	plk. Pranas Lesauskis, nuo 1936 m. vasario 1 d.
24.	Karo butų viršininkas	br. gen. Juozas Barzda-Bradauskas, nuo 1929 m. lapkričio 24 d.
25.	Karo veterinarijos viršininkas	plk. Bronius Šikeris, nuo 1935 m. lapkričio 23 d.
26.	Karo teismo pirmininkas	br. gen. Vladas Mieželis, nuo 1938 m. balandžio 7 d.
27.	Karo prokuroras	br. gen. Emilis Vimeris
28.	I PD vadas	div. gen. Stasys Pundzevičius, nuo 1935 m. rugpjūčio 19 d.
29.	I PD štabo viršininkas	gen. št. plk. Kazys Sprangauskas, nuo 1935 m. rugsėjo 1 d.
30.	II PD vadas	div. gen. Edvardas Adamkevičius, nuo 1935 m. rugsėjo 12 d.
31.	II PD štabo viršininkas	gen. št. plk. Mečius Stankaitis, nuo 1938 m. birželio 25 d.
32.	III PD vadas	div. gen. Mikas Rėklaitis, nuo 1935 m. rugsėjo 17 d.
33.	III PD štabo viršininkas	gen. št. plk. Antanas Urbšas
34.	1-ojo PP vadas	gen. št. plk. Leonas Gustaitis, nuo 1935 m. rugsėjo 20 d.

35	2-ojo PP vadas	plk. Juozas Tumas
36	3-iojo PP vadas	gen. št. plk. Viktoras Giedrys, nuo 1935 m. liepos 19 d.
37	4-ojo PP vadas	plk. Vaclovas Žadeika, nuo 1936 m.
38	5-ojo PP vadas	gen. št. plk. Albinas Čepas, nuo 1936 m. birželio 25 d.
39	6-ojo PP vadas	gen. št. plk. Antanas Breimelis, nuo 1937 m. lapkričio 16 d.
40	7-ojo PP vadas	plk. Petras Genys, nuo 1924 m. vasario 29 d.
41	8-ojo PP vadas	plk. Andrius Butkūnas, nuo 1934 m. rugpjūčio 4 d.
42	9-ojo PP vadas	gen. št. plk. Antanas Gaušas, nuo 1936 m. lapkričio 23 d.
43	1-ojo KP vadas	gen. št. plk. Aloyzas Valušis, nuo 1935 m.
44	2-ojo KP vadas	gen. št. plk. P. Žilys
45	3-iojo KP vadas	gen. št. plk. ltn. Antanas Simanas Rėklaitis, nuo 1935 m. liepos 20 d.
46	1-ojo AP vadas	plk. Alfonsas Sklėrius, nuo 1935 m. liepos 19 d.
47	2-ojo AP vadas	plk. Vincas Jasulaitis, nuo 1934 m. gruodžio 12 d.
48	3-iojo AP vadas	plk. Petras Dočkus nuo 1937 m. balandžio 29 d.
49	4-ojo AP vadas	gen. št. plk. Jonas Juodišius, nuo 1934 m. sausio 29 d.
50	Priešlėktuvinės apsaugos rinktinės vadas	gen. št. plk. ltn. Antanas Sidabras, nuo 1939 m. sausio 31 d.
51	Autorinktinės vadas	plk. ltn. Kazys Babickas, nuo 1937 m. vasario 1 d.
52	Šarvuotųjų rinktinės vadas	gen. št. plk. ltn. Pranas Grebliauskas, nuo 1939 m. vasario 7 d.
53	Šaulių sąjungos vadas	plk. Pranas Saladžius, nuo 1935 m. liepos 19 d.

5 priedas

Lietuvos kariuomenės tankų ir šarvuotųjų charakteristika

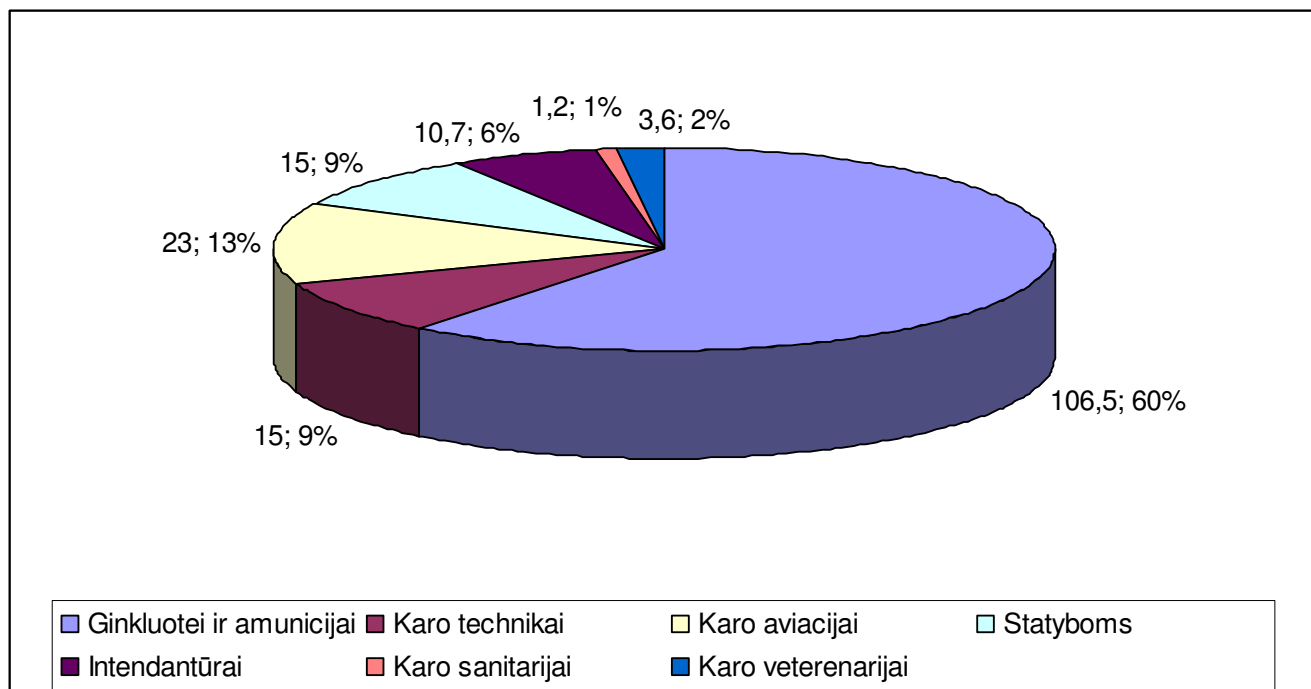
Modelis	<i>Vickers Carden – Loyd</i> ⁶⁰⁰	<i>Landsverk 182</i> ⁶⁰¹	<i>Renault FT-17</i> ⁶⁰²
Tipas	Lengvasis tankas	Šarvuotis	Lengvasis tankas
Ekipažas	2	5	2
Kovinė masė, t	3,8	6,2	6,5
Ilgis, m	3,64	5,5	5
Plotis, m	1,86	2	1,74
Aukštis, m	1,85	2,3	2,14
Ginkluotė	1 kulkosvaidis	2 kulkosvaidžiai, 1 <i>Oerlikon</i> 20 mm pabūklas	1 kulkosvaidis
Šarvai (priekyje), mm	9	9	22
Šarvai (korpuso), mm	7	7	6
Greitis, km/h	64	65	8
Eigos rezervas, km	180	-	35
Skaičius LK 1939 m. pradžioje	32	6	12

⁶⁰⁰ STATKUS, V. Op. cit., p. 353–354.

⁶⁰¹ STATKUS, V. Op. cit., p. 347. Istoriografijoje autoriai yra skirtingai nurodę šarvuotiesiems *Landsverk* modelį, vieni 181, kiti 182. Jų skaičius Lietuvos kariuomenėje taip pat nevienodai nurodytas: 6, 8 ir daugiau.

⁶⁰² *Бронетехника XX века*. Смоленск, 2006, с. 36.

Lietuvos kariuomenės septynerių metų apginklavimo plano finansavimo lėšų paskirstymas (mln. Lt ir %)

7 priedas
Lietuvos kariuomenės artilerija pabūklų modeliai

Pabūklų parametrai	75 mm 1897 m patranka	76,2 mm 1902 m. patranka	105 mm 1934 m haubica	83,8 mm 18 svarų patranka	75 mm Vickers Armstrong zenitinė patranka	155 mm 1917 m. haubica	81 mm Brandt m/29 minosvaidis	20 mm Oerlikon automatinis pabūklas
Tipas	Patranka	Patranka	Haubica	Patranka	Zenitinis pabūklas	Haubica	Minosvaidis	Automatinis prieštankinis - priešlėktuvinis
Gamintojas	Prancūzija	Rusija	Prancūzija	D. Britanija	D. Britanija	Prancūzija	Švedija	Šveicarija
Kalibras	75 mm	76,2 mm	105 mm	83,8 mm	75 mm	155 mm	81,4 mm	20 mm
Kovinė masė, kg	1140	1100	1755	1284	2852	5175	59	278 / 310
Vamzdžio ilgis	36 kalibrai 272 cm	30 kalibrų 228,6 cm	15,35 kalibrų 161,2 cm	29,4 kalibrų	46 kalibrai	21 kalibras	99,4 cm bendras: 126,35 cm	
Šaudymo kampas	Vertikaliai -11° +18°	vertikaliai - 6° + 16°40'	vertikaliai - 8° + 43°	vertikaliai + 37°30'		vertikaliai + 43°	+ 45° + 85°	
	kreiptuvu 6°	kreiptuvu 5°30'	kreiptuvu 40°	kreiptuvu 8°		kreiptuvu 40°		
Sviedinio masė, kg	šrapnelis 9,2 granata 7,15– 8,3	9–6,41	15,34–15,6	8,4	6,5	granata 38–40	3,4–6,5	0,23
Sviedinio greitis, m/s	529	588,3	215–465	492	805	635	68–198	
Šūvio maksimalus nuotolis, m	11 000	7800	11 040	8700	horizontaliai – 15 350 vertikaliai – 10 350	15 000	1100–3500	Į šarvuočius 500 m, į oro taikinius 2000 m, į gyvus taikinius 3700 m
Greitašauda					30 šūvių per min.		18–30 šūvių per min.	200 šūvių per min.
Transportuojama	6 arkliais	6 arkliais	6 arkliais	6 arkliais	autotransportas	autotransportas		arkliais
Ginklų skaičius	108	19	70	12	9	2	100	151
Turėta sviedinių	98 729	26 969	20 282	12 371	4416	1757	1800	103 636

Sudaryta remiantis Lietuvos kariuomenės pėstininkų ir artilerijos 1938–1939 m. statutais; I. Hogg, *Twentieth-Century Artillery 300 of the world's greatest artillery pieces*. London, 2000;; Statkus, V. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.* Chicago, 1986.

8 priedas
Lietuvos kariuomenės artilerijos pabūklų paskirstymo pulkuose planas

Pabūklo modelis	LK turėjo:	1 AP	2 AP	3 AP	4 AP	5 AP	6 AP	Ats. AP	Karo m-la	Raitoji art.	Sunk. AP	Poreikis	Trūkumas / perteklius
75 mm patranka	108	24	24	24	26	16	16	14	4			148	-40
76,2 mm patranka	19									12		12	7
82,8 mm patranka	12											0	12
105 mm haubica	70	12	12	12	12	8	8	4	2			70	0
105 mm patranka	0							2			12	14	-14
155 mm haubica	2							2			12	14	-12
Iš viso:	211	36	36	36	38	24	24	22	6	12	24	258	-66 / 19

9 priedas
Lietuvos karo aviacijos lėktuvai 1939 m.

Modelis	1939 m. turėtas skaičius	Paskirtis	Ekipažas	Variklio galia, AJ	Aukščio lubos, m	Tuščio orlaivio masė, kg	Pakrauto orlaivio masė, kg	Ginkluotė	Maksimalus greitis, km/h	Įsigyta (metai, šalis, skaičius)
Albatros J II	1 (3)*	-	2	200	4500	1398	1808	2 kulkosvaidžiai, 60 kg bombų	140	Vokietija
Albatros C XV	- (1)	-	2	260	5000	1021	1639	2 kulkosvaidžiai	175	Vokietija
Lockheed Vega (Lituanica II)	1	Transporto	1	500	4570	2565	4500	-	298	JAV
Fokker D VII	1 (2)	Naikintuvas	1	180	5970	698	878	2 kulkosvaidžiai	186	Olandija, Lietuva įsigijo 1919 m.
LVG C VI	2 (4)	Žvalgybos	2	200	6500	945	1309	2 kulkosvaidžiai, 120 kg bombų	170	1919 m. Vokietija, 1921–1930 m. Lietuva, 6 vnt.
Fiat Ansaldo A.120	14	Lengvasis bombonešis	2	570/620	7200	1425	2550	3 kulkosvaidžiai, 900 kg bombų	248	1929 m. birželis, Italija, 20 vnt.
Fiat C.R. 20	7 (9)	Naikintuvas	1	410/460	8500	980	1400	2 kulkosvaidžiai	270	1929 m, Italija, 15 vnt.
Dewoitine D-501	14 (13)	Naikintuvas	1	860	10 000	1266	1705	20 mm patrankėlė ir 2 kulkosvaidžiai	339	1936 m. Prancūzija, 14 vnt.
DH 89A Dragon	2	Transporto,	1	200	5.100	1.466	2.496	-	212	1937 m.

Rapide		ryšių								balandis, D. Britanija, 2 vnt.
Gloster Gladiator	14	Naikintuvas	1	840	10 000	1580	2150	4 kulkosvaidžiai	402	1938 m. D. Britanija, 14 vnt.
AVRO 626	2	Pratybų	3	210	4940	965	1361	Kulkosvaidis, 25 kg bombų	209	1937–1938 m. D. Britanija, 2 vnt.
Bucker 133 Jungmeister	6 (3)	Figūrinio skraidymo	1	160	6100	420	586	-	314	1939 m. Vokietija, 6 vnt.
ANBO III	5	Pratybų	2	145	4500	540	800	-	180	1929–1931 m. Lietuva, 9 vnt.
ANBO IV	12	Žvalgybinis, bombonešis	2	560/650	8000	1565	2250	4 kulkosvaidžiai, 144 kg bombų	290	1932–1935 m. Lietuva, 15 vnt.
ANBO 41	20	Žvalgybinis, bombonešis	2	810/850	8000	1500	2300	3 kulkosvaidžiai, 200 kg bombų	405	1936–1939 m. Lietuva, 20 vnt.
ANBO V	3 (4)	Pratybų	2	145	-	510	820	-	180	1931 m. Lietuva, 5 vnt.
ANBO 51	10	Pratybų	-	160	-	650	950	-	210	1936–1938 m. Lietuva, 10 vnt.
ANBO VI	2 (3)	Pratybų	-	160 (185)	-	720–730	1070–1097	-	198 (205)	1933 m. Lietuva, 4 vnt.
ANBO VIII	1	Lengvasis bombonešis	2	930	9000	2450	3700	5 kulkosvaidžiai, 600 kg bombų	430	1939 m. rugsėjo 5 d. Lietuva, 1 vnt.

* Skliausteliuose kitoks istoriografijoje nurodytas orlaivių skaičius.

Karo meto Lietuvos kariuomenės maisto produktų poreikis ir kaina per mėnesį

Produktas	1 mėn., t	Mano vnt.	Kaina, Lt ⁶⁰⁴	Suma, Lt
Rugiai (duonai)	4530	50 kg	8	724 800
Kiauliena	1500	1 kg	1,49	2 235 000
Sviestas	360	1 kg	3,4	1 224 000
Kruopos	600	1 kg	0,48	288 000
Kviečiai	240	50 kg	14,3	68 640
Žalios bulvės	2400	50 kg	2,4	115 200
Daržovės	1080	1 kg	0,25	270 000
Druska	150	1 kg	0,15	22 500
Cukrus	180	1 kg	1,05	189 000
Kava	30	1 kg	8,5	255 000
Iš viso				5 392 140

Kauno tvirtovės objektų būklė ir naudojimas tarpukario metais⁶⁰⁵

Objektas	Aprašymas ir naudojimas	Būklė
I fortas	Laikinai naudojosi žydų bendruomenė Statiniuose gyveno Kauno žydų kilmės vargšai	Prasta
II fortas	Valdė Kauno miestas, buvo apgyvendinti vargšai. Teritorija 2–3 ha	Prasta
III fortas	Valdė Kauno miestas, buvo apgyvendinti vargšai Teritorija 2–4 ha	Prasta
IV fortas	Priklausė kariuomenei, karo technikos daliniams	Gera
V fortas	Priklausė kariuomenei, 5 PP. Teritorija 20 ha	Nenurodyta
VI fortas	Įkurtas karo kalėjimas. Teritorija 15 ha	Nenurodyta
VII fortas	Įkurtas Švietimo ministerijos centrinis archyvas Teritorija 5–8 ha	Geras
VIII fortas (Linkuvos)	Valdė Kauno miestas, buvo apgyvendinti vargšai	Prastas
IX fortas	Valdė Teisingumo ministerija. Įkurtas Sunkiųjų darbų kalėjimas Teritorija 82 ha	Geras
X fortas	Susprogdintas ir apaugęs mišku, prižiūrėjo Raudondvario miškų urėdas	Susprogdintas
1 baterija	Priklausė kariuomenei, artilerijos tiekimo skyriui. Teritorija 1–2 ha	Nenurodyta
2 baterija	Valdė Kauno miestas, buvo apgyvendinti vargšai. Buvo du blindažai, teritorija 0,5 ha	Geras
3 baterija	Valdė Kauno miestas, buvo apgyvendinti vargšai. Buvo du blindažai, teritorija 1–1,5 ha	Geras
4 baterija	Valdė Kauno miestas, tušti. Buvo trys blindažai	Geras
5 baterija	Valdė Kauno miestas, buvo apgyvendinti vargšai. Buvo du blindažai, teritorija 1–1,5 ha	Geras
6 baterija	Valdė Kauno miestas. Buvo du blindažai, teritorija 1–1,5 ha Viename blindaže gyveno vargšai, du buvo tušti	Nenurodyta
7 baterija	Priklausė LŠS, sudarė 4 blindažai, teritorija 3–4 ha	Nenurodyta
8 baterija	Valdė Kauno miestas, buvo apgyvendinti vargšai. Buvo trys	Geras

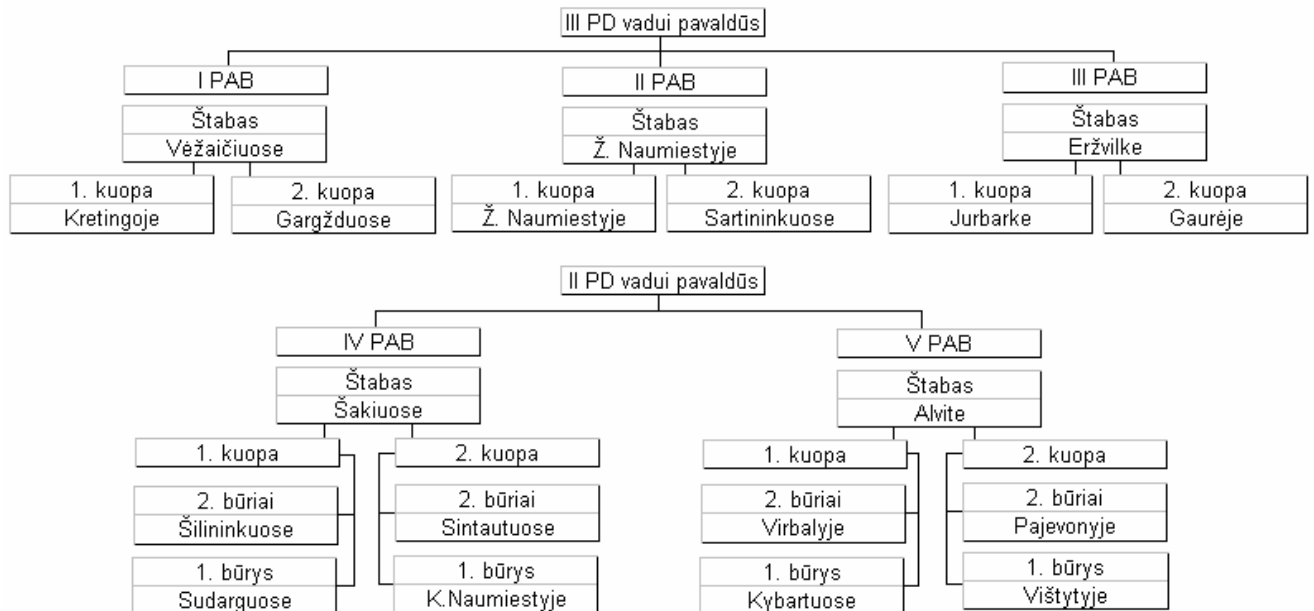
⁶⁰³ BALTRUŠIS, J. Maisto produktų išteklių Lietuvoje karo perspektyvoje, *Mūsų žinynas*, 1935, t. 28, Nr. 122, p. 462.

⁶⁰⁴ VASKELA, G. *Mažmeninės kainos 1924/1928–1939 metais Lt (metinis vidurkis)*, 2002, žiūrėta 2008-08-08, <<http://gevask.dtiltas.lt/LS1919/HTM/q012.htm>>.

⁶⁰⁵ Žinios apie buvusius Kauno tvirtovės fortus ir trobesius. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 932, l. 10–16.

	blindažai, teritorija 3–4 ha	
9 baterija	Valdė Švietimo ministerijos Meno mokykla	Nenurodyta
Atskiras blindažas prie VI forto	Priklausė kariuomenei, artilerijos tiekimo skyriui	Nenurodyta
Rokų įtvirtinimai	Du sudegę blindažai, plotas 20–25 ha	Sudegę
Zasciankų / Rokų II įtvirtinimai	Nenaudojamas, plotas 14 ha	Nenurodyta
Vaišvilės dvaro įtvirtinimai	Sugriauti, plotas 38 ha	Sugriauti
Lentainių įtvirtinimai	Maži nesaugomi blindažai	Prastas
Domeikavos ir Žemaitkiemio įtvirtinimai	Trys dideli ir keli maži nesaugomi blindažai. Žeme aplinkui naudojosi ūkininkai	Geras
Linkuvos įtvirtinimai	Keli maži nesaugomi blindažai. Žeme naudojosi Linkuvos dvaras.	Prastas
Šilainių įtvirtinimai	Vienas betoninis nenaudojamas statinys. Žeme naudojosi ūkininkai	Geras

12 priedas
Pasienio su Vokietija PAB sudėtis ir dislokacija⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ Kariuomenės štabas III skyrius 1936 m. sausio 14 d. Nr. 4297. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 117.

13 priedas

Klaipėdos krašto šaulių daliniai ir jų gausumas 1938 m. gruodžio mėn.

Klaipėdos miesto LŠS daliniai	Šaulių sk.	Šilutės apskrities LŠS daliniai	Šaulių sk.
1-a Dariaus ir Girėno kuopa	124	3-as Rusnės būr.	47
34-a M. Jankaus kuopa	27 (1 mob.)	4-as Kukarų būr.	5
41-a Uosto kuopa	58 (1 mob.)	11-as Šilutės būr.	15
46-as Klaipėdos būr.	21 (1 mob.)	18-as Kintų būr.	12
47-as Klaipėdos būr.	13 (1 mob.)	19-as Juknaičių būr.	7
48-as Klaipėdos būr.	7 (1 mob.)	20-as Paleičių būr.	13
49-as Klaipėdos būr.	98 (1 mob.)	28-as Pašyšių būr.	6
50-as Klaipėdos būr.	39	30-as Kulešų būr.	12
Jūros būr. (turėtų būti 22-as)	20	39-as Žemaitkiemio būr.	10
Iš viso mieste:	407 (6 mob.)	Iš viso apskrityje:	127 (2 mob.)
Klaipėdos apskrities LŠS daliniai	Šaulių sk.	Pagėgių apskrities LŠS daliniai	Šaulių sk.
2-as Vanagų būr.	21	6-as Katyčių bur.	10
5-as Priekulės būr.	27	8-as Baltupėnų būr.	12
7-as Kretingalės būr.	15	9-as Rukų būr.	15
14-as Dovilų būr.	16	10-as Plaškių būr.	6
15-as Blikių būr.	13	12-as Pagėgių būr.	19
21-as Trušelių būr.	15	13-as Natkikių būr.	9 (1 mob.)
24-as Karklininkų būr.	25	16-as Jonikaičių būr.	17 (1 mob.)
29-as Bajorų būr.	14	17-as Bitėnų būr.	17
32-as Lankupių būr.	6	23-as Kreivėnų būr.	5
36-as Rimkų būr.	6	25-as Vilkiškių būr.	6 (1 mob.)
38-as Vilkyčių būr.	20	26-as Smalininkų būr.	28
40-as Kalotės būr.	5	27-as Viešvilės būr.	11
42-as Nemerzatės būr.	3	31-as Pagenaičių būr.	15
43-as Juodkrantės būr.	7	33-as Panemunės būr.	5
44-as Dirvupių būr.	35	35-as Lauksargių būr.	10
45-as Lūšijos būr.	10	37-as Kavolių būr.	3 (1 mob.)
Iš viso apskrityje:	238	Iš viso apskrityje:	188 (4 mob.)

Klaipėdos krašto geležinkelio stotis saugoję LŠS XXII rinktinės daliniai 1938 m. gruodžio mėn.

Stotis	LŠS XXII rinktinės dalinys	Šaulių sk.	Stotis	LŠS XXII rinktinės dalinys	Šaulių sk.
Klaipėdos apskritis	19-a Klaipėdos geležinkelio stoties kuopa	6	Pagėgių apskritis	22-as Šilutės geležinkelio stoties būrys	6
Bajorai		4	Kūgeliai		6
Kretingalė		6	Ūsėnai		6
Kalotė		4	Stoniškis	21-as Pagėgių geležinkelio stoties būrys	6
Giruliai		4	Anušai		6
Klaipėda		36	Pagėgiai		33
Rimkai		6	Gudai		6
Priekulė		8	Geniai		6
Šilutės apskritis	22-as Šilutės geležinkelio stoties būrys	6	Griešpelkiai		6
Vilkyčiai		6	Lauksargiai	20-as Tauragės geležinkelio stoties būrys	10
Kukarai		6	Pažeriūnai		10
Žemaitkiemis		6			
Šilutė		13			
Juknaičiai		6			

Objektai Klaipėdos mieste, kuriuos 1939 m. pagal direktyvą ŠADIR turėjo saugoti šauliai⁶⁰⁷

Objektas	Saugantis LŠS dalinys	Objektas	Saugantis LŠS dalinys
Klaipėdos paštas	34 Jankaus kuopa	Tiltas per Danės up. prie „Union“	47 Klaipėdos būrys
„Lietuvos eksportas“		Muitinės sandėliai	50 Klaipėdos būrys
Uosto pastatai	41 uosto kuopa	Benzino ir žibalo atsargos	Jūros būrys
Elektros stotis	Dariaus ir Girėno kuopa	Krašto komendantūra	46 Klaipėdos būrys
Vandentiekis		Karlo tiltas	49 Klaipėdos būrys
Dujų įmonė		Uosto muitinė	
„Biržos“ tiltas			

Lietuvos kariuomenės mobilizavimo tvarkaraštis 1939 m. kovo 13 d.

Eil. Nr.	Kuriamos dalies ir įstaigos pavadinimas	Mobilizavimosi vieta	Pavaldumas	Dalinys, kurio pagrindu formuojamas	Pastabos
1	Kariuomenės būstinė	Kaunas		Kariuomenės būstinė	
I pėstininkų divizijos sudėtis					
2	I PD būstinė	Panevėžys	I PD vadas	I PD būstinė	
3	1 PP	Ukmergė	-, -	1 PP	
4	4 PP	Panevėžys	-, -	4 PP be vieno bataliono	
5	10 PP	Kupiškis	-, -	4 PP vienas batalionas	
6	1 AP	Panevėžys	-, -	1 AP be dviejų grupių	

⁶⁰⁷ XX Klaipėdos šaulių rinktinės panaudojimo planas (Klaipėdos miesto ir apskrities) 1938 m. gruodžio 20 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028, p. 148.

⁶⁰⁸ Sudaryta pagal mob. tv. 11 ir 12 Nr. papildomų ir kuriamų kariuomenės dalių ir įstaigų sąrašo papildymas bei pakeitimas, paskelbtas nuo 1935 m. rugpjūčio 16 d. iki 1939 m. kovo 13 d. LCVA, f. 929, a. 3, b. 848, l. 1–233.

		Ukmergė Kupiškis		1 AP viena grupė 1 AP viena grupė	
7	1 DLR	Panevėžys, Ukmergė	-,-	Ukmergės šaulių dragūnų eskadronas ir divizijos teritorijos teritorinių dragūnų būriai	
8	I PD ryšių batalionas	Panevėžys	-,-	Divizijos ryšių kuopa	
9	I PD inžinierių batalionas	Radviliškis	-,-	Viena kuopa iš II inžinierių bataliono	
10	I PD šaudmenynas (arsenas)	Panevėžys	-,-	I PD vado nurodymu	
11	I PD ligoninė	Panevėžys	-,-	-,-	
12	I PD tvarstomoji kuopa	Panevėžys	-,-	-,-	
13	I PD kilnojamas intendantūros sandėlis	Panevėžys	-,-	-,-	
14	I PD skerdykla	Panevėžys	-,-	-,-	
15	I PD transporto rinktinė	Panevėžys Kupiškis*	-,-	-,-	*Kupiškis keičiamas į Rokiškį (I PD mob. planas ir raštas Nr. 5889)
16	I PD meteorologijos stotis	Panevėžys	-,-	-,-	
17	I PD veterinarijos tvarstomoji kuopa	Panevėžys	-,-	-,-	
18	I PD chemijos būrys	Panevėžys	-,-	-,-	
II pėstininkų divizijos sudėtis					
19	II PD būstinė	Kaunas – Šančiai	II PD vadas		
20	5 PP	A. Panemunė	-,-	5 PP be vieno bataliono	
21	9 PP	Marijampolė Kaišiadorys*	-,-	9 PP be vieno bataliono 9 PP vienas batalionas	*Kaišiadorys keičiami į Vilkaviškį (Raštas Nr. 5737)
22	11 PP	Prienai	-,-	5 PP vienas batalionas	
23	3 AP	Kaunas Marijampolė Prienai	-,-	3 AP be dviejų grupių 3 AP viena grupė 3 AP viena grupė	
24	2 DLR	A. Panemunė, Marijampolė	-,-	Marijampolės šaulių dragūnų eskadronas ir divizijos teritorijos teritorinių dragūnų būriai	
25	II PD ryšių batalionas	Šančiai	-,-	Divizijos ryšių kuopa	
26	II PD inžinierių batalionas	Šančiai	-,-	I inžinierių bataliono viena kuopa	
27	II PD šaudmenynas (arsenas)	Prienai	-,-	II PD vado nurodymu	
28	II PD ligoninė	Šančiai	-,-	-,-	
29	II PD tvarstomoji kuopa	Šančiai	-,-	-,-	
30	II PD kilnojamas intendantūros sandėlis	Šančiai	-,-	-,-	
31	II PD skerdykla	Šančiai	-,-	-,-	
32	II PD transporto rinktinė	Kaunas – Prienai	-,-	-,-	
33	II PD meteorologijos stotis	Šančiai	-,-	-,-	
34	II PD veterinarijos tvarstomoji kuopa	Šančiai	-,-	-,-	
35	II PD chemijos būrys	Šančiai	-,-	-,-	
III pėstininkų divizijos sudėtis					

36	III PD būstinė	Šiauliai	III PD vadas	III PD būstinė	
37	8 PP	Šiauliai	-,-	8 PP be vieno bataliono	
38	7 PP	Tauragė Ž. Naumiestis	-,-	7 PP be vieno bataliono 7 PP vienas batalionas	
39	12 PP	Varniai	-,-	8 PP vienas batalionas	
40	4 AP	Šiauliai Varniai* Tauragė	-,-	4 AP štabas ir mokomoji AG 4 AP viena AG 4 AP viena AG	Iki 1939 m. kovo 14 d. rašto Nr. 31668, Šiauliuose mobilizuojama AP dalis iš 4 AP be dviejų grupių. *O vietoj Varnių buvo numatyta Plungė
41	III DLR	Šiauliai, Bubiai	-,-	III PD teritorijoje esantys teritorinių dragūnų būriai	Iki 1939 m. kovo 14 d. rašto Nr. 31668 vietoj Bubių numatyta Plungė
42	III PD ryšių batalionas	Šiauliai	-,-	III PD ryšių kuopa	
43	III PD inžinierių batalionas	Radviliškis	-,-	II inžinierių bataliono viena kuopa	
44	III PD šaudmenynas (arsenas)	Šiauliai	-,-	III PD vado nurodymu	
45	III PD ligoninė	Meškuičiai	-,-	III PD vado nurodymu	Iki 1939 m. kovo 14 d. rašto Nr. 31668 numatyti Šiauliai.
46	III PD tvarstomoji kuopa	Meškuičiai	-,-	III PD vado nurodymu	Iki 1939 m. kovo 14 d. rašto Nr. 31668 numatyti Šiauliai
47	III PD kilnojamasis intendantūros sandėlis	Šiauliai	-,-	III PD vado nurodymu	
48	III PD skerdykla	Šiauliai	-,-	III PD vado nurodymu	
49	III PD transporto rinktinės štabas, 1 transporto kuopa, 1 darbininkų kuopa 1 transporto kuopa ir 1 darbininkų kuopa	Joniškis Tryškiai	-,-	III PD vado nurodymu III PD vado nurodymu	Iki 1939 m. kovo 14 d. rašto Nr. 31668 numatyti Šiauliai ir Varniai
50	III PD meteorologijos stotis	Šiauliai	-,-	III PD vado nurodymu	
51	III PD veterinarijos tvarstomoji kuopa	Joniškis	-,-	III PD vado nurodymu	Iki 1939 m. kovo 14 d. rašto Nr. 31668 numatyti Šiauliai
52	III PD chemijos būrys	Šiauliai	-,-	III PD vado nurodymu	
Pastaba: į 7 PP raitųjų žvalgų būrį Tauragės teritorinių dragūnų būrį. Divizijos lengvosios (kavalerijos) rinktinės šarvuotam būriui karius (1 būrio vadą, 4 vairuotojus ir 6 kulkosvaidininkus) skiria Karo technikos viršininkas					
IV pėstininkų divizijos sudėtis					
53	IV PD būstinė	Kėdainiai	3 PP vadas	3 PP štabas	
54	3 PP	Kėdainiai	-,-	3 PP vienas batalionas	
55	13 PP	Seredžius	-,-	3 PP vienas batalionas	
56	14 PP	Raseiniai	-,-	3 PP vienas batalionas	
57	2 AP	Kėdainiai Seredžius Raseiniai	-,-	2 AP be dviejų grupių 2 AP viena grupė 2 AP viena grupė	
58	IV DLR	Kėdainiai, Seredžius	-,-	3 PP vado nurodymu	Iki 1939 m. kovo 14 d. rašto Nr. 31668, IV DLR mobilizuojasi Karo mokyklos eskadrono pagrindu

59	IV PD ryšių batalionas	Kėdainiai	-,-	3 PP ryšių kuopa	
60	IV PD inžinierių batalionas	Kėdainiai	-,-	I inžinierių bataliono viena kuopa	Pradžioje mobilizacijos vieta nurodoma Kaunas, vėliau nubraukta ir nurodyti Kėdainiai
61	IV PD šaudmenynas (arsenas)	Kėdainiai	-,-	3 PP vado nurodymu	
62	IV PD ligoninė	Kėdainiai	-,-	-,-	
63	IV PD tvarstomoji kuopa	Kėdainiai	-,-	-,-	
64	IV PD kilnojamasis intendantūros sandėlis	Kėdainiai	-,-	-,-	
65	IV PD skerdykla	Kėdainiai	-,-	-,-	
66	IV PD transporto rinktinė	Kėdainiai – Raseiniai	-,-	-,-	
67	IV PD meteorologijos stotis	Kėdainiai	-,-	-,-	
68	IV PD veterinarijos tvarstomoji kuopa	Kėdainiai	-,-	-,-	
69	IV PD chemijos būrys	Kėdainiai	-,-	-,-	
V pėstininkų divizijos sudėtis					
(numatoma kurti pagal 1939 m. kovo 14 d. raštą Nr. 31668, kurio įgyvendinimas numatomas iki 1939 m. rugsėjo 1 d.)					
70	V PD būstinė	Plungė	III PD vadas	III PD vado nurodymu	
71	6 PP be vieno bataliono 6 PP vienas batalionas	Kretinga Klaipėda	-,-	-,-	
72	15 PP	Plungė	-,-	-,-	
72a	17 PP	Mažeikiai	-,-	-,-	
73	5 AP be vienos AG Viena AG	Šiauliai Plungė	-,-	4 AP mokomoji AG 4 AP viena AG	
73a	V DLR be 1 eskadrono, 1 sunkiųjų kulkosvaidžių būrio ir šarvuotųjų būrio 1 eskadronas, 1 sunkiųjų kulkosvaidžių būrys ir šarvuotųjų būrys	Mažeikiai Plungė	-,-	III PD vado nurodymu	
74	V PD ryšių batalionas	Plungė	-,-	6 PP ryšių kuopa	
74a	V PD inžinierių batalionas be vienos kuopos 1 inžinierių kuopa	Radviliškis Varniai	-,-	II inžinierių batalionas III PD vado nurodymu	
75	V PD šaudmenynas (arsenas)	Plungė	-,-	-,-	
75a	V PD ligoninė	Telšiai	-,-	-,-	
75b	V PD tvarstomoji kuopa	Telšiai	-,-	-,-	
75c	V PD kilnojamasis intendantūros sandėlis	Telšiai	-,-	-,-	
75d	V PD skerdykla	Telšiai	-,-	-,-	
75e	V PD transporto rinktinė be 1 transporto kuopos 1 transporto kuopa	Biržai Plungė	-,-	-,-	
75f	V PD meteorologijos stotis	Biržai	-,-	-,-	
75g	V PD veterinarijos tvarstomoji kuopa	Biržai	-,-	-,-	
75h	V PD chemijos būrys	Biržai	-,-	-,-	
Pastaba: Divizijos lengvosios (kavalerijos) rinktinės šarvuotam būriui karius (1 būrio vadą, 4 vairuotojus ir 6 kulkosvaidininkus) skiria Karo technikos viršininkas					

III pėstininkų brigados sudėtis (I ir II Pėstininkų brigados nekuriamos)					
77	2 PP	Šančiai	-,-	II PD vado nurodymu	
78	16 PP	Kaunas	-,-	II PD vado nurodymu	
79	6 AP	A. Panemunė	-,-	Karo mokyklos mokomoji AG	
Nr. 76, 80, 81 nekuriami					
Artilerija					
82	1 raitoji baterija	Kaunas	Kavalerijos viršininkas		Kuriama pagal mob. tv. 11 Nr. 1938 m. birželio 14 d. Nr. 11379
83	2 raitoji baterija	Alytus	-,-	Kuriamas atskiru nurodymu	
84	3 raitoji baterija	Tauragė	-,-		Kuriama pagal mob. tv. 11 Nr. 1938 m. birželio 14 d. Nr. 11379
Kavalerija					
85	Kavalerijos būstinė	Kaunas	Kavalerijos viršininkas	Kavalerijos būstinė	
86	1 husarų pulkas	Kaunas	-,-	1 husarų pulkas	
87	2 ulonų pulkas	Alytus	-,-	2 ulonų pulkas	Vienas eskadronas Vilkaviškyje, įsakymas Nr. 13
88	3 dragūnų pulkas	Tauragė	-,-	3 dragūnų pulkas	
Aviacija					
89	Aviacijos būstinė	Kaunas	Aviacijos viršininkas	Aviacijos štabas	
90	Naikintuvų grupė be vienos eskadrilės	Kaunas	-,-	Naikintuvų grupė	Nuo 1938 m. balandžio 14 d. Nr. 11202, viena žvalgybos eskadrilė
91	Žvalgybos grupė	Kaunas	-,-	Žvalgybos grupė	Vėliau Kaunas nubrauktas ir nurodytas Panevėžys. Be to, viena eskadrilė nuo 1938 m. balandžio 14 d. Nr. 11202 perkeliama į Kauną
92	Bombonešių grupė, viena naikintuvų eskadrilė, viena aerodromo kuopa ir dirbtuvių skyrius	Šiauliai	-,-	Bombonešių grupė, viena naikintuvų eskadrilė, viena aerodromo kuopa ir dirbtuvių skyrius	
93	Aviacijos mokykla	Panevėžys	-,-	Aviacijos mokykla	
94	Tiekimo skyrius be dirbtuvių skyriaus	Kaunas	-,-	Tiekimo skyrius	
95	Aviacijos komendantūra be vienos aerodromo kuopos	Kaunas	-,-	Aviacijos komendantūra	
Priešlėktuvinė apsauga					
96	Priešlėktuvinės apsaugos štabas	Kaunas	Priešlėktuvinės apsaugos viršininkas		
96a	Priešlėktuvinės apsaugos rinktinės štabas	Kaunas			Iki 1939 m. kovo 14 d. Nr. 31668 neformuojamas
97	Zenitinės AG	Kaunas			
98	Sunkiųjų priemonių	Kaunas			

	batalionas				
99	Prožektorių grupė	Kaunas			
100	Pasyvios apsaugos kuopa	Kaunas			
101	Ginklų ir auto taisymo dirbtuvės	Kaunas			
102	Ūkio kuopa	Kaunas			
103-120	Teritorijos sekėjų tinklas	Visose apskrityse, išskyrus Klaipėdos kraštą			Iki 1939 m. kovo 14 d. numatoma ir Klaipėdos krašte
Priešlėktuvinės apsaugos dalinių Nr. nuo 1939 m. sukeisti ir pakoreguota struktūra. Čia pateikiamas 1939 m. variantas. Telkimosi vieta nekinta.					
Technikos kariuomenė					
121	Karo technikos valdyba	Kaunas	Karo technikos viršininkas	Karo technikos valdyba	
121a	2 ir 3 lauko kilnojantieji inžinierių sandėliai	Radviliškis	-,-	Karo technikos vado nurodymu prie 2-o inžinierių bataliono	Nuo 1938 m. Nr. 11694
122	5 inžinierių batalionas	Kaunas	-,-	1-as inžinierių batalionas	
123	5 ryšių batalionas	Kaunas	-,-	Ryšių batalionas	
124	1 geležinkelių batalionas	Radviliškis	-,-	2-as inžinierių batalionas	
125	1 autobatalionas	Kaunas	-,-	Autorinktinė	
126	Šarvuočių rinktinė	Radviliškis	-,-	Šarvuočių rinktinė	
Ginklavimo tarnyba					
127	Ginklavimo valdyba	Kaunas	Ginklavimo viršininkas	Ginklavimo valdyba	
128	Artilerijos dirbtuvės	Linkaičiai	-,-	Ginklavimo viršininko nurodymu	
129	Remonto dirbtuvės	Šančiai	-,-	-,-	
130	Ginklų laboratorija	Kaunas	-,-	-,-	
131	Centrinis artilerijos sandėlis	Kaunas – Šančiai	-,-	-,-	
132	1 artilerijos sandėlis	Tryškiai	-,-	Atskiru nurodymu	
133	2 artilerijos sandėlis	Šeduva	-,-	-,-	
134	3 artilerijos sandėlis	Linkaičiai	-,-	Ginklavimo viršininko nurodymu	
135	1 artilerijos sandėlio kuopa	Tryškiai	-,-	Atskiru nurodymu	
136	2 artilerijos sandėlio kuopa	Šeduva	-,-	-,-	
137	3 artilerijos sandėlio kuopa	Linkaičiai	-,-	Ginklavimo viršininko nurodymu	
138	1 kilnojamas artilerijos sandėlis	Tryškiai	-,-	-,-	
139	2 kilnojamas artilerijos sandėlis	Linkaičiai	-,-	-,-	Nurodomi ir Nemakščiai
140	3 kilnojamas artilerijos sandėlis	Kaunas	-,-	-,-	
Intendantūros tarnyba (pagal 1939 m. kovo 14 d. pakeitimus)					
141	Kariuomenės intendantūra	Šančiai	Kariuomenės intendantas	Kariuomenės intendantų nurodymu	
142	Panevėžio apygardos intendantūra	Panevėžys	-,-	-,-	
143	Kauno apygardos	Kaunas	-,-	-,-	

	intendantūra				
144	Šiaulių apygardos intendantūra	Šiauliai	-,-	-,-	
145	Centrinis intendantūros prekių sandėlis	Šiauliai	-,-	-,-	Iki 1939 m. Šančiai
146	Centrinis intendantūros maisto sandėlis	Aleksotas	-,-	-,-	
147	Panevėžio intendantūros sandėlis	Panevėžys	-,-	Panevėžio intendantūros sandėlis	
148	Šiaulių intendantūros sandėlis	Šiauliai	-,-	Šiaulių intendantūros sandėlis	
149	Kariuomenės intendantūros dirbtuvės	Šiauliai	-,-	Kariuomenės intendantūros dirbtuvės	Iki 1939 m. Šančiai
149a	Intendantūros dirbtuvės	Panevėžys	-,-	-,-	Iki 1939 m. nekuriama
149b	Intendantūros dirbtuvės	Biržai	-,-	-,-	Iki 1939 m. nekuriama
149c	Intendantūros remonto dirbtuvės	Radviliškis	-,-	-,-	Iki 1939 m. nekuriama
150	Centrinė duonos kepykla	Šančiai	-,-	-,-	
Iki 1939 m. Nr. 151–154 Kaune ir Šiauliuose numato po skerdyklą ir kilnojamąjį sandėlį					
155	1 lauko kepykla	Panevėžys	-,-		
156	2 lauko kepykla	Dotnuva	-,-		
157	3 lauko kepykla	Šiauliai	-,-		
157a	4 lauko kepykla	Telšiai	-,-		Iki 1939 m. nekuriama
158	Alytaus įgulos karinė kepykla	Alytus	-,-	Alytaus įgulos karinė kepykla	
159	Marijampolės įgulos karinė kepykla	Marijampolė	-,-	Marijampolės įgulos karinė kepykla	
160	Ukmergės įgulos karinė kepykla	Ukmergė	-,-	Ukmergės įgulos karinė kepykla	
161	Kėdainių įgulos karinė kepykla	Kėdainiai	-,-	Kėdainių įgulos karinė kepykla	
162	Biržų intendantūros II rūšies sandėlis	Biržai	-,-	Kariuomenės intendanturo nurodymu	
163	Rokiškio intendantūros II rūšies sandėlis	Rokiškis	-,-	-,-	
164	Utenos intendantūros II rūšies sandėlis	Utena	-,-	-,-	
165	Dusetų intendantūros II rūšies sandėlis	Dusetai	-,-	-,-	
166	Ukmergės intendantūros II rūšies sandėlis	Ukmergė	-,-	-,-	
167	Kėdainių intendantūros II rūšies sandėlis	Kėdainiai	-,-	-,-	
168	Kaišiadorių intendantūros II rūšies sandėlis	Kaišiadorys	-,-	-,-	
169	Marijampolės intendantūros II rūšies sandėlis	Marijampolė	-,-	-,-	
170	Vilkaviškio intendantūros II rūšies sandėlis	Vilkaviškis	-,-	-,-	
171	Šakių intendantūros II rūšies sandėlis	Šakiai	-,-	-,-	
172	Mažeikių intendantūros II rūšies sandėlis	Mažeikiai	-,-	-,-	
173	Raseinių intendantūros II rūšies sandėlis	Raseiniai	-,-	-,-	
174	Tauragės intendantūros	Tauragė	-,-	-,-	

	II rūšies sandėlis				
175	Telšių intendantūros II rūšies sandėlis	Telšiai	-,-	-,-	
176	Kretingos intendantūros II rūšies sandėlis	Kretinga	-,-	-,-	
177	Klaipėdos intendantūros II rūšies sandėlis	Nesteigiama	-,-	-,-	
178	Alytaus intendantūros II rūšies sandėlis	Alytus	-,-	-,-	
179	Ž. Naumiesčio intendantūros II rūšies sandėlis	Ž. Naumiestis	-,-	-,-	
180	Šeduvos intendantūros III rūšies sandėlis	Šeduva	-,-	-,-	
181	Kupiškio intendantūros III rūšies sandėlis	Kupiškis	-,-	-,-	
182	Pasvalio intendantūros III rūšies sandėlis	Pasvalys	-,-	-,-	
183	Anykščių intendantūros III rūšies sandėlis	Anykščiai	-,-	-,-	
184	Jonavos intendantūros III rūšies sandėlis	Jonava	-,-	-,-	
185	Vilkijos intendantūros III rūšies sandėlis	Vilkija	-,-	-,-	
186	Prienu intendantūros III rūšies sandėlis	Prienai	-,-	-,-	
187	Simno intendantūros III rūšies sandėlis	Simnas	-,-	-,-	
188	Joniškio intendantūros III rūšies sandėlis	Joniškis	-,-	-,-	
189	Kuršėnų intendantūros III rūšies sandėlis	Kuršėnai	-,-	-,-	
190	Kelmės intendantūros III rūšies sandėlis	Kelmė	-,-	-,-	
191	Skaidvilės intendantūros III rūšies sandėlis	Skaidvilė	-,-	-,-	
192	Gudžiūnų intendantūros III rūšies sandėlis	Gudžiūnai	-,-	-,-	
193	Plungės intendantūros III rūšies sandėlis	Plungė	-,-	-,-	
194	Skuodo intendantūros III rūšies sandėlis	Skuodas	-,-	-,-	
195	Kariuomenės intendantūros amatininkų ir darbininkų kuopa	Šiauliai	-,-	-,-	Iki 1939 m. Šančiai
196	Kariuomenės intendantūros transporto kuopa	Šiauliai	-,-	-,-	Iki 1939 m. Šančiai
Karo sanitarijos tarnyba					
197	Karo sanitarijos valdyba	Kaunas		Karo sanitarijos valdyba	
198	Sanitarijos evakuacijos centras	Radviliškis	-,-	Karo sanitarijos viršininko nurodymu	Iš pradžių nurodomas Kaunas
199	1 ats. ligoninė (800 lovų)	Dotnuva	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomas Kaunas
200	2 ats. ligoninė (800 lovų)	Šiauliai	-,-	-,-	

201	3 ats. ligoninė (800 lovų)	Panevėžys	-,-	-,-	
202	4 ats. ligoninė (600 lovų)	Rokiškis	-,-	-,-	
203	5 ats. ligoninė (400 lovų)	Joniškis	Karo sanitarijos viršininkas	Karo sanitarijos viršininko nurodymu	Iki 1939 m. Šiauliai
204	6 ats. ligoninė (400 lovų)	Joniškėlis	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomi Telšiai
205	7 ats. ligoninė (200 lovų)	Biržai	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomi Biržai
206.	8 ats. ligoninė (200 lovų)	Mažeikiai	-,-	-,-	
207	9 ats. ligoninė (200 lovų)	Panevėžys	-,-	-,-	
208	10 ats. ligoninė (200 lovų)	Kupiškis	-,-	-,-	
209	1 evakuacijos ligoninė (150 lovų)	Telšiai	-,-	-,-	Iš pradžių nurodoma Plungė
210	2 evakuacijos ligoninė (150 lovų)	Lyduvėnai	-,-	-,-	
211	3 evakuacijos ligoninė (150 lovų)	Marijampolė	-,-	-,-	
212	Karo sanitarijos sandėlis	Kaunas – Šiauliai	-,-	-,-	
213	1 sveikstančiųjų kuopa	Jonava	-,-	-,-	
214	2 sveikstančiųjų kuopa	Lyduvėnai	-,-	-,-	
215	3 sveikstančiųjų kuopa	Telšiai	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomi Varniai
216	1 lauko ligoninė	Raseiniai	-,-	-,-	
217	2 lauko ligoninė	Prienai	-,-	-,-	
218	3 lauko ligoninė	Tryškiai	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomi Varniai
219	4 lauko ligoninė	Jonava	-,-	-,-	
220	Dr. J. Basanavičiaus vardo Karo ligoninė	Kaunas	-,-	-,-	
Karo veterinarijos tarnyba					
221	Karo veterinarijos valdyba	Kaunas – Šančiai	Karo veterinarijos viršininkas	Karo veterinarijos valdyba	
222	1 karo veterinarijos ligoninė ir arklių depas	Kaunas – Šančiai	-,-	-,-	
223	2 karo veterinarijos ligoninė ir arklių depas	Gruzdžiai	Karo veterinarijos viršininkas	Karo veterinarijos viršininko nurodymu	Iki 1939 m. Šiauliai
224	3 karo veterinarijos ligoninė ir arklių depas	Panevėžys	-,-	-,-	
Transporto ir darbo jėga					
transporto batalionas					
225	1 transporto bataliono štabas	Kaunas	II PD vadas	-	
226	1 transporto kuopa	Plungė	III PD vadas	III PD vado nurodymu	
227	2 transporto kuopa	Biržai	-,-	-,-	
228	3 transporto kuopa	Biržai	-,-	-,-	
229	4 transporto kuopa	Biržai	-,-	-,-	Iki 1939 m. Mažeikiai
230	5 transporto kuopa	Kaunas	II PD vadas	II PD vado nurodymu	
231	6 transporto kuopa	Kaunas			
Darbininkų batalionas					
232	1 darbininkų bataliono štabas	Kaunas	II PD vadas		
233	1 darbininkų kuopa	Kaunas	II PD vadas		
234	2 darbininkų kuopa	Biržai	III PD vadas	III PD vado nurodymu	

235	3 darbininkų kuopa	Biržai	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomi Mažeikiai
236	4 darbininkų kuopa	Biržai	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomi Mažeikiai
237	5 darbininkų kuopa	Kupiškis	I PD vadas	I PD vado nurodymu	Iš pradžių nurodomas Rokiškis
238	6 darbininkų kuopa	Kupiškis	-,-	-,-	Iš pradžių nurodomas Rokiškis
Pašto tarnyba					
239	Centrinis lauko paštas	Kaunas	Kauno komendantas	-	
Meteorologijos tarnyba					
240	Karo meteorologijos tarnyba	Kaunas	Karo aviacijos viršininkas	Meteorologijos stotis	
Vietinė kariuomenė					
241	Krašto Apsaugos Ministerija	Kaunas			
242	Respublikos Prezidento kar. rūm. tarnyba	Kaunas			
243	Kariuomenės Tiekimo Valdyba	Kaunas			
244	Vietinės kariuomenės brigados štabas	Kaunas	Pėstininkų inspektorius		
245 - 264	Apskričių komendantūros	(Šiaulių, Panevėžio, Klaipėdos, Biržų, Kėdainių, Rokiškio, Ukmergės, Utenos, Zarasų, Alytaus, Marijampolės, Trakų, Vilkaviškio, Seinų, Šakių, Mažeikių, Raseinių, Tauragės, Telšių, Kretingos).			
265	Koncentracijos stovykla	Biržai	III PD vadas	III PD vado nurodymu	Iš pradžių nurodomi Varniai
266	Belaisvių stovykla	Kėdainiai	3 PP	I PD vado nurodymu	
267	Vytauto Didžiojo karininkų kursai	Kaunas			
268	P.L.P. Karo mokykla	Kaunas			
269	Šaulių sąjungos štabas	Kaunas			
270	Remonto eskadronas	Alytus			Iš pradžių nurodoma Marijampolė
271	Karo Butų Valdyba	Kaunas			
272	Kauno apskrities komendantūra	Kaunas			
273	Poligono komendantūra	Gaidžiūnų poligonas			
274	Karo muziejus	Kaunas			
275	Karo invalidams šelpti komiteto raštinė	Kaunas			
276	Karo laivas „Prezidentas Smetona“	Klaipėda			
Atsargos kariuomenė					
277	I atsargos batalionas	Panevėžys	I PD vadas	4 PP mokomoji kuopa	
278	II atsargos batalionas	Kėdainiai	3 PP vadas	1 ir 3 PP mokomosios kuopos	Iš pradžių pavaldumas pavedamas I PD vadui.
279	III atsargos batalionas	Kaunas – Šančiai	II PD vadas	2 PP mokomoji kuopa	
280	IV atsargos batalionas	A. Panemunė	II PD vadas	5 ir 9 PP mokomosios kuopos	
281	V atsargos batalionas	Šiauliai	III PD vadas	III PD vado nurodymu	Iki 1939 m. formuojamas iš 7 ir 8 PP mokomųjų kuopų
282	VI atsargos batalionas	Plungė	III PD vadas	III PD vado nurodymu	Iki 1939 m. formuojamas iš 6 PP

					mokomosios kuopos
Artilerija					
283	Atsargos artilerijos pulkas be vienos AG	Panevėžys	I PD vadas	I PD vado nurodymu	Iš pradžių nurodomi Kaunas – Kėdainiai
Kavalerija					
284	1 atsargos eskadronas	Kaunas	Kavalerijos viršininkas	1 KP mokomasis eskadronas	
285	2 atsargos eskadronas	Alytus		2 KP mokomasis eskadronas	
285a	3 atsargos eskadronas	Kupiškis		3 KP mokomasis eskadronas	Iš pradžių nurodomi Šiauliai
Teismo įstaigos					
286	Kariuomenės teismas ir prokuratūra	Kaunas	Teismo pirmininkas		
Geležinkelių įstaigos					
287	Karo geležinkelių viršininkas	Kaunas	Karo technikos viršininkas	Karo technikos viršininko nurodymu	
288	1 geležinkelių komendantūra	Kaunas	-,-	-,-	
	2 geležinkelių komendantūra	Radviliškis	-,-	-,-	
	3 geležinkelių komendantūra	Šiauliai	-,-	-,-	
	4 geležinkelių komendantūra	Panevėžys	-,-	-,-	
	5 geležinkelių komendantūra	Kėdainiai	-,-	-,-	
Daliniai, kuriuos buvo numatyta kurti iki 1939 m. rašto Nr. 31668					
I pėstininkų brigados sudėtis					
70	I PB būstinė	Klaipėda	III PD vadas	III PD vado nurodymu	Klaipėda keičiama į Plungę, 1936 m. raštas Nr. 4655
71	6 PP	Klaipėda (Kretinga)	-,-	6 PP be vieno bataliono	1936 m. raštas Nr. 4655, vienas batalionas numatomas Kretingoje, o 1939 m. pr. mobilizacija perkeliama į Kretingą, Klaipėdoje paliekant sustiprintą batalioną priedangai
72	15 PP	Plungė	-,-	6 PP vienas batalionas	
73	5 AP	Kuriamas atskiru nurodymu			
74	1 ryšių kuopa	Klaipėda	III PD vadas	6 PP ryšių kuopa	Nubraukta ir pakeista į Plungę
75	I PB šaudmenynas (arsenas)	Plungė	-,-	III PD vado nurodymu	
II pėstininkų brigados sudėtis					
76	II PB būstinė	Šančiai	II PD vadas	II PD vado nurodymu	
77	2 PP	Šančiai – Jonava	-,-	2 PP be vieno bataliono	
78	16 PP	Šančiai	-,-	2 PP vienas batalionas	
79	6 AP	Kuriamas atskiru nurodymu			
80	2 ryšių kuopa	Šančiai	II PD vadas	2 PP ryšių kuopa	
81	II PB šaudmenynas (arsenas)	Šančiai	-,-	II PD vado nurodymu	

Pirmos pėstininkų divizijos mobilizacinės srities svarbiausios įgulos

Panevėžys		Kupiškis	Ukmergė
I PD štabas	I PD ryš. Bn.	10 PP	1 PP
4 PP	Aviacija	1 AP - 1 AG	1 AP - 1 AG
1 AP - 1 AG	Ats. AP - 2 AG	3 ats. kav. esk	1 DLR dalis
1 DLR dalis	1 ats. Bn.	4.490 karių	4.600 karių
11.200 karių			

Antros pėstininkų divizijos mobilizacinės srities svarbiausios įgulos

Kaunas		Prienai	Marijampolė	Vilkaviškis	Alytus
LK būstinė		11 PP	9 PP - 2 Bn.	9 PP - 1 Bn.	2 KP, 2 RAB
II PD štabas		3 AP - 1 AG	3 AP - 1 AG	1.050 karių	2 ats. kav. esk.
5 PP	PA	4.880 karių	2 DLR dalis		2.240 karių
3 AP - 1 AG	1 KP, 1 RAB		4.440 karių		
2 DLR dalis	3 ats. Bn.				
II PD ryš. Bn.	4 ats. Bn.				
II PD inž. Bn.	5 inž. Bn.				
2 PP	5 ryš. Bn.				
16 PP	1 auto Bn.				
6 AP	1 ats. kav. esk.				
31.030 karių					

Trečios pėstininkų divizijos mobilizacinės srities svarbiausios įgulos

Šiauliai		Ž. Naumiestis	Tauragė	Radviškis	Varniai	Plungė
III PD štabas	III PD ryš. Bn.	7 PP - 1 Bn.	7 PP - 2 Bn.	I PD inž. Bn.	12 PP	V PD štabas
8 PP	5 AP - 2 AG	870 karių	4 AP - 1 AG	III PD mž. Bn.	4 AP - 1 AG	15 PP
4 AP - 1 AG	Aviacija		3 KP, 3 RAB	V PD inž. Bn.	V PD inž. Bn.	5 AP - 1 AG
3 DLR dalis	5 ats. Bn.		4.900 karių	be 1 kuopos	1 kuopa	5 DLR dalis
11.100 karių				SR	3.900 karių	V PD ryš. Bn.
				1 eležink. Bn.		6 ats. Bn.
				3.000 karių		6.220 karių
Klaipėda	Kretinga	Mažeikiai				
6 PP - 1 Bn.	6 PP - 2 Bn.	17 PP				
Karo laivas	1.530 karių*	5 DLR dalis				
2.900 karių*		840 karių*				

Ketvirtos pėstininkų divizijos mobilizacinės srities svarbiausios įgulos

Kėdainiai		Raseiniai	Seredžius
IV PD štabas	IV PD ryš. Bn.	14 PP	13 PP
3 PP	IV PD inž. Bn.	2 AP - 1 AG	2 AP - 1 AG
2 AP - 1 AG	2 ats. Bn.	4.920 karių	4 DLR dalis
4 DLR dalis			4.380 karių
8.560 karių			

■	Lietuvos kariuomenės būstinė
■	Pirmos pėstininkų divizijos daliniai
■	Antros pėstininkų divizijos daliniai
■	Trečios pėstininkų divizijos daliniai
■	Ketvirtos pėstininkų divizijos daliniai
■	Penktos pėstininkų divizijos daliniai
■	Trečio pėstininkų brigados daliniai
■	Kavalerijos pulkai su raitąja artilerija
■	Kiti daliniai

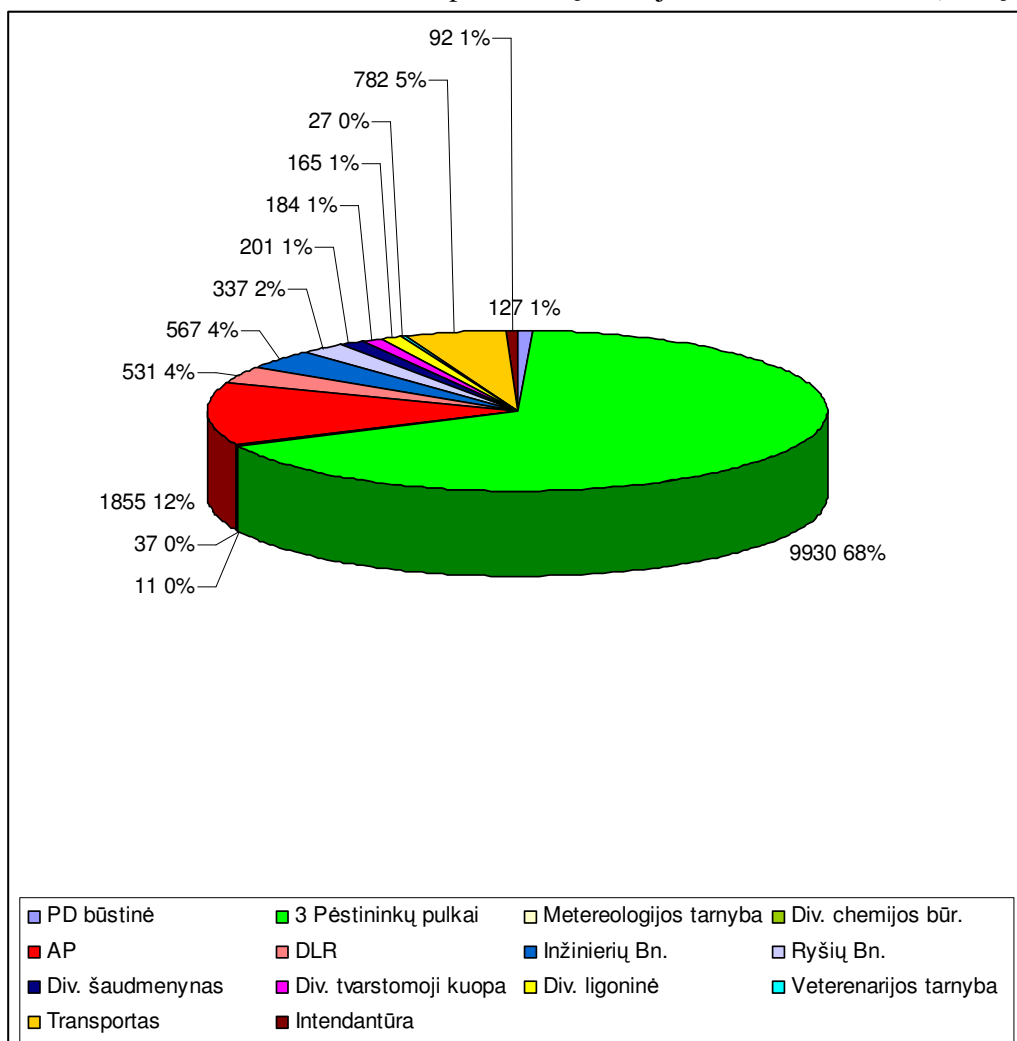
LK - Lietuvos kariuomenė
PD - pėstininkų divizija
PP - pėstininkų pulkas
AP - artilerijos pulkas
AG - artilerijos grupė
DLR - divizijos lengvoji (kavalerijos) rinktinė
ryš. Bn. - ryšių batalionas
inž. Bn. - inžinierių batalionas

PA - priešlėktuvinė apsauga
Bn. - batalionas
ats. kav. esk. - atsargos kavalerijos eskadronas
KP - kavalerijos pulkas
RAB - raitosios artilerijos baterija
gelež. - geležinkelių
ats. Bn. - atsargos batalionas
ŠR - Sarvuočių rinktinė

Kariuomenės daliniai ir jų mobilizavimosi vietos išvardytos pagal 1939 m. kovo 14 d. duomenis. Karinių įgulų dydis apytikriai nustatytas pagal 1938 m. kovo mėn. intendantūros duomenis. *Todėl 1939 m. pr. Mažeikiuose turėjo rinktis panašiai kaip Raseiniuose apie 5000 karių. Klaipėdoje, palikus tik 1 batalioną, po mobilizacijos turėjo būti apie 1000–1500 karių, o Kretingoje – per 3000 karių. Schemos skaičiai apytikriai, be PAB.

⁶⁰⁹ Pagal mob. tv. Nr. 11 ir 12 papildomų kuriamų kariuomenės dalių ir įstaigų sąrašo papildymas bei pakeitimas 1939 m. kovo 14 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 180–185; Pagal mob. tv. Nr. 11 ir 12 papildomų ir kuriamų kariuomenės dalių ir įstaigų sąrašas 1935 m. rugpjūčio 16 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 78–96; Mobilizuojamos kariuomenės aprūpinimas duona. Kariuomenės intendantas br. gen. Navakas 1938 m. kovo mėn. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 157–159.

Lietuvos kariuomenės karo meto pėstininkų divizijos struktūra 1939 m. (karių skaičius ir %)

Rytų Prūsijoje buvusių Vokietijos kariuomenės dalinių dislokacija 1939 m. pradžioje⁶¹⁰

Dalinys	Dislokacijos vieta	Dalinys	Dislokacijos vieta
I Vokietijos armijos korpusas:		4-as KP (6 eskadronai), vadas plk. baronas von Langerman-Erlenkamp	Allenstein
I PD , vadas gen. maj. J. von Kortzfleisch		1-a žvalgybos rinktinė	Königsberg
Štabas	Insterburg	41-as pionierių btl.	Königsberg
1-as PP	Königsberg	1-a autotransporto rinktinė	Königsberg
22-as PP	Gumbinen	10-o tankų pulko 1-as btl.	Zinten
43-as PP	Insterburg	41-a ryšių rinktinė	Königsberg
1-as AP	Königsberg	Königsberg, Pillau ir Lötzen tvirtovės	
37-as sunkiosios AP	Königsberg ir Insterburg	Daliniai nepriklausę I-am korpusui:	
31-as kulkosvaidžių btl.	Tapiau	I Kavalerijos brigada , vadas gen. maj. E. von Mackensen	
XI PD , vadas gen. maj. Boch		Štabas	Insterburg
Štabas	Allenstein	1-as KP	Insterburg
2-as PP	Allenstein	2-as KP	Angerburg
23-as PP	Rastenburg	Raitosios artilerijos grupė	Insterburg
44-as PP	Bartenstein	Dviratininkų btl.	Tilsit
11-as AP	Allenstein	Karo aviacija , vadas gen. lent. Keller	
47-as sunkiosios AP	Rastenburg ir Lötzen	111-a žvalgybos grupė	Insterburg
13-as kulkosvaidžių btl.	P. Eylau	121-a naikintuvų grupė	Neuhausen
XXI PD , vadas gen. ltn. Wedrig		131-a žvalgybos grupė	Jesau
Štabas	Elbing	151-a grupė	Seerapen
3-as PP	D. Eylau	Mišrus aviacijos dalinys	Neukuhren
24-as PP	Braunsberg	1-as priešlėktuvinės AP	Königsberg
45-as PP	Marienburg	11-as priešlėktuvinės AP	Neundorf
21-as AP	Elbing	71-a lengvoji priešlėktuvinės artilerijos grupė	Königsberg
57-as sunkiosios AP	Braunsberg ir Elbing	11-as Oro ryšių pulkas	Königsberg
9-as kulkosvaidžių btl.	Heiligenbeil		

⁶¹⁰ Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 19–20.

20 priedas

Lietuvos ir Vokietijos (Rytų Prūsijoje) kariuomenių 1939 m. palyginimas

Eil. Nr.	Lyginimo kriterijus	Valstybė, regionas		
		Lietuva	Vokietija	Rytų Prūsija
1	Gyventojų skaičius	2 575 363	78 790 000	2 333 301
2	Teritorija, km ²	55 670	575 265 ⁶¹¹	36 992
3	Gyventojų 1 km ²	46,26	136,96	63,08
4	Taikos meto kariuomenė	24 529	741 400	60 000
	Gyventojų dalis kariuomenėje % taikos metu	0,95	0,94	2,57
5	Tankų ir tankečių skaičius	44	3195	-
	Tankų skaičius 10 000 gyv.	0,17	0,41	-
6	Lėktuvų skaičius	120	4600	400
	Lėktuvų skaičius 10 000 gyv.	0,47	0,58	1,71
7	Artilerijos pabūklų, prieštankinių, priešlėktuvinių pabūklų ir minosvaidžių skaičius	471	35 383	-
	Artilerijos pabūklų skaičius 10 000 gyv.	1,83	4,49	-
8	Šautuvų skaičius	135 016 ⁶¹²	2 770 000	-
	Šautuvų skaičius 10 000 gyv.	524,26	351,57	-
9	Kulkosvaidžių skaičius	4.515	126 800	-
	Kulkosvaidžių skaičius 10 000 gyv.	17,53	16,09	-
10	Divizijų skaičius	6	88	10
11	Artilerijos grupių (divizionų) skaičius	Maksimumas 17	-	Minimumas 50

21 priedas

Lietuvos ir Vokietijos kariuomenių dalinių 1939 m. palyginimas

Ginkluotė	Pėstininkų pulkas (PP)			
	Vokietija	Lietuva	Santykis	
Lengvieji kulkosvaidžiai	85	86	1 : 1	
Sunkieji kulkosvaidžiai	26	36	1 : 1,38	
Minosvaidžiai	iš viso	45	4	11,25 : 1
	81 mm	18	4	4,5 : 1
	50 mm	27	0	27 : 0
Prieštankiniai pabūklai (37 mm ir 20 mm)	12	6	2 : 1	
Patrankos ir haubicos	8	0	8 : 0	
	Pėstininkų divizija (PD)			
Žmonių skaičius	18 000	14 845	1,21 : 1	
Patrankos ir haubicos	84	36	2,33 : 1	

⁶¹¹ Vokietija 468 787 km², Sudetų kraštas 22 608 km², Austrija 83 870 km². Iš viso 575 265 km².

⁶¹² Kariuomenė turėjo 121 295 šautuvus, LŠS – 13 721 šautuvą.

Vokietijos kariuomenės dislokacija Rytų Prūsijoje 1939 m. pradžioje

V. Lachauskas, 2014 m.

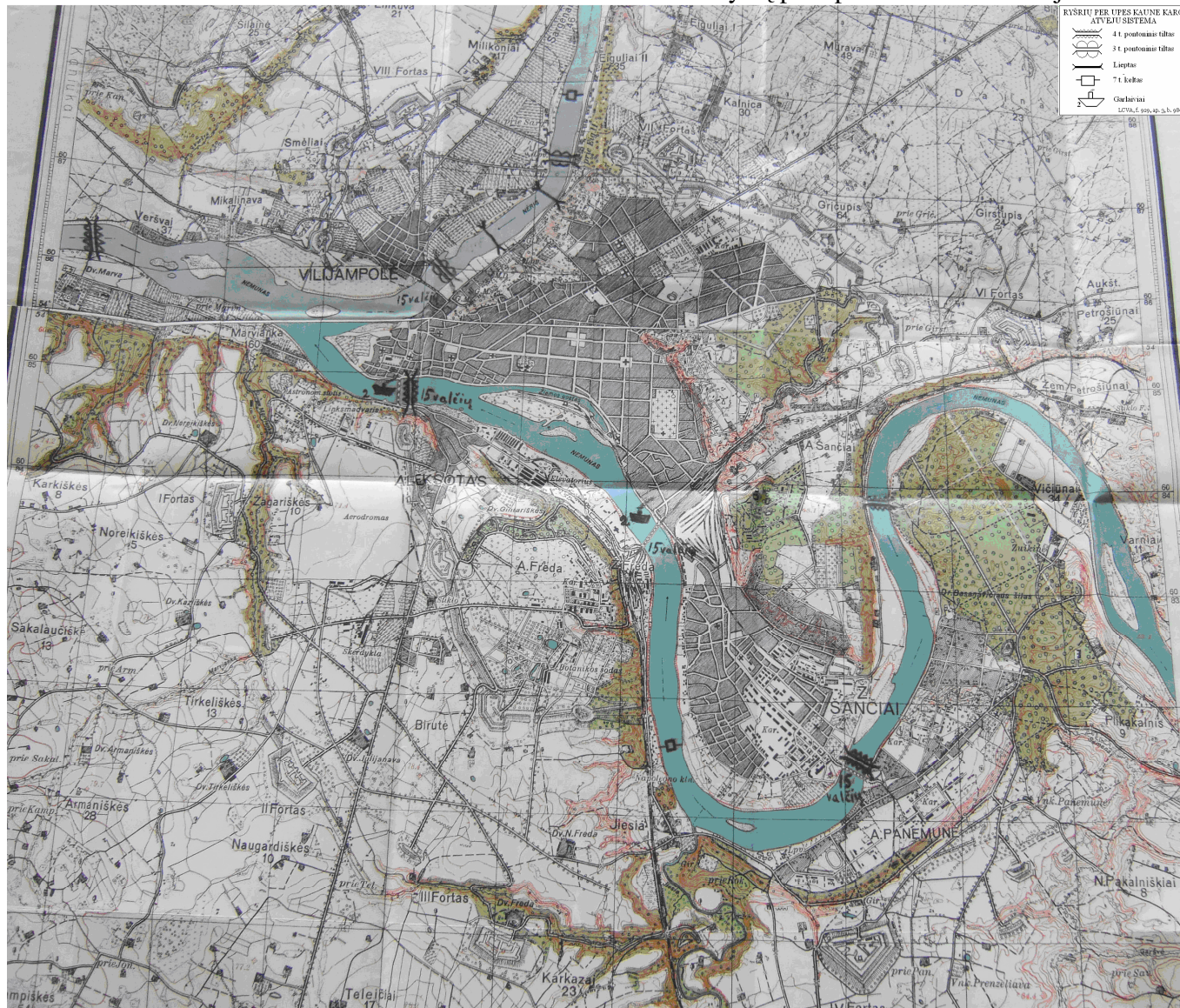
VOKIETIJOS KARIUOMENĖS DISLOKACIJA RYTŲ PRŪSIJOJE 1939 M. PRADŽIOJE

- 1 pėstininkų divizija
- 11 pėstininkų divizija
- 21 pėstininkų divizija
- KAVALERIJOS
- KITI DALINIAI
- AVIACIJA
- PP Pėstininkų pulkas
- KF Kavalerijos pulkas
- DE Dviraikinių batalionas
- PVP Priedėklines artilerijos pulkas
- Av. G Aviacijos grupė
- Au. R. Autotransporto štabas
- KRS Kavalerijos brigados štabas
- RR Ryšių rėžimas
- PRC Priedėklines artilerijos grupė
- ORP Oro ryšių pulkas
- ZK Žvalgybos štabas
- AP Adresinio padalinio
- RAG Rikabos artilerijos grupė
- PDS Pėstininkų divizijos štabas
- KSG 1-o korpuso štabas (būstinė)
- Pso. Bn Pėstininkų batalionas
- IOTP. 16n 10-o Tankų pulko 1-as batalionas
- K. Bn Kavalerijos batalionas
- KLB Karo laivyno bazė

4 žemėlapis Ryšių per upes Kaune karo atveju sistema

Summary

The paper “The Readiness of the Lithuanian Army for the Eventual War with Germany in 1939” attempts to provide answers to the following questions: what kind of forces there were at disposal of Lithuania to stand off against the German Wehrmacht, what Lithuanian military units were deployed in Klaipeda Region (Memel Territory) and under what circumstances the Lithuanian troops retreated. The objective of the paper is to highlight readiness of the Lithuanian Army for the eventual war with Germany at the beginning of 1939 and retreat from Klaipeda Region, taking into account security issues of Lithuania and political circumstances. For the purpose of implementing the research aims the following tasks were posited: 1. analysis of the structure of the Lithuanian armed forces in the time of peace and war; 2. evaluation of the capacities, mobilization resources and available combat power and armaments in the early 1939; 3. examination of operational and mobilization plans of the Lithuanian Army in the event of war with Germany; 4. examination of the issues related to the Lithuanian border protection in the event of war and the role of the Lithuanian Riflemen’s Union in the defence plans; 5. assessment of the German armed forces in East Prussia; 6. analysis of the circumstances of acceptance of German ultimatum and retreat of the Lithuanian Army from Klaipeda Region in 22-23 March of 1939; 7. review of the capacities and prospects of the Lithuanian armed forces in the event of war with German Reich.

The paper includes introductory part, narrative part aimed at realisation of the objective of the work and which is divided into eight chapters in accordance to the posited objectives and tasks, conclusive section, the list of reference and literature sources, and 25 appendices. Descriptive, analytical and comparative methods are applied in the paper. The work includes analysis of organization, statistics, warfare means, strategy and planned tactics in the event of war of the Lithuanian Army in 1939.

The Lithuanian armed forces underwent the period of extensive reforms in the 1930’s. Following appointment of Lieutenant Colonel S.Raštikis as Commander-in-Chief in 1934, new mobilization, evacuation, coverage and operational plans were developed. In 1935 the seven-year armament plan for the army was approved (for 1935 to 1941), for implementation whereof the amount of 175 million Litas was allotted, later this amount was increased. In the peacetime the Lithuanian armed forces were composed of 3 infantry divisions, 3 cavalry regiments, automated tank unit, air defence unit, engineering and communication units, navy and air forces, headquarters and military services. Number of forces at the beginning of 1939 was 24 529 persons. In the 1930’s Lithuania disposed of 480 000 males of the age eligible for military mobilization. In case of proclamation of mobilization the number of armed forces was supposed to increase to 125 433 soldiers. The total number subject to mobilization in the Lithuanian armed forces might have reached 170 000 men (including riflemen and policemen). In the event of war the

army was intended to include 5 infantry divisions, 1 infantry brigade, 3 cavalry regiments, 1 reserve artillery regiment, 3 reserve cavalry squadrons, 6 reserve infantry battalions, 12 border guard battalions, communications and engineering battalions, automated tank unit, air force, one warship, army headquarters and military services. In the event of war the Lithuanian Riflemen's Union with the membership of 62 000 people, including 42 000 combat riflemen, was supposed to come to aid to the regular armed forces.

In the event of war with German Reich, the Lithuanian Army Headquarters had in advance developed operational plan "V" (Germany), which had two variants "A" and "B". Based on the variants of this scheme, in case of war it was planned to close the borders as fast as possible and retreat towards the main defensive positions (Venta – Dubysa – Kaunas), while holding offensive of the enemy in the directions of the most important. Effective and non-chaotic defence could have been maintained only in the event, provided that military mobilization had commenced at least 2-3 days before the start of warfare. The plan might have failed if the enemy aviation had destroyed river bridges and broken railway transportation by abruptly entering and annihilating coverage and air force units, or by breaching defence and entering the rear area thereby raising confusion among the units being mobilized in the Žemaitija. The Lithuanian Armed forces were unable to form and defend the solid front line against Germany due to shortage of forces. The main goal of the army was to protect and save sovereignty of Lithuania, which resulted in such tasks as retreat by maintaining defence and disregard of a temporary lost part of the territory; to hold out at least for 2 weeks until diplomats found the way for resolving the conflict or support from foreign states; retain central authorities and the core of the army in order to have the basis for restitution of the state in its territory in future; organize guerrilla warfare within the territory occupied by the enemy, which was successfully done in the postwar years. The Lithuanian Army was in the phase of an active preparation for implementation of the mentioned objectives.